

თბილისის ლავროსკიდეხელი უნივერსიტეტი

შარლ დილი

ბიგანტიის
იმპერიის ისტორია

ურანგულიდან თარგმნა
ბაჩანა ბრეზუაძემ

გამომცემლობა „ნეკერი“
1998

„ეს ძველი ისტორია, ჩვენს ღროში საკმაოდ უკლად ცნობილი და ცოცხალი არ იყოს, დაეწიებული. საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულების საპირისპიროდ, არამც და არამც არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მკვლარ ისტორიად. მისი გაუღების კვალი დღესაც ატყვია იდეურ მიმდინარეობებსა თუ პოლიტიკურ გეგმებს, და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც მემკვიდრეობით მიიღეს იგი, თავის წიაღში კვლავაც ინახავს მოსაელის ღვრიგას და თესლს. სწორედ ამიტომ, ბიზანტიური კულტურა ორმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ჩვენს ყურადღებას: ჩვენი თანაბრად საინტერესო ისიც, რაც იყო ეს კულტურა თავისთავად, და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩვენი ღროის ისტორიაში“. – ამ სიტყვებით ამთავრებს ცნობილი ფრანგი მეცნიერი, საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი შარლ მიშელ დიდი (1859-1944) თავის „ბიზანტიის იმპერიის ისტორიას“. ამ პაგარა წიგნში (ისევე, როგორც თავის მრავალრიცხოვან შრომებსა თუ გამოკვლევებში) დიდი ისტორიკოსი მხატვრული სიტყვის ჭეშმარიტ ოსტატადაც გვევლინება, ისტორიულ მოვლენათა არსში ღრმად წვდომისა და თხრობის ესეისტური სტილის წყალობით, მოკლედ, მაგრამ ძალზე საინტერესოდ რომ გადმოგვცემს ბიზანტიის ისტორიის საკვანძო მომენტებს.

თავი I

იმპერიის საბახტო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დასაბამი
(330—518)

I. იმპერიის საბახტო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში და ახალი იმპერიის თავისებურება. — II. ბარბაროსთა შემოსევა. — III. რელიგიური კრიზისი. — IV. აღმოსავლეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა და VI საუკუნის დამდეგს.

I

⌋ იმპერიის საბახტო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და ახალი იმპერიის თავისებურება

330 წლის 11 მაისს, ბოსფორის პირას, კონსტანტინემ საბეი-
მოდ გამოაცხადა კონსტანტინოპოლი თავის ახალ დედაქალაქად.
რა იყო იმის მიზეზი, რომ იმპერატორმა მიაგოვა ძველი რომი და
აღმოსავლეთში გადაიტანა მონარქიის რეზიდენცია? ჯერ ერთი,
კონსტანტინეს ნაკლებად უყვარდა ცეზართა წარმართული და
მუამბოხე ქალაქი და, ეგეც არ იყოს, არცთუ უსაფუძელოდ
მიაჩნდა, რომ თავისი არახელსაყრელი ადგილმდებარეობის გამო
რომი ვეღარ აკმაყოფილებდა იმპერიის ახალ საჭიროებებს. სახ-
ელმწიფოს დუნაის მხრიდან — გოთების, აზიიდან კი სპარსელების
შემოსევა ემუქრებოდა. ილირიის შამაყი და ქედუხრელი მოსახ-
ლეობა წარმატებით შეიძლებოდა გამოეყენებინათ იმპერიის და-
საცადად, მაგრამ რომი მეტისმეტად შორს იყო საიმისოდ, რომ
მოეხერხებინა ამნაირი დაკეის ორგანიზება. ასეა თუ ისე, იმ დღეს,

როცა კონსტანტინემ დააარსა „ახალი რომი“, დასაბამი მიეცა ბიზანტიის იმპერიას.

ევროპისა და აზიის გზაგასაყარზე თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით, რაც იმპერიის ახალ დედაქალაქს მნიშვნელოვანი სამხედრო და ეკონომიური ხასიათის უპირატესობას ანიჭებდა, კონსტანტინოპოლი ის ბუნებრივი ცენტრი გახლდათ, რომლის გარშემოც შეიძლებოდა შემოკრებილიყო აღმოსავლური სამყარო. დასაბამითვე ელინისტური კულტურისა და, უწინარეს ყოვლისა, ქრისტიანიზმის ნიშნით აღბეჭდილი ახალი დედაქალაქი ძირფესვიანად განსხვავდებოდა ძველისაგან და საკმაოდ ნათელი სიმბოლურობით განასახიერებდა აღმოსავლური სამყაროს ახლებურ მიზნებს და მისწრაფებებს. მეორეს მხრივ, რომის იმპერიაში დიდი ხანია ყალიბდებოდა მონარქიის ახალი კონცეფცია. IV საუკუნის დამდეგს, ახლო აღმოსავლეთის ზეგავლენით გარდაქმნა უკვე დამთავრდა. კონსტანტინემ სცადა საიმპერატორო ძალაუფლება აბსოლუტურ ძალაუფლებად ექცია ლეთიური სამართლის თანახმად. ეს ძალაუფლება მან სამეუფო სამოსის მთელი ბრწყინვალეობით – დიადემითა და პორფირით, ეტიკეტის მთელი პომპეზურობით, სამეფო კარისა და სასახლის მთელი ფუფუნებით შემოსა. ამ ქვეყნად უფლის ნაცვლად რომ მიაჩნდა თავი, ხოლო თავის გონებას უზენაესი გონიერების განსახიერებად თელიდა, კონსტანტინე ცდილობდა ყოველმხრივ ხაზი გაესვა მბრძანებლის საკრალური ბუნებისათვის, მთელი დანარჩენი კაცობრიობისაგან განეცალკეებინა და არნახული ზარ-ზეიმის წყალობით უჩვეულოდ აღებეებინა იგი; მოკლედ, მეციური მეუფების ხაგად სახაედა მიწიერ მეუფებას.

ზუსტად ასევე, იმპერიის პრესტიჟისა და ძალმოსილების განსამტკიცებლად, კონსტანტინეს სურდა, რომ მონარქია აღმინისგრაციული, მკაცრად პიერარქიზირებული და ადვილად სამართავი თუ საზღვამხედველო მონარქია ყოფილიყო, სადაც მთელი ძალაუფლება იმპერატორის ხელში იქნებოდა მოქცეული. და

ბოლოს, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების, ეკლესიისათვის ნაირგვარი უპირატესობისა თუ პრივილეგიის მინიჭების, მწვეალებლობისაგან მისი დაუცვისა და ყველა ცალკეულ შემთხვევაში მისდამი მზრუნველობისა თუ მფარველობის წყალობით, კონსტანტინემ სრულიად უჩიულო მნიშვნელობა მიანიჭა საიმპერატორო ძალაუფლებას. მბრძანებელი გამუდმებით ესწრებოდა სამღვდულოების სხდომებს და ეპისკოპოსებს შორის ისე იჯდა, „როგორც ერთ-ერთი მათგანი“, ღოგმებისა და ღისცი-პლინის განმამტკიცებლად და უფლის მიერ მოვლენილ მკველად მოქმედებდა თავი, პირადად ერეოდა ეკლესიის საშინაო საქმეებში, თავად აწესებდა საეკლესიო კანონებს და ერთპიროვნულად წყვეტდა სამართალს, უშუალოდ ახდენდა საეკლესიო ცხოვრების ორგანიზებას და თვითონვე მართავდა მას, თავისი ნება-სურვილით იწვევდა საეკლესიო კრებებს, რომლებსაც პირადად თავმჯდომარეობდა და საკუთარი კარნახით აწესებდა რწმენის სიმბოლოებს, რისი წყალობითაც კონსტანტინე, ხოლო უფრო გვიან – მისი მემკვიდრეები, მართლმადიდებლებიცა და არიოზის მწვეალებლობის მიმდევრებიც, ერთი და იმავე პრინციპის თანახმად აწესრიგებდნენ ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობას. ეს გახლდათ ის, რასაც შემდეგ ცეზაროპაპიზმი ეწოდა, – იმპერატორის ღესპოგური ძალაუფლების ზეგავლენა ეკლესიაზე, და აღმოსავლური სამღვდულოება, ცუდმედიდი და პატიემოყვარე, მოქნილი და მორჩილი, უდრგვინეულად აღიარებდა ამ გირანიას.

ყოველივე ეს მტკიცე საფუძველს უყრიდა აღმოსავლური მონარქიებისათვის ნიშნულ ძალაუფლების კონცეფციას. ამიგომ, თუმცა რომის იმპერიამ მსიული ერთი საუკუნე – 476 წლამდე კიდევ იარსება; თუმცა რომაული გრადიციები თვით აღმოსავლეთშიაც კი ინარჩუნებდნენ ქმედითობას და ცხოველმყოფელობას, – იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი მაინც კონსტანტინეს გარშემო გაერთიანდა და გარკვეულწილად თავისი განკერძოებულობის შეცნობაც შესძლო. IV საუკუნიდან მოყოლებული, იმ-

პერიის მოჩვენებითი და ფორმალური მთლიანობის მიუხედავად, მისი ორი ნახევარი არაერთხელ გაუყვია სხვადასხვა იმპერატორის ძალაუფლებას, და როცა 395 წელს გარდაიყვალა თეოდოსი დიდი, რომელმაც თავის ორ ვაჟს — არკადიუსსა და ჰონორიუსს ორად გაყოფილი იმპერია უანდერბა, — ეს გაყოფა, რაც დიდი ხანია მზადდებოდა, ამიერიდან დაკანონდა და საბოლოოც გამოდგა. ასე დაედო დასაბამი აღმოსავლეთ რომის იმპერიას.

II

ბარბაროსთა შემოსევა

ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, 330-518 წლებში, ორმა მძიმე კრიზისმა შეარყია ეს იმპერია და საბოლოოდ ჩამოაყალიბა მისი საკუთარი სახე. პირველი კრიზისი ბარბაროსთა შემოსევა გახლდათ.

III საუკუნიდან მოყოლებული, ღუნაისა და რაინის საზღვრებიდან რომის იმპერიაში ერთიმეორის მიყოლებით იჭრებოდნენ გერმანელი ბარბაროსები: ზოგი — პაგარ-პაგარა ჯგუფებად, როგორც ჯარისკაცები, ხოლო იქ მხენელ-მთესველებად მკვიდრდებოდნენ; ზოგსაც იმპერიის მკვიდრთა უსაფრთხო ყოფა და კეთილდღეობა იზიდავდა; ამიტომაც მთელი გომები ღედაბუდიანად აიყრებოდნენ და დაეინებით ითხოვდნენ მიწა-წყალს, რასაც უყოყმანოდ უთმობდნენ იმპერიის ხელისუფალნი. ხალხთა ღიღმა გადასახლებამ, რაც საერთოდ არ წყდებოდა ესოდენ მერყეესა და არამყარ გერმანულ სამყაროში, კიდევ უფრო გაამძაფრა ბარბაროსთა მოზღვაება და, ბოლოს, უაღრესად საშიში გახადა იგი. ბარბაროსთა მძლავრობის შედეგად V საუკუნეში დაემხო დასავლეთ რომის იმპერია და თავდაპირველად ისე ჩანდა, რომ ბიზანტია არანაკლებ დაზარალდებოდა ამ საზარელი ძალადობისგან, ვიდრე რომი.

376 წელს ჰუნების მიერ ოგებული ვესტგოთები იმპერიას მოაწყდნენ თავშესაფრისა და მიწა-წყლის სათხოვნად. ორასი ათასი გოთი ღუნაის სამხრეთით, მიზიაში დასახლდა. ისინი სულ მალე აჯანყდნენ. იმპერატორი ვალენტი, რომელმაც მათი დამოშ-მინება სცადა, ბრძოლის ყელზე დაეცა ანდრინოპოლისთან (378 წ.). ამბოხებულთა ასალაგმეად საჭირო შეიქმნა თეოდოსის მთელი სიმარჯვე და გერგილიანობა. მაგრამ მისი სიკედილის შემდეგ (395 წ.) საფრთხემ ხელასლა იჩინა თავი. ვესტგოთების მეფე ალარიხი მაკედონიისაკენ დაიძრა; დაარბია თესალია, ცენ-გრაღური საბერძნეთი და პელოპონესში შეიჭრა. იმის გამო, რომ ბიზანტიელთა ლაშქარი დასაელეთში იმყოფებოდა, უნიათო არკადიუსმა (395-408 წ.) ვერ შესძლო ალარიხის შეჩერება. როდესაც იმპერიის საშველად დასაელეთიდან გამოხმობილი სტილიხონი არკადიაში, ფოლოასთან, გარს შემოერტყა გოთებს (396 წ.), იმპერატორი მათ მხედართმთავარს შეუთანხმდა და უმჯობესად მიიჩნია გაქცევის საშუალება მიეცა მგრისთვის. აქედან მოყოლებული, რამდენიმე წლის მანძილზე, ვესტგოთები ყოვლის შემძლებად ითვლებოდნენ აღმოსაელეთ იმპერიაში. როცა მოეპრიანებოდათ, მაშინ ამხობდნენ არკადიუსის მინისგრებს, თავიანთ ნებას თავს ახევედნენ იმპერატორს, განუკითხაეად პარკაშებდნენ ღედაქალაქში და თავიანთი ამბოხებებით ამგუგებდნენ იმპერიას. მაგრამ ალარიხის პაგიემოყრეობა სულ უფრო დაუოკებელი ხდებოდა და დასაელეთის დასალაშქრაეად აქეშებდა მას. 402 წელს ვესტგოთების მეფე იგალიაში შეიჭრა, სადაც კელაე გამოჩნდა 410 წელს და რომი აიღო. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ვესტგოთები საბოლოოდ დამკვიდრდნენ გალიასა და ესპანეთში, საფრთხე, წალეკეას რომ უქალდა აღმოსაელეთ იმპერიას, თავიდან აცილებულ იქნა.

ოცდაათი წლის შემდეგ სცენაზე გამოჩნდნენ ჰუნები. აგილამ, დონიდან პანონიამღე გადაჭიმული ერყელი იმპერიის დამაარსებელმა, 441 წელს ღუნაი გადმოლახა, ვიმინაციუმი, სინ-

გიღუნუმი, სირმიუმი, ნისუსი აილო და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა. დაუძღურებული იმპერია იძულებული შეიქნა ხარკი ეძლია მისთვის. მიუხედავად ამისა, 447 წელს ჰუნები კელაე გამოჩნდნენ ღუნაის სამხრეთით. ხელახლა დაიწყო მოლაპარაკება. თუმცა საფრთხე კელაინდებურად დიდი იყო; კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ იმპერიას აღსასრულის დღემ უწია. მაგრამ 450 წელს იმპერატორმა მარკიანემ დიდი შეუპოვრობა გამოიჩინა და ხარკის მიცემაზე უარი თქვა. ბედმა ამჯერადაც აღმოსაელეთ იმპერიას გაუღიმა. ატილამ დასაელეთისაკენ მიმართა თავისი იარაღი, იქიდან კი დამარცხებული და დასუსტებული დაბრუნდა. ამის შემდეგ დილხანს აღარ უცოცხლია და მის მიერ დაარსებული იმპერია დაიშალა (453 წ.).

V საუკუნის მეორე ნახევარში ოსტგოთებმაც გაილაშქრეს იმპერიის წინააღმდეგ, რომელიც იძულებული შეიქნა თავის სამსახურში მიეღო მომხდურნი, ადგილ-მამული ებოძებინა მათთვის (462 წ.) და წყალობით აეესო მათი სარდლები. აი, რაგომბაა, რომ 474 წელს ისინი უკვე იმპერიის საშინაო საქმეებში ერევიან. ასე მაგალითად, იმპერატორ ლეონის (457-474 წ.) სიკვდილის შემდეგ ბენონმა თეოდორიხის შემწეობით სძლია მეგოქე, რომელიც გახტს ეცალებოდა. მას მერე ბარბაროსები უფრო მომთხოვნი გახდნენ, ვიდრე ოდესმე. იმპერიის მცდელობას, შუილი ჩამოეგლო მათ ბელადებს შორის (479 წ.) არაეითარი შედეგი არ მოპყოლია. თეოდორიხმა მოაოხრა მაკედონია და თესალონიკეს დაემუქრა. თაეგასული სულ უფრო და უფრო მეტს ითხოვდა; 484 წელს კონსულის ტიგული მიილო და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა. მაგრამ იგაიის დალაშქერის სურვილმა ისიც დასაელეთისაკენ გაიგყუა, სადაც 476 წელს დაემხო რომის იმპერია: შორსმჭერეგელმა ბენონმა წინადადება მისცა ხელახლა დაეპყრო იგი. ასე რომ, საფრთხე ამჯერადაც თავიდან აცილებულ იქნა.

ამრიგად, ბარბაროსები საზღვრების გასწვრივ შემოესივნენ იმპერიას და მხოლოდ გზადაგზა დაარბიეს იგი. ახალი რომი

გადარჩა და, ძველი რომის დაქემის შემდეგ ერთგეარად განდიდებული, კიდევ უფრო დაუახლოვდა აღმოსაველეთს.

III

რელიგიური კრიზისი

მეორე განსაცდელი რელიგიური კრიზისი გახლდათ.

დღეს საკმაოდ ძნელია გვესმოდეს ის მნიშვნელობა, რაც IV-V საუკუნეებში პქონდა დიდ მწეალებლობებს – არიანობას, ნესგორიანობას, მონოფიზიტობას, ესოდენ მძლავრად რომ შეარყიეს აღმოსაველური ეკლესიაც და იმპერიაც. მათ ხშირად განიხილავენ როგორც თეოლოგების უბრალო დაეას, თეოლოგებისა, გააფთირებით რომ ეპაექრებოდნენ ერთმანეთს უკიდურესად ნაგიფი და უაზრო ფორმულების გამო. მაგრამ მათი ჭეშმარიტი აზრი და მნიშვნელობა სულ სხეანაირი იყო. ეს პაექრობები არცთუ იშვიათად ავლენდნენ პოლიტიკური ინგერესების ურთიერთჭიდილს, რამაც ესოდენ ღრმა კეალი დაგოვა ბიზანგიის იმპერიის ისგორიაში. ეგეც არ იყოს, მათ უაღრესად დიდი მნიშვნელობა პქონდათ აღმოსაველეთში სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის გასარკევეად და აღმოსაველეთსა და დასაველეთს შორის კაეშირის დასადგენად. ყოველივე ამის გამო ისინი გულმოდგინე შესწავლის ღირსნი არიან.

ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (325 წ.) დაპგმო არიანობა და იესო ქრისტე მამა ღმერთის ერთიარსად გამოაცხადა. მაგრამ არიოზის მიმდეერები ვერ შეაკრთო ანათემამ, და IV საუკუნე აღსაესე იყო მძაფრი ბრძოლით მართლმადიდეებლობის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის, ბრძოლით, რომელშიაც თეით იმპერატორებიც კი მონაწილეობდნენ. არიანობა, რომელმაც კონსტანტინუსთან ერთად გაიმარჯვა რავენის საეკლე-

სიო კრებაზე (359 წ.), შემუსრულ იქნა კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე (381 წ.) თეოდოსის მიერ. აქედან მოყოლებული, თავს იჩენს კონგრასტი დახვეწილი დიალექტიკის მოგრფიალე ბერძნულ სულსა და ლათინური დასაეღეთის ნათელ გენიას შორის; თანაც, უფრო მკაფიოდ იკეეთება მბრძანებლის ნების მონა-მორჩილი აღმოსაეღური ეპისკოპატისა და მტკიცე, ამაყი და ქედუხრელი რომაეღი მღვდელმთაერების ურთიერთ-დაპირისპირებუღობა. V საუკუნეში ამგყდარმა დაეამ ქრისტეს ორი ბუნების – ადამიანურისა და ლეთაებრივის ერთიანობის თაობაზე უფრო მკეეთრად წარმოაჩინა ეს განსხეაეება და მით უფრო მეგად ააღლეღა იმპერია, რომ რეღიღიურ დაეას უშუაღოდ შეერწყა პოღიღიკა.

და მართლაც, იმ დროს, როცა პაპები, ლეონ დიდიდან (440-462 წ.) მოყოლებული, თაეიანთ მონარქიას აარსებდნენ დასაეღეთში, აღექსანდრიის აღმოსაეღელი პატრიარქები, უწინარეს ყოვლისა, კირიღე (422-444 წ.) და დიოსკორე (444-451 წ.) ცდიღობდნენ აღექსანდრიაში დაემკეიდრებინათ პაპის გახტი. ეგეე არ იყოს, ამ აშღიღობის შედეგად, მართლმადიღებღობის წინააღმდეგ ბრძოღაში კეღაეინდებურად იჩინა თაეი ძეღღმა ნაციონაღურმა შუღღმა და ოღნავ მინაეღულმა სეპარატის-ღულმა გენდენციებმა. ამრიგად, რეღიღიურ კონფღიქტს მჭიდროდ გადაეესკენა პოღიღიკური მიზნები და ინტერესები.

მთეღი ოცი წღის მანძიღზე, 428 წღამღე, იმპერიას თაეისი დის პულხერიას მეურეეობით მართაეღა თეოდოსი II (408-450 წ.), პატარა ბაღღიღით ხაგეაში, ხეღნაწერების დასურათებასა და გადაწერაში რომ აგარებღა მთეღ დროს, რისთეისაე „კაღი-გრაფი“ შეარქეეს მეგსახეღად. მაგრამ თუ მისი ხსოვნა მაინც შემორჩა ისტორიას, მხოღღოდ იმიგომ, რომ ბრძანა, კონსტანტინოპოღისთეის ციხე-სიმაგრეების მტკიცე გაღაეანი შემოეღლოთ გარშემო, რომეღიე საუკუნეების მანძიღზე იცაეღა დეღაქაღაქს, და იმიგომაც, რომ მისი განკარგუღებით ერთ კრებუღად გააერ-

თიანეს კონსტანტინეს ღროს გამოქვეყნებული საიმპერიო კანონები, კრებულად, რომელსაც „თეოდოსის კოდექსი“ ეწოდა. მაგრამ საეკლესიო დაეაში იმპერატორი სრულიად უმწეო და უნიათო გამოდგა.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნესტორი ამტკიცებდა, ქრისტეში ერთმანეთისაგან უნდა ვასხვავებდეთ ორ ბუნებას – ღვთაებრივს და ადამიანურს და მაცხოვარი მხოლოდ და მსოლოდ კაცი იყო, რომელიც ღმერთი გახდაო. ამიგომაც, ნესტორის აზრით, დაუშეებელი იყო მარიამისათვის „თეოტოკოს“ (ღვთისმშობელი) გვეწოდებინა. კირილე ალექსანდრიელმა დაუყოვნებლივ ისარგებლა ამ გარემოებით ღედაქალაქელი ეპისკოპოსის დასაკნინებლად: პაპის მხარდაჭერით, ეფესოს მსოფლიო საეკლესიო კრებას (431 წ.) დიდი ზარ-ზეიმით დააგმობინა ნესტორიანობა და აღმოსავლური ეკლესიის ერთპიროვნულ მბრძანებლად იქცა, ასე რომ, თავის ნებას თავს ახვეედა თვით იმპერატორს. როცა ეეგისემ, რამდენიმე წლის შემდეგ, უკიდურესობამდე განაეითარა კირილეს მოძღვრება, რის შედეგადაც ქრისტეს ადამიანური ბუნება თითქოს მთლიანად გაითქეიფა და განზაედა მისსაე ღვთაებრივ ბუნებაში (ეს მონოფიზიგობა გახლდათ), – მან კელაე პპოეა ალექსანდრიელი პატრიარქის დიოსკორეს მხარდაჭერა, და კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ „ეფესური რბევის“ სახელით ცნობილმა საეკლესიო კრებამ (449 წ.) თითქოს საბოლოოდ განაპირობა ალექსანდრიული ეკლესიის გრიუმეი.

ამ მზარდ პაგიემოყეარულ მისწრაფებებს წინ აღუდგნენ თანაბრად შემოთეებული იმპერია და პაპიზმი. ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (451 წ.) ლეონ დიდის ჟორმელის შესაბამისად დაადგინა ქრისტეს ორბუნებოენების მართლმადიდებლური დოქტრინა და, იმავდროულად, განაპირობა ალექსანდრიელთა ზმანების კრახი და სახელმწიფოს გრიუმეი, სახელმწიფოსი, რომელიც წარმართაედა კრების მსელელობას და

უფრო მტკიცედ, ვიდრე ოდესმე, ამკვიდრებდა თავის ზეგაულებას აღმოსაელურ ეკლესიაზე.

მაგრამ დაგმობილ მონოფიზიტებს ქედი არ მოუხრიათ განაჩენის წინაშე; დიდი ხნის მანძილზე ისინი კელაე აარსებდნენ ეგვიპტესა და სირიაში სეპარაგისტული გენდენციების მქონე ეკლესიებს, რაც სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა მონარქიის მთლიანობასა და ერთიანობას. მეტიც, რომი, დოგმის საფუძველზე თავისი გამარჯვების მიუხედავად, იძულებული იყო შერიგებოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის აღზევებას, რომელიც იმპერატორის მფარველობის წყალობით აღმოსაელეთის ნამდვილი პაპი გახდა. ეს სერიოზული კონფლიქტების სათავედ იქცა. დასაელურ სამყაროში ყოელისმძლე პაპიზმის პირისპირ, რომელიც იმპერატორის ძალაუფლებისაგან განთავისუფლებას ცდილობდა, აღმოსაელური ეკლესია თანდათანობით ემსგავსებოდა მბრძანებლის ნებას დაქვემდებარებულ სახელმწიფოებრივ ეკლესიას. იმის გამო, რომ მის წიაღში ბერძნულ ენაზე სრულდებოდა ღვთისმსახურება, დასაელური თეოლოგიის საპირისპიროდ — მისი მისტიური გენდენციებისა და, ბოლოს, რომის მიმართ მისი ოდინღელი მგრობის გამოისობით, აღმოსაელური ეკლესია სულ უფრო და უფრო მეტად მიელტეოდა დამოუკიდებლობას. ყოელივე ამის შედეგად, აღმოსაელეთ რომის იმპერია თანდათანობით იძენდა თავის საკუთარ იერს. სწორედ აღმოსაელეთში იწვეედნენ დიდ საეკლესიო კრებებს; სწორედ აღმოსაელეთში იღებდა დასაბამს თითქმის ყველა დიდი მწეალებლობა; და ბოლოს, აღმოსაელური ეკლესია, რომელსაც თავი მოქქონდა თავისი დიდი თეოლოგებით: ბასილი დიდით, გრიგოლ ნისელით, გრიგოლ ნაზიანზელითა თუ იოანე ოქროპირით, და ეჭვიც არ ეპარებოდა დასაელური ეკლესიის წინაშე თავის ინგელექტუალურ უპირატესობაში, სულ უფრო მეტად იხრებოდა იმისკენ, რომ საბოლოოდ ჩამოშორებოდა რომს.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა
და VI საუკუნის დასაწყისს

ამრიგად, იმპერატორების – ზენონისა (471-491 წ.) და ანასტასის (491-518 წ.) დროისათვის ყალიბდება წარმოდგენა პირწმინდად აღმოსავლურ იმპერიაზე.

476 წელს დაემხო დასავლეთი რომის იმპერია, რის შემდეგაც ბიზანტია რომის ერთადერთ იმპერიად რჩება. და თუმცა ეს გიგული კვლავინდებურად დიდ პრესტიჟს უნარჩუნებდა მას ბარბაროსი მბრძანებლების თვალში, რომლებმაც თავიანთი სამეფოები დააარსეს გალიაში, ესპანეთში, აფრიკასა თუ იტალიაში; თუმცა ის საქვეყნოდ აცხადებდა თავისი მბრძანებლობის უფლებას მათზე, მაგრამ, მისი სამფლობელოების მიხედვით, ეს იმპერია მაინც აღმოსავლური იყო.

ის მოიცავდა ბალკანეთის მთელ ნახევარკუნძულს, მისი ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილის გამოკლებით, მცირე აზიას სომხეთის მთებამდე, სირიას ეფურატის მარცხენა სანაპირომდე, ეგვიპტესა და კირენაიკას. ეს ქვეყნები იყოფოდნენ 64 პროვინციად, ანუ ეპარქიად, რომლებიც პრეტორიის ორი პრეფექტურის შემადგენლობაში შედიოდნენ: აღმოსავლეთისა (თრაკიის, აზიის, პონტოს, აღმოსავლეთისა და ეგვიპტის დიოცეზები) და ილირიისა (მაკედონიის დიოცეზა). მართალია, იმპერიის მართვა-გამგებლობა კვლავინდებურად რომაული ყაიდის მიხედვით იყო ორგანიზებული და სამოქალაქო და სამხედრო ფუნქციების გამიჯვნაზე დაფუძნებული, მაგრამ იმპერატორის ძალაუფლება აქ სულ უფრო და უფრო აბსოლუტური ხდებოდა, აღმოსავლური მონარქიების მსგავსად; ხოლო 450 წლიდან მოყოლებული, კურთხევის ცერემონიალმა წმიდა მირონცხებისა და ღვთიური კეთილმოწყალების ხიბლიც შესძინა მას.

იმპერატორ ანასტასის მცდელობამ უზრუნველყო აღმოსავლეთ იმპერიის საზღვრების დაცვა, განამტკიცა მისი ფინანსური მდგომარეობა და მოაწესრიგა მმართველობის სისტემა. პოლიტიკური ალლო მბრძანებლებს კარნახობდა მიეღწიათ იმპერიის მორალური ერთიანობისათვის და, თუნდაც რომთან განხეთქილების ფასად, შემოერიგებინათ განდგომილი მონოფიზიტები. ეს იყო 482 წელს ბენონის მიერ გამოქვეყნებული ერთობის ედიქტის (ქენოტიკონ) საგანი. ამ ედიქტს უშუალო შედეგად მოჰყვა განხეთქილება რომსა და ბიზანტიას შორის. ოცდაათ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში (484-518 წ.) პაპები და იმპერატორები, უპირატესად – ანასტასი, მტკიცე და თავგადაკლული მონოფიზიტი, გააფთრებით ებრძოდნენ ერთმანეთს. ამ არეულობის დროს აღმოსავლეთ რომის იმპერია საბოლოოდ ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმად.

და ბოლოს, იმპერიის კულტურა სულ უფრო და უფრო მეტად იძენდა აღმოსავლურ ელფერს. თვით რომის ბატონობის ეპოქაშიც კი ელინიზმი კელაინდებურად ინარჩუნებდა თავის ქმედითობასა და ცხოველმყოფელობას მთელ ბერძნულ აღმოსავლეთში. დიდებული და მდიდარი ქალაქები – ალექსანდრია, ანგიოქია, ეფესო – იმეიათი ინტელექტუალური და მხატვრული კულტურის ცენტრებად გვევლინებოდნენ. მათი ზემოქმედების შედეგად, ეგვიპტეში, სირიასა და მცირე აზიაში დასაბამი მიეცა პირწმინდად კლასიკური ბერძნული გრადიციებით განწონილ ცივილიზაციას. კონსტანტინოპოლი, თავისი დამაარსებლის ნება-სურვილით ბერძნული სამყაროს შედეგებით გამდიდრებული და ამის წყალობით განსაკუთრებულ მუზეუმად ქცეული, არანაკლებ მტკიცედ იცადა და ინახავდა ელიზურ სიძველეთა ხსოვნას. მეორეს მხრივ, აღმოსავლურმა სამყარომ, სპარსეთთან მეზობლობის შედეგად, გამოიღვიძა და შეიცნო თავისი ძველისძველი გრადიციები. ეგვიპტეში, სირიაში, მესოპოტამიაში, მცირე აზიასა თუ სომხეთში ხელახლა იჩენდა თავს ძველთუძველესი გრადიციული საწყისები

და აღმოსავლური სული კვლავინდებურად შემოქმედებას ახდენდა ოდესღაც ელინიზირებულ ქვეყნებზე. წარმართული საბერძნეთისადმი სიძულვილის გამო ქრისტიანობა ხელს უწყობდა ნაციონალურ გენდენციებს და ამ მოქიშპე გრადიციების ურთიერთშერწყმის შედეგად მთელს აღმოსავლურ სამყაროს თიანდათიანობით მოიყავდა ძლევაშიოსილი და ნაყოფიერი სულიერი მოღვაწეობა. IV-V საუკუნეებში სირიას, ეგვიპტესა და ანაგოლიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ იმპერიისათვის, როგორც ეკონომიური, ისე ინტელექტუალური და შემოქმედებითი თვალსაზრისითაც. ქრისტიანული ხელოვნება იქ ნელ-ნელა, ნაირგვარი მკვლელობისა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების გზით ვითარდებოდა; ეს იყო დიადი აოგვა, რომელიც VI საუკუნის შედეგებით დაგვირგვინდა. ამიერიდან ბიზანტიური ხელოვნება, არსებითად, აღმოსავლურ ხელოვნებად გვევლინება. მაგრამ თუ პროვინციებში ამნაირად იღვიძებდნენ ძველისძველი ლოკალური გრადიციები და სეპარაგისტული სულისკვეთება, კონსტანტინოპოლიც ასევე იუწყებოდა თავის მომავალ როლს, რისთვისაც კრებდა, აჯგუფებდა და ერთმანეთს უხამებდა სხვადასხვა კულტურათა ელემენტებს და ცდილობდა ურთიერთმოქიშპე გენდენციების, ნაირგვარი მხატვრული ხერხების, საშუალებებისა თუ მეთოდების შერწყმა-შეერთებას, რის შედეგადაც უნდა მოხილიყო თვითმყოფი ბიზანტიური კულტურა.

ასე მთავრდებოდა ევოლუცია, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ უბიძგებდა ბიზანტიას. კაცს შეიძლებოდა ეუფქრა, რომ სულ მალე ხორცს შეისხამდა პირწმინდად აღმოსავლური იმპერიის იდეალი, თავისი დესპოტური მმართველობით, მოქნილი ადმინისტრაციითა და მტკიცედ დაცული საზღვრებით; იმპერიისა, რომელიც ხელს აიღებდა დასავლეთის მიმართ თავის პოლიტიკურ პრეტენზიებზე, რათა საკუთარი თავისთვის მიეხედა, უყოყმანოდ დათანხმდებოდა რომთან განხეთქილებას, ოღონდ კი აღმოსავლეთში რელიგიური ერთობისათვის მიეღწია და სახელმწიფოს

მეურვეობით დაეფუძნებინა პაპიზმისაგან თითქმის სრულიად დამოუკიდებელი ეკლესია. საუბედუროდ, V საუკუნის დამლევა და VI-ის დამდგეს იმპერია საშინელი კრიზისით იყო მოცული, რაც ხელს უშლიდა ამ ოცნების განხორციელებას.

502 წლიდან აღმოსავლეთში კვლავ განაახლეს ბრძოლა სპარსელებმა. ევროპაში, დუნაის სამხრეთით, დაიწყო სლავებისა და ხუნძების შემოსევა. შინააშლილობამ უკიდურეს ზღვარს მიაღწია. დედაქალაქს აშფოთებდა ცირკის პარტიების – მწევანეებისა და ლურჯების მეტოქეობა. ოპით გაჩანაგებული, ხარკის სიმძიმით წელში გაწყვეტილი და უკმაყოფილო პროვინციები ნებისმიერ საბაბს ეძებდნენ, რათა იმპერიისათვის თავიანთი მოთხოვნები წაეყენებინათ. ხელისუფლებას ხალხის მხარდაჭერა აკლდა. ძლიერი მართლმადიდებლური ოპოზიცია, რომელიც თავისი პოლიტიკის განხორციელებისათვის იბრძოდა, პატიემოყვარე ავანგურისგებს ნაირ-ნაირ საბაბს სთავაზობდა ასამბოხებლად. განსაკუთრებით საშიში იყო ეტიგალიანეს ამბოხება (514 წ.). და ბოლოს, რომაული გრადიციის უჭკნობი ხსოვნა, გამუდმებით რომ ასაზრდოებდა რომაული სამყაროს – „რომანიის“ აუცილებელი ერთიანობის იდეას, დასავლეთისაკენ მიაქცევდა პოლიტიკურ აზრს.

ამ არამყარი მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად საჭირო იყო ძლიერი ხელი, მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და მკაცრად მიზანდასახული პოლიტიკა. ამნაირი პოლიტიკის განმახორციელებლად იმპერიას იუსტინიანე მოეწვინა.

თავი II

იუსტინიანეს მმართველობა და ბიზანტიის იმპერია

VI საუკუნეში

(518—610)

I. იუსტინიანეს დინასტიის დასაბამი. — II. იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და გარემოცვა. — III. იუსტინიანეს საგარეო პოლიტიკა. — IV. იუსტინიანეს შინა მმართველობა. — V. ბიზანტიური ცივილიზაცია VI საუკუნეში. — VI. იუსტინიანეს საქმის იაუარყოფა (565—610 წ.)

I

იუსტინიანეს დინასტიის დასაბამი

518 წელს, ანასტასის სიკვდილის შემდეგ, საკმაოდ ბნელმა ინტრიგამ ტახტზე აიყვანა გეარდიის მეთაური იუსტინე. ეს იყო მაკედონელი გლეხი, ორმოცდაათი წლის წინათ ბედის საძებნელად ჩამოსული კონსტანტინოპოლში, მხნე და მამაცი, მაგრამ სრულიად უეიცი და უბირი მეომარი, რომელსაც წარმოდგენაც არ ჰქონდა, როგორ უნდა ემართა სახელმწიფო. ამიტომაც ამ აღზევებულ მდაბიორს, რომელმაც დაახლოებით სამოცდაათი წლის ასაკში დასაბამი დაუდო ახალ დინასტიას, ძალიან გაუჭირდებოდა მისთვის მინდობილი მოვალეობისათვის თავის გართმევა, გვერდით რომ არ ჰყოლოდა სანდო მრჩეველი: ეს იყო მისი ძმისწული იუსტინიანე.

იუსტინესავეთ მაკედონიის მკვიდრი, — რომანტიკული გრადიცია, რომელიც მას სლავად მიიჩნევს, გაცილებით უფრო გვიანდელია და არავეთარო ისტორიული ღირებულება არა აქვს, —

იუსტინიანე ჯერ კიდევ პირგიგელა ჭაბუკი იყო, როცა ბიძამისის მიწვევით ჩავიდა კონსტანტინოპოლში, სადაც პირწმინდად რომაული და ქრისტიანული აღმრდა მიიღო. საქმეში ნაცადს, გამჭრიახი გონებისა და ჩამოყალიბებული ხასიათის პაგრონს ყველაფერი ჰქონდა საიმისოდ, რომ ახალი მბრძანებლის მრჩეველი გამხდარიყო. და მარსილაც, 518-დან 527 წლამდე, ის, იუსტინეს სახელით, უაქტიურად მართავდა იმპერიას ერთპიროვნული მმართველობის მოლოდინში, მმართველობისა, რომელიც 527-დან 565 წლამდე გაგრძელდა. ამრიგად, იუსტინიანე თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე განაგებდა აღმოსაელეთ რომის იმპერიის ბედ-ილბაღს. მან ღრმა კვალი დააჩნია თავის ეპოქას, რომელსაც მისი მბრძანებლური იერის ბუჭელი აზის, რადგანაც საკმარისი იყო მარგოლოდენ იმისი ნება, რათა შეეწყვიტა ბუნებრივი ევოლუცია, აღმოსაელეთისაკენ რომ უბიძგებდა იმპერიას.

მისი ზეგაელენით, იუსტინეს მმართველობის დასაწყისშივე თავი იჩინა ახალმა პოლიტიკურმა ორიენტაციამ. კონსტანტინოპოლის მბრძანებლის უპირველეს საზრუნავად რომთან შერიგება და განხეთქილებისათვის ბოლოს მოღება იქცა. იმ მიზნით, რომ დასაელეთს დაზავებოდა და პაპისთვის თავისი ორთოდოქსული გულმოდგინება დაელასგურებინა, იუსტინიანე მთელი სამი წლის მანძილზე (518—521 წ.) გააფთრებით სდენიდა მონოფიზიტებს აღმოსაელეთში. რომთან დაახლოებამ განამტკიცა ახალი დინასტია. ეგეც არ იყოს, იუსტინიანემ, თავისი შორსმჭერეგელობის წყალობით, შესძლო რევიმის ურყევობის უზრუნველყოფა. მან გზიდან ჩამოიცილა ეიგალიანე, თავისი ყველაზე მრისხანე მეგოქე. მაგრამ იუსტინიანეს განსაკუთრებული პოპულარობა მოუხვეჭა მისმა სიუხემ და ფუფუნების სიყვარულმა. ამიერიდან მან უფრო მეტმედაც დაიწყო ოცნება: იუსტინიანეს კარგად ესმოდა, რა დიდი მნიშვნელობა შეიძლებოდა ჰქონოდა მისი შემდგომი პაგიემოყვარული მიზნებისათვის პაპობასთან კავშირს; ამიგომ, როცა 525 წელს კონსტანტინოპოლში ჩამოვიდა პაპი იოანე, პირველი რო-

მაელი მღვდელთმთავარი, რომელიც ახალ რომს ეწვია, — ის დიდი ბარ-ზეიმით მიიღეს დედაქალაქში. იუსტინიანე გრძნობდა, რარიგ მოსწონდათ ამნაირი ქცევა რომში, რასაც გარდუეალად უნდა გამოეწვია კონსტანტინოპოლის ღვთისმოსავე იმპერატორების შედარება აფრიკისა თუ ამიის ბარბაროსსა და არიანული ერესის მიმდევარ მეუფებთან. აი, ამნაირი მიზნების განხორციელებას მიეღგოდა იუსტინიანე, როცა 527 წელს, იუსტინეს სიკედილის შემდეგ, ბიზანტიის ერთიპიროვნული მბრძანებელი გახდა.

II

იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და ბარემოცვა

იუსტინიანე ნაკლებად ჰგავს თავის წინამორბედებს, — V საუკუნის მბრძანებლებს. ამ აღმევებულ მდაბიორს, კეისართა გახგმე დაბრძანებულს, უნდოდა რომის იმპერატორი გამხდარიყო, და მართლაც, ის იყო რომის უკანასკნელი დიდი იმპერატორი. მაგრამ მისი ჭეშმარიტი გულმოდგინებისა და შრომისმოყვარეობის მიუხედავად, — ერთ-ერთი კარისკაცი ამბობდა მასგე: „იმპერატორი, რომელსაც არასოდეს არ სძინავს“, — მიუხედავად იმისა, რომ გამუდმებით ზრუნავდა წესრიგგმე და გულწრფელად ცდილობდა მოქნილი მმართველობა დაემყარებინა, — მისი პირქუში და იჭვენული დესპოტიზმის, მისი მიამიტური პატიემოყვარეობის, მშფოთვარე მოღვაწეობისა და, არცთუ იშვიათად, მისი სუსტი და უნიათო ნების გამო, იუსტინიანე მაინც საესებით ჩვეულებრივი და მერყევი ბუნების მბრძანებელი იქნებოდა, მძლავრი გონების პაგრონი რომ არ ყოფილიყო. ეს მაკელონელი გლები ორი დიდი იდეის ღირსეული წარმომადგენელი გახლდათ: იმპერიისა და ქრისტიანობის იდეისა, და სწორედ იმიტომ, რომ ამ ორი იდეის განსახორციელებლად იღეწოდა, მისი სახელი სამუდამოდ დარჩება ისტორიაში.

რომის გარდასული სიღიადის ხსოვნით გულსავე იუსტინიანე ოცნებობდა ოდინდელი სახით აღდგინა იმპერია, განუხრელად დაეცა ურყევი უფლებები, რასაც ბიზანტია კვლავინდებურად ინარჩუნებდა დასაქვლეთის ბარბაროსული სამეფოების მიმართ და აეღორძინებინა რომაული სამყაროს ერთიანობა. კეისართა მემკვიდრეს სურდა მათსავეთ ცოცხალი კანონი, აბსოლუტური ძალაუფლების ხორცშესხმული განსახიერება და, იმავდროულად, უმაღლო კანონმდებელი და სახელმწიფოებრივი წესრიგისათვის დაუსხრომლად მზრუნველი რეფორმატორი ყოფილიყო. და ბოლოს, საიმპერატორო ძალაუფლებით თავმომწონე ცდილობდა მთელი ბრწყინვალებითა და დიდებულებით, თავისი ნაგებობების სიღიადით, სასახლის კარის ფუფუნებითა და, ცოგა არ იყოს, ბაღური პაგიემოყვარეობით შეემკო საკუთარი ძალმორჭმულება; პაგიემოყვარეობით, რის შედეგადაც იგი თავის სახელს („იუსტინიანესი“) უწოდებდა მის მიერ აგებულ ციხესიმაგრეებს, მისი მცდელობით აღდგენილ ქალაქებსა და მის მიერვე დაარსებულ მაგისტრატურებს. მას სურდა უჭკნობი დიდებით შეემოსა თავისი მეუფება და ეიძულებინა ყველა ქვეშევრდომი, როგორც თვითონ იგყოდა ხოლმე, უსაზღვროდ ბედნიერად ეგრძნოთ თავი იმის გამო, რომ მისი თანამედროვენი იყვნენ. იმპერატორი უფრო მეტმედაც ოცნებობდა. ლეთის რჩეულად, ამ ქვეყნად მის წარმომადგენლად და მის ნაცლად რომ მოქქონდა თავი, იუსტინიანე თავის უშუალო მოვალეობად თვლიდა განუხრელად დაეცა მართლმადიდებლობა მის მიერ წარმოებული ომებით, რომელთა რელიგიური ხასიათიც უეჭველია, თავდაუზოგავი ძალისხმევით, რომლითაც ის ცდილობდა მთელი დედამიწის ბურგმე გავერცელებინა მართლმადიდებლური სარწმუნოება, თუ ყველა იმ საშუალებით, რომლებითაც ის მართაედა ეკლესიას და ებრძოდა მწვეალებლობას. ამ დიადი და პაგიემოყვარული ოცნების განხორციელებას შესწირა მან მთელი სიყოცხლე, და ბედმა გაუღიმა, რომ თანამდგომებად

გამოუჩინდნენ ისეთი ჭკვიანი მინისგრები, როგორიც იყვნენ გრიბორნიანე და პრეტორიის პრეფექტი იოანე კაპადოკიელი, ისეთი მამაცი მხედართმთავრები, როგორიც იყვნენ ველისარიონი და ნარსესი, უწინარეს ყოელისა კი, უებრო მრჩეველი „უღირსეულესი და ღვთიებობებული მეუღლის“ სახით, ვისაც იგი სიყვარულით უწოდებდა თავის „უნამეს ხიბლს“: ეს იყო დედოფალი თეოდორა.

იუსტინიანესი არ იყოს, წარმომავლობით თეოდორაჲ მდაბიორი გახლდათ. საიპოდრომე დათეების დარაჯის ქალი პოპულარული მსახიობი იყო, და თუ პროკოფი კესარიელის „საიდუმლო ისტორიის“ ჭორებს ვენდობით, თანამედროეთა აღმუთიებას იწვევდა თავისი ბობოქარი ცხოვრებითა და მითქმამოთქმის საგნად ქეული თავისი უჩეულო ავანგურებით, უწინარეს ყოელისა კი იმით, რომ იუსტინიანეს გულის მონადირება შესძლო, ცოლად შეართევეინა თავი და მასთან ერთად აეიდა გახგბე.

უკეს გარეშეა, რომ ვიდრე ცოცხალი იყო, – თეოდორა 548 წელს გარდაიყვალა, – ის უდიდეს ზეგავლენას ახდენდა იმპერატორზე და უფრო სრული თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, მისივე თანაბარი უფლებამოსილებით მართაედა სახელმწიფოს. ეს იმიტომ, რომ თავისი მანკიერების მიუხედავად, – თეოდორას სული ელეოდა ფულზე, ხარბად მიელგვოდა ძალაუფლებას და გახგის შესანარჩუნებლად არცთუ იშვიათად მიმართაედა ცბიერებას, მზაკერობას, სისასტიკეს და დაუნდობელი იყო მტრების მიმართ, – ეს პაგიემოყვარე ქალი საუცხოო თვისებებით იყო შემკული: ენერგიით, სიმტკიცით, ძლიერი ნებისყოფით. ფრთხილი და ნათელი პოლიტიკური გონებით, და, შესაძლოა, ბევრ რამეს უფრო მართებულადაც კი ჭერეგდა, ვიდრე მისი უავგუსტოესი მეუღლე. თუ იუსტინიანე ოცნებობდა ხელახლა დაუფლებოდა დასაეღეთს და პაპობასთან კაეშირის მეოხებით აღედგინა რომის იმპერია, წარმომავლობით აღმოსაეღელი თეოდორას მგერა აღმოსაეღეთი-

საკენ იყო მიპყრობილი, რადგანაც უფრო ზუსტად ითვალისწინებდა რეალობას და უკეთ გრძნობდა დროის მოთხოვნებს. დედოფალს სურდა ბოლო მოელო აღმოსავლეთში ატეხილი რელიგიური დავისათვის, რაც დიდ ზიანს აყენებდა იმპერიის სიმშვიდეს და ძალმოსილებას, სხვადასხვაგვარი დათმობისა და შემწყნარებლური პოლიტიკის წყალობით შემოერიგებინა სირიისა და ეგვიპტის განდგომილი მცხოვრებნი და, თუნდაც რომთან განხეთქილების ფასად, განემტკიცებინა აღმოსავლეთ იმპერიის ერთიანობა. კაცმა შეიძლება იკითხოს: უკეთ ხომ არ აღუდგებოდა წინ სპარსელებისა და არაბების მძლავრობას ის იმპერია, რომელმედაც ოცნებობდა თეოდორა, — უფრო კომპაქტური, უფრო ერთგვაროვანი და უფრო ძლიერი? ასეა თუ ისე, ყველაფერს ეცყობოდა დედოფლის მტკიცე ხელი — აღმინისტრაციასაც, დიპლომატიასაც, რელიგიურ პოლიტიკასაც. რავენის წმიდა ვიგალიუსის მოზაიკებს შორის, რომლებიც ამკობენ აბსიდას, თეოდორას პორტრეტი, მისი სამეუფო სიდიადის მთელი ბრწყინვალეობით, რიგორც გოლი — გოლს, დღემდე უმშვენებს მხარს იუსტინიანეს გამოსახულებას.

III

იუსტინიანეს საბარაო პოლიტიკა

იუსტინიანეს გახტმე ასვლისას იმპერიას ჯერ კიდევ ვერ დაეღწია თავი მძიმე კრიზისისაგან, რომელმაც V საუკუნის დამლევს მოიყვა იგი. იუსტინეს მეფობის უკანასკნელ თვეებში, კავკასიაში, სომხეთსა თუ სირიის საზღვრებზე იმპერიის პოლიტიკით უკმაყოფილო სპარსელებმა ხელახლა დაიწყეს ომი, ასე რომ, ბიზანტიელთა ლაშქრის უკეთესი ნაწილი აღმოსავლეთს მიჯაჭვული აღმოჩნდა. ქვეყნის შიგნით, მწვანეებისა და ლურჯების ბრძოლა ძალზე სამიში პოლიტიკური დაძაბულობის წყაროდ

რჩებოდა, რასაც კიდევ უფრო ამძაფრებდა ხელისუფლების საველალლო კორუფცია, საყოველთაო აღშფოთებას რომ იწვევდა ხალხში. იუსტინიანეს გადაუღებელი ამოყანა იყო თავი დაეღწია ამ სიძნელეებისათვის, რომლებიც ხელს უშლიდნენ დასაქვლეთის მიმართ მისი პატივმოყვარული ზრახვების განხორციელებას. იმპერატორი ვერ ხედავდა, ან არ უნდოდა დაენახა, რაოდენ დიდი იყო საფრთხე, იმპერიას რომ ეშუქრებოდა აღმოსავლეთიდან; ამიგომაც, არა ერთი და ორი დათმობის ფასად, 532 წელს დაუბადა „დიდ მეფეს“, რამაც საშუალება მისცა თავისუფლად გამოეყენებინა თავისი ლაშქარი. მეორეს მხრივ, მან სისხლში ჩაახშო შინააშლილობა, როცა იმავე 532 წლის იანუარში, მრისხანე ამბოხების შედეგად, რომელსაც მეამბოხეთა საომარი ყიჟინის მიხედვით „ნიკა“ ეწოდა, კონსტანტინოპოლში მთელი კვირის მანძილზე საშინელი ხანძარი მძვინვარებდა და მდინარეებად დიოდა სისხლი. ამ ამბოხებისას, როცა კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ გახვის დამხობას ბევრი აღარაფერი უკლდა, იუსტინიანემ, უწინარეს ყოვლისა, თეოდორას ქედუხრელობისა და ველისარიონის ენერჯის წყალობით შეინარჩუნა ძალაუფლება. მაგრამ, ასეა თუ ისე, ამბოხების უმაგალითო სისასტიკით ჩახშობას, რის შემდეგაც კიპოდრომზე ოცდაათი ათასი გეამი დარჩა, უშუალო შედეგად მოჰყვა დედაქალაქში მდგომარეობის საკმაოდ დიდი ხნით განმტკიცება, ხოლო იმპერატორის ძალაუფლება უფრო აბსოლუტური გახდა, ვიდრე ოდესმე. 532 წელს იუსტინიანეს ხელ-ფეხი გაეხსნა.

† ივანეის აღგანა დასაქვლეთში. — დასაქვლეთის მდგომარეობა ხელს უწყობდა იმპერატორის გეგმების განხორციელებას. როგორც აფრიკაში, ისე იტალიაშიაც, ბარბაროს მწველებელთა უღელქვეშ მგმინავი მოსახლეობა დიდი ხანია მოითხოვდა იმპერატორის ძალაუფლების აღდგენას. იმპერიის პრესტიჟი ჯერ კიდევ იმდენად დიდი იყო, რომ თვით ვანდალები და ოსტგოთებიც

კი აღიარებდნენ ბიზანტიის პრეტენზიების კანონიერებას. ამიგომაც იყო, რომ ამ ბარბაროსულ სამეფოებს, მათი სწრაფი დაქვეითების შედეგად, აღარ შეეძლოთ წინ აღდგომოდნენ შეტევაზე გადმოსულ იუსტინიანეს ლაშქარს, ხოლო ურთიერთუთანხმოება ხელს უშლიდათ იმაში, რომ გაერთიანებულყენენ საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. 531 წელს, როცა გელიმერის მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდება ბიზანტიის დიპლომატიას საბაბი მისცა აფრიკის საქმეებში ჩარეულიყო, იუსტინიანე, თავისი ძლევამოსილი ლაშქრის მრისხანე სამხედრო ძალაზე დაყრდნობით, დაუყოვნებლივ შეეცადა ერთი, დარტყმით გაეთავისუფლებინა აფრიკის მართლმადიდებლური მოსახლეობა „არიანული გყვეობისაგან“. 533 წელს ეელისარიონმა ხომალდებზე დასხა ათი ათასი ქვეითისა და ხუთი თუ ექვსი ათასი მხედრისაგან შემდგარი ლაშქარი და კონსტანტინოპოლიდან საომრად გაემართა. ელვისებური ბრძოლა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. დეციმუმსა და გრიკამარუმთან დამარცხებული, უკუქუევისას პაპუსას მთაზე გამაგრებული და ბიზანტიელების მიერ გარშემორტყმული გელიმერი იძულებული შეიქნა იარაღი დაეყარა და მტერს დანებებოდა (534 წ.). ორიოდე თვის განმავლობაში ცხენოსანთა რამდენიმე ათასეულმა – რადგან სწორედ მათ შეასრულეს გადამწყვეტი როლი, – ყოველგვარი მოლოდინის საპირისპიროდ გაანადგურა გენზერიხის სამეფო. ძლევამოსილ ეელისარიონს გრიუმფი მოუწყვეს კონსტანტინოპოლში. და თუმცა თხუთმეტი წელი (534–548 წ.) კიდევ დასჭირდა ბერბერებისა და იმპერიის მიერ დაქირაებულ ჯარისკაცთა ამბოხების ჩახშობას, იუსტინიანეს მაინც შეეძლო ეამაყა აფრიკის უმეტესი ნაწილის დაპყრობით და ქედმაღლურად მიეთვისებინა ვანდალიისა და აფრიკის იმპერატორის ტიტული.

იგალიელი ოსტგოთები არც კი განძრეულან ვანდალთა სამეფოს განადგურებისას. მალე მათი ჯერიც დადგა. 534 წელს დიდი თეოდორიხის ასული ამალასუნგა მისმა მეუღლემ თეო-

დაგემ მოკლა, რამაც იუსტინიანეს საბაბი მისცა ისტგოთთა სამეფოს საშინაო საქმეებში ჩარეულიყო. მაგრამ ამჯერად ომი გაცილებით უფრო ხანგრძლივი და სისხლისმღერელი გამოდგა. მართალია, ველისარიონმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია: სიცილია (535 წ.), ნეაპოლი, შემდეგ კი რომიც აიღო, სადაც მთელი წლის მანძილზე (537 წლის მარტიდან 538 წლის მარტამდე) ალყაში ჰყაედა გამომწყედული ოსტგოთების ახალი მეფე ეიტიგესი, ბოლოს, რაენაც დაიმორჩილა (540 წ.) და დატყვევებული ეიტიგესი კონსტანტინოპოლში მიჰგვარა იმპერატორს, — მაგრამ გოთებმა, გამჭრიახი და ენერგიული გოგილას წინამძღოლობით, ხელახლა მოიციეს ძალი. საკმაოდ მცირერიცხოვანი ლაშქრით იგალიაში წარგზავნილი ველისარიონი დამარცხდა (544–548 წ.), და საჭირო შეიქნა ნარსესის ენერგია, რათა ბიზანტიელებს გაგანასთან მუსრი გაეელოთ ოსტგოთებისათვის (552 წ.), ბარბაროსთა ნაშთები გაენადგურებინათ კამპანიაში (553 წ.) და ლეგარისისა და ბუგილინუსის ფრანკი ურდოებისაგან გაეთავისუფლებინათ ნახევარკუნძული (554 წ.). იგალიის ხელახლა დაპყრობას მთელი ოცი წელი დასჭირდა. იუსტინიანემ, მისთვის ჩვეული ოპტიმიზმით, კვლავ ძალიან მალე ირწმუნა საბოლოო გამარჯვება და შესაძლოა, სწორედ ამიგომ, დროულად არ მიმართა გადამჭრელ ზომებს, რათა ერთი დარტყმით გაენადგურებინა გოთების სამხედრო ძალა. იმპერატორის გაუღენისათვის იგალიის დამორჩილება ხომ მეგისმეტად მცირერიცხოვანი ლაშქრით — ოცდახუთი თუ ოცდაათი ათასი მეომრით სკადეს, რის შედეგადაც ომი უსამველოდ გაჭიანურდა.

იუსტინიანემ ასევე ისარგებლა ესპანეთში შექმნილი მდგომარეობით, რათა ეესტგოთთა სამეფოს დინასტიურ შუღლში ჩარეულიყო (554 წ.) და ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილს დაუფლებოდა.

ამ ძლევამოსილი ომების შედეგად იუსტინიანეს შეეძლო ეამაყა იმით, რომ თაეისი ოცნების განხორციელება შესძლო. მისი

ჯიუტი პაგიემოყვარეობის წყალობით, დაღმაცია, იგალია, მთელი აღმოსავლეთი აფრიკა, ესპანეთის სამხრეთი, ხმელთაშუა ზღვის დასავლეთ აუზის კუნძულები – სიცილია, კორსიკა, სარდინია, ბალეარის კუნძულები კელაე რომის ერთიანი იმპერიის ნაწილად იქცა. მონარქიის გერიგორია თითქმის ერთიორად გაიზარდა. სეუტის აღების შემდეგ იმპერატორის ძალაუფლება თვით პერკულესის სეგებამდე გაერყელდა. თუ სანაპირო ზოლს გამოერიცხავთ, რომელსაც ვესგოთები – ესპანეთში, ხოლო სეპტიმანები და ფრანკები პროვანსში ინარჩუნებდნენ, შეიძლება ითქვას, რომ ხმელთაშუა ზღვა კელაე რომის გზად იქცა. რა თქმა უნდა, არც აფრიკა და არც იგალია თავიანთი უწინდელი ვრცეულობით არ შესულან იმპერიის შემადგენლობაში; ეგეც არ იყოს, ხანგრძლივი ომების შედეგად ისინი უკვე გამოფიგულნი და გაპარტახებულნი იყვნენ. მიუხედავად ამისა, ზემოხსენებულ გამარჯვებათა წყალობით, იმპერიის პრესტიჟი განუმომლად ამაღლდა, და იუსტინიანეს არ დაუშურებია არაფერი თავისი წარმატებების განსამტკიცებლად. აფრიკა და იგალია უწინდებურად პრეტორიის ორ პრეფექტურას ქმნიდნენ, და იმპერატორი ცდილობდა, იმპერიაზე ძველებური წარმოდგენა ჩაენერგა მოსახლეობისათვის. აღდგენითი სამუშაოების წყალობით, ქვეყანა ოდნავ მაინც იშუშებდა ომით მიყენებულ ჭრილობებს. თავდაცვის ორგანიზაცია – დიდი სამხედრო შენაერთების შექმნა, სასაზღვრო ხაზების დაწესება, რომლებსაც საგანგებო დანიშნულების რაზმები – „მონაპირენი“ იცავდნენ, და საზღვრების გასწვრივ მძლავრი ციხე-სიმაგრეების აგება უზრუნველყოფდა ქვეყნის უსაფრთხოებას. იუსტინიანეს შეეძლო ეამაყა იმით, რომ დასავლეთში აღადგინა ის სრული მშვიდობიანობა და „სრულყოფილი წესრიგი“, რაც მას ჭეშმარიტად ცივილიზებული სახელმწიფოს ნიშნად მიაჩნდა.

აღმოსავლეთის ომები. — ამ ხანგრძლივმა ომებმა და თაუდაცეითმა ღონისძიებებმა გამოჟიგეს იმპერია და აღმოსავლეთს ჩამოაშორეს მისი ყურადღება; აღმოსავლეთმა კი სასტიკად იძია შური.

სპარსეთთან პირველი ომი (527–532 წ.) მხოლოდ წინასწარ მაუწყებელი იყო იმ საფრთხისა, იმპერიას რომ ემუქრებოდა. რაკი მოპირისპირე მხარეთაგან ვერცერთი ვერ ბედავდა ღრმად შეგოპვას, ომის შედეგი გაურკვეველი დარჩა. ეელისარიონმა გაიმარჯვა დარასთან (530 წ.), მაგრამ დამარცხდა კალინიკუმთან გამართულ ბრძოლაში (531 წ.), ასე რომ, ორივე მხარე იძულებული შეიქნა დროებით მაინც დაედო ზაეი. მაგრამ სპარსეთის ახალი მეფე ხოსრო ანუშირვანი (531–579 წ.), ენერგიული და პატივმოყვარე მბრძანებელი, იმათ რიცხვს როდი ეკუთვნოდა, ვინც შეიძლება ამნაირ შედეგს დასჯერებოდა. რაკი ხედავდა, რომ ბიზანგიის ყურადღება, უწინარეს ყოელისა, დასაეღეთისაკენ იყო მიმართული და მისი მეგოქის უპირეეღესი საზრუნავი მსოფლიო ბაგონობის მოპოეება გახლდათ, რასაც იუსტინიანე არცა მალავდა, — სპარსეთის მეფე 540 წელს სირიისაკენ დაიძრა და ანგიოქია მოაოხრა; 541 წელს ის შეიჭრა ლაზების ქეეყანაში და პეგრა აიღო; 542 წელს დააქცია კამაგენა; 543 წელს სომხეთში დაამარცხა ბერძნები; 544 წელს კი მესოპოტამია დაარბია. თეით ეელისარიონმაე ვერ შესძლო მისი დამარცხება. ბიზანგია იძულებული შეიქნა დამაეება ეთხოვა (545 წ.), რაც შემდეგ არაერთხელ განმეორდა და, ბოლოს, 562 წელს ორმოცდაათი წლით დაიდო ზაეი, რომლის თანახმადაე იუსტინიანე ვალდებულებას კისრულობდა ხარკი ეძღია „დიდი მეფისთვის“ და ხელი აეღო ყოველგვარ მკდელობაზე, სპარსეთის გერიგორიაზე ექადაგა ქრისტიანობა. მართალია, ყოეელივე ამის ფასად მან შეინარჩუნა ლაზების ქეეყანა, ძეელი კოლხეთი, მაგრამ ამ ხანგრძლიეი და დამანგრეველი ომის შედეგად საფრთხე, რომელიე იმპერიას ემუქრებოდა ნაკლებ საშიში როდი გახდა.

ამავე დროს, ევროპაში, დენაისპირა საზღვრები ევლარ უძლებდა ბარბაროსების მოწოლას. 540 წელს ჰუნები ცეცხლითა და მახელით შეიჭრნენ თრაკიაში, ილირიაში, საბერძნეთში, კორინთოს ისთმოსამდე, და ლამის კონსტანტინოპოლს მიაღწენ; 547 და 551 წელს სლავებმა დაარბიეს ილირია, ხოლო 552 წელს თესალონიკეს დაემუქრნენ; 559 წელს ჰუნები კვლავ გამოჩნდნენ კონსტანტინოპოლის მისადგომებთან და ხანში შესული ველისარიონის სიმამაცემ რის ვაიეაგლახით იხსნა დედაქალაქი. ბარბაროსთა სხვა გომებთან ერთად არენაზე გამოჩნდნენ თავგასული ხუნებიც, მუქარით რომ მოიწვედნენ იმპერიაზე. რა თქმა უნდა, არცერთ ამ შემოსევას არ დაუმყარებია უცხოეთესლთა მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივი ბატონობა ბიზანტიაში, მაგრამ ბალკანეთის ნახევარკუნძული მაინც საშინლად გაპარგახებულ იქნა. იმპერიას აღმოსავლეთში ძალიან ძვირად უჯდებოდა იუსტინიანეს მიერ დასავლეთში მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვებები.

თავდასაყდრითი ლონისიძეობა და ლილომაგია. — მიუხედავად ამისა, იუსტინიანე ცდილობდა უზრუნველყო გერიტორიის დაცვა და უსაფრთხოება როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთშიც. დიდი სამხედრო შენაერთების ორგანიზებითა და ყველა საზღვარზე საბრძოლო მიჯნების (limites) დაწესებით, რომლებსაც საგანგებო დანიშნულების რამმები (limitanei) დარაჯობდნენ, მან ბარბაროსთა თვალწინ აღადგინა ის, რასაც უწინ „იმპერიის საფარს“ (praetentura imperii) უწოდებდნენ. მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, იმპერატორი ცდილობდა საზღვრების გასწვრივ აღმართა ციხე-სიმაგრეები, რომლებიც კონტროლს უწევდნენ ყველა უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ პუნქტს და მრავალკეც ბარიერს ქმნიდნენ მომხდურთა გზაზე. მათ მიღმა მდებარე მთელი გერიტორია, მეტი უსაფრთხოებისათვის, მკვიდრად ნაშენი კოშკებით იყო მოფენილი. ბევრ ადგილას დღესაც შეხედებით ამ დიდებული კოშკების ნანგრევებს, კოშკებსაც, ასობით რომ აღმართულიყვნენ

იმპერიის ყველა პროვინციაში. ისინი არიან უკუყვარი მოწმენი იმ გრანდიოზული ძალისხმევისა, რისი წყალობითაც, იუსტინიანემ, პროკოფი კესარიელის სიგყვებითა რაიმ ვთქვათ, „ისხნა იმპერია“.

და ბოლოს, საომარ მოქმედებათა კეაღდაკეაღ, ბიზანტიის დიპლომაგია ცდილობდა მთელ გარე სამყაროში განემტკიცებინა იმპერიის პრესტიჟი და უზრუნველყო მისი გაღვლეა. წყალობისათუ ფულის მარჯვე განაწილებითა და იმპერიის შტრებს შორის განხეთქილების ჩამოგდების უებრო უნარის მეოხებით დიპლომაგია ბიზანტიას უქვემდებარებდა მონარქიის მეზობლად მოთარეშე ბარბაროსებს და უენებლყოფდა მათი შემოსევის საფრთხეს. ქრისტიანობის გაერყელების გმით, ის ბიზანტიის გაღვლენის სფეროს უმორჩილებდა ბარბაროსთა გომებს. მისიონერთა მოღვაწეობა, რომლებმაც შავი ზღვიდან აბისინიის ზეგანსა და სპარის ოაზისებამდე განაერეს ქრისტიანობა, შუა საუკუნეების ბიზანტიური პოლიტიკის ერთ-ერთ უარსებითეს მომენგად გეველინება.

ამრიგად, იმპერიამ შექმნა ვასალთა კლიენგურა; მათ რიცხვში შედიოდნენ სირიელი და იემენელი არაბები, ჩრდილო აფრიკელი ბერბერები, სომხეთის მოსამღერე ლაზები და ჭანები, პერულები, გეკიდები, ლომბარდები, დუნაისპირელი პუნი და შორეული გალიის ფრანკი მბრძანებლები, გალიისა, რომლის ეკლესიებშიც რომაელთა იმპერატორის მზეგრძელობას შესთხოვდნენ ღმერთს. კონსტანტინოპოლი, სადაც იუსტინიანე საზემო შეხვედრებს უწყობდა ბარბაროსთა მბრძანებლებს, მსოფლიოს დედაქალაქი გეგონებოდათ. და თემეცა მხყოვანმა იმპერატორმა თავისი მმართეელობის ბოლო წლებში მართლაც დაემევა სამხედრო უწყებათა დემორგანიზება და გადაჭარბებული მნიშენელობა მიანიჭა გამაჩანაგებელი დიპლომატიის პრაქტიკას, დიპლომატიისა, რომელიც ფულს ურიგებდა ბარბაროსებს და სასიფათოდ ალაგზრებდა მათ ანგარებას, — ერთი რამ მაინც უეჭველია: ვიდრე იმპერია საკმაოდ ძლიერი იყო და შეეძლო თავი დაეცევა, მისი

დიპლომაგია, რომელსაც სამხედრო ძალა უმაგრებდა ზურგს, თანამედროვეთა თვალში კეთილგონიერების, დასვეწილობისა და გამჭრიახობის ჭეშმარიტ სასწაულად ჩანდა. მიუხედავად იმ აურაცხელი მსხვერპლისა, რადაც დაუჯდა იმპერიას იუსტინიანეს უსაზღვრო პატივმოყვარეობა, თვით მისი მგმობელნიც კი აღიარებდნენ, რომ „დიდსულოვანი იმპერატორის ბუნებრივი მისწრაფება იყო იმპერიის საზღვრების განერცობა და მისი განდიდება“ (პროკოფი კესარიელი).

IV

იუსტინიანეს შინა მმართველობა

საშინაო მმართველობამ არანაკლებ შეაჭირვა იუსტინიანე, ვიდრე გერიგორიის დაცვამ. მისი ყურადღება მიჰყრობილი იყო აღმინისტრაციული რეფორმის მიმართ. მწვავე რელიგიური კრიზისი დაჟინებით მოითხოვდა მის ჩარევას.

საანონფლავო და აღმინისტრაციული რეფორმა. — იმპერიაში არ ცხრებოდა არეულობა. აღმინისტრაცია მექრთამე და სინდისგარეცხილი იყო; პროვინციებში სილაგაკე და უწესრიგობა სუფეედა; სამართიულწარმოება, კანონთა უვარგისობის გამო, თავიდან ვერ იცილებდა თვითნებობასა და მიკერძობას. ამნაირი მდგომარეობის ერთ-ერთი უმძიმესი შედეგი ის იყო, რომ გადასახადები ძალზე არათანაბრად შემოდიოდა ხაზინაში. იუსტინიანეს მეტისმეტად უყვარდა წესრიგი, ხარბად ესწრაფოდა მმართველობის ცენტრალიზაციას და დაუცხრომლად ზრუნავდა საზოგადო სიკეთისათვის; ამიგომ, ცხადია, ვერ შეურიგლებოდა საქმის ამნაირ ვითარებას. ეგეც არ იყოს, თავისი დიადი მიზანდასახულობისათვის მას გამუღმებით სჭირდებოდა ფული.

ამრიგად, იმპერატორმა ორმაგ რეფორმას მიმართა. იმპერიისათვის „მტკიცე და ურყევი კანონების“ შესაქმნელად მან თავის მინისტრს გრიბონიანეს დიდი საკანონმდებლო შრომა მიანდო. 528 წელს კოდექსის რეფორმისათვის შექმნილმა კომისიამ შეკრიბა და კლასიფიკაციის მიხედვით დააჯგუფა უმთავრესი საიმპერიო დადგენილებანი, რაც გამოეყენებინათ ჰადრიანეს შემდეგ. ეს გახლდათ „იუსტინიანეს კოდექსი“, რომელიც პირველად 529 წელს, ხოლო შემდეგ 534 წელს გამოიცა. მას მოჰყვა „დიგესტები“ თუ „პანდექტები“, რომლებშიაც 530 წელს შექმნილმა ახალმა კომისიამ თავი მოუყარა II-III საუკუნეების დიდ იურისტთა შრომებიდან ამოკრეფილ ფრაგმენტებს. ასე შეიქმნა „ინსტიტუციები“ (533 წ.), უზარმაზარი შრომა, სტუდენტთათვის განკუთვნილი სახელმძღვანელო, რომელშიაც შეჯამებული იყო ახალი სამართლის საფუძვლები. და ბოლოს, იუსტინიანეს მიერ 534-565 წლებში გამოქვეყნებული განკარგულებების კრებულმა შეაესო Corpus juris civilis სახელწოდებით ცნობილი დიადი ძეგლი.

იუსტინიანე ისე ამაყობდა ამ დიდი საკანონმდებლო ქმნილებით, რომ ერთხელ და სამუდამოდ აუკრძალა ყველას, ხელი ეხლოთ, ან რაიმე კომენტარები დაერთოთ და, ამრიგად, შეეცვალათ იგი, ხოლო კონსტანტინოპოლის, ბეირუთისა და რომის ახლად რეორგანიზებულ სამართლის სკოლებში იურიდიული განათლების ურყევე საფუძვლად აქცია თავისი კოდექსი. და მართლაც, მიუხედავად ზოგიერთი ნაკლისა და ნაჩქარეობისა, რაც გამეორებებისა და შინაგანი წინააღმდეგობების მიზეზი გახდა, მიუხედავად რომაული სამართლის უმშვენიერესი ძეგლების კოდექსში უხეიროდ დამოწმებული ფრაგმენტებისა, – ეს იყო ჭეშმარიტად დიადი ქმნილება, რომელმაც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა კაცობრიობის წინსვლის საქმეში. თუ იუსტინიანეს სამართალმა დააფუძნა იმპერატორის აბსოლუტური ძალაუფლება, მანვე შემოინახა და, უფრო გვიან, შუა საუკუნეების სამყაროში

ააღორძინა სახელმწიფოს იდეა და სოციალური ორგანიზაციის საწყისები. ეგეც არ იყოს, იუსტინიანეს კოდექსმა ახალი ქრისტიანული სული შთაბერა წარმართული რომის მკაცრ სამართალს და, ამრიგად, კანონში ჩართო საყოველთაო სამართლიანობის, მწეობრიობისა და ადამიანურობისათვის მრუნვა, რაც უცნობი იყო მანამდე.

ადმინისტრაციისა და სასამართლოს გარდაქმნის მიზნით, იუსტინიანემ 535 წელს გამოაქვეყნა ორი მნიშვნელოვანი განკარგულება, ახალ მოვალეობებს რომ აკისრებდნენ მოხელეებს და უმწიკელო პატიოსნებას შოითხოვდნენ მათგან ქვეყნის მართვისას. იმაედროულად, იმპერატორმა გააუქმა თანამდებობების გაყიდვა, გამარდა ხელფასი, დახურა უსარგებლო დაწესებულებები და წესრიგის განსამტკიცებლად ზოგიერთ პროვინციაში გააერთიანა სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება. ეს იყო რეფორმის დასაწყისი, რომელსაც თავისი შედეგების მიხედვით დიდმნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა იმპერიის ადმინისტრაციულ ისტორიაში. იუსტინიანემ გარდაქმნა დედაქალაქის სასამართლო ადმინისტრაცია და პოლიცია; მთელ იმპერიაში ის ახორციელებდა ფართო მასშტაბის სამოგადობრივ სამუშაოებს; მისი ბრძანებით გაკყავდათ გმობი, აგებდნენ ხიდებს, აკვედუკებს, აბანოებს, თეატრებს, ეკლესიებს და არნახული ფუფუნებით ამკობდნენ და აღადგენდნენ 532 წლის ამბოხებით ნაწილობრივ დანგრეულ კონსტანტინოპოლს. დასასრულ, სწორი ეკონომიური პოლიტიკის წყალობით, იუსტინიანემ მიაღწია იმას, რომ იმპერიაში ფართო გასაქანი მიეცა მრეწველობას და ვაჭრობას;¹ იმპერატორი, თავისი ჩვეულებისამებრ, იკეეხნიდა, „ჩემი დიდებული ღვაწლით ხელახლა ავაყვავე სახელმწიფო“. მაგრამ

¹ სწორედ იუსტინიანეს მმართველობისას, დაახლ. 557 წელს, ორმა ბერმა ჩინეთიდან ჩამოიგანა აბრეშუმის ჭიის გამრავლების საიდუმლო, რამაც აბრეშუმის წარმოების საშუალება მისცა სირიას და ნაწილობრივ გაათავისუფლა ბიზანტია საზღვარგარეთული იმპორტისაგან.

სინამდვილეში, იმპერატორის კეთილი ზრახვის მიუხედავად, აღმინისტრაციული რეფორმა ჩაუღლავდა. უზარმაზარმა ხარჯებმა და, აქედან გამომდინარე, ფულის მუდმივმა ნაკლებობამ განაპირობა უსასტიკესი სახაზინო გირანის დამყარება, რამაც გამოიწვია იმპერია და სილაგაკის პირას მიიყვანა იგი. დიდმა რეფორმაგორულმა ძალისხმევამ საბოლოოდ მხოლოდ ის შედეგი გამოიღო, რომ 541 წელს, ეკონომიური მოსაზრებით, გაუქმებულ იქნა კონსულატი.

რალიზირებული პოლიტიკა. — დანარჩენი იმპერატორებისა არ იყოს, რომლებიც კონსტანტინეს შემდეგ ავიდნენ გახტვით, იუსტინიანეც აქტიურად ერეოდა საეკლესიო საქმეებში, როგორც სახელმწიფო ინტერესების გულისთვის, ისე სალეთისმეტყველო პაექრობისადმი თავისი სიყვარულის გამო. უკეთ რომ წარმოეჩინა თავისი სალეთისმოსაო გულმოდგინება, იმპერატორი დაუნდობლად სდევნიდა მწვალებლებს. 529 წელს მან ბრძანა დაეხურათ ათენის უნივერსიტეტი, სადაც ფარულად ჯერ კიდევ რჩებოდა რამდენიმე წარმართი მასწავლებელი, და ლეთის რისხვად მოეფლინა განდგომილებს. ეგეც არ იყოს, ის მარჯვედ მართავდა ეკლესიას, როგორც მბრძანებელი, და მფარველობისა და წყალობის სანაცვლოდ, რასაც არასოდეს აკლებდა მას, საკუთარ ნებას დესპოტური სიგლანქით ახევედა თავზე და თავის თავსაც აშკარად უწოდებდა „იმპერატორსა და მღვდელს“. მიუხედავად ამისა, არაერთხელ ჩაეარღნია გასაჭირში და არც ის სცოდნია, თუ რა გზას დასდგომოდა. იმისათვის, რომ დასაელეთში წარმატებისათვის მიეღწია, აუცილებლად უნდა შეენარჩუნებინა უკვე ჩამოყალიბებული კავშირი პაპიმბთან, ხოლო აღმოსავლეთში პოლიტიკური და მორალური ერთიანობის აღსადგენად უნდა დაენდო მრავალრიცხოვანი მონოფიზიტები, რომელთა გავლენაც ძალზე დიდი იყო ეგვიპტეში, სირიაში, მესოპოტამიასა და სომხეთში. იმპერატორმა ხშირად არც კი იცოდა, რა გადაწყვეტილება მიეღო, ან ვისთვის

დაეჭირა მხარი: რომისთვის, რომელიც განდგომილთა დასჯას მოითხოვდა, თუ თეოდორასათვის, რომელიც ურჩევდა, კვლავ დაბრუნებოდა ერთიანობის ზენონისა და ანასტასისეულ პოლიტიკას, და მისი მერყევი ნება ცდილობდა, ყოველგვარ წინააღმდეგობათა მიუხედავად, მყარი ნიადაგი მოეპოვებინა ურთიერთგაგებისათვის და ამ წინააღმდეგობათა შერიგების საშუალებისთვისაც მიეკვლია. თანდათანობით, რომის საამებლად, მან ნება დართო კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებას (536 წ.), შეეჩვენებინა განდგომილნი, ლენა დაუწყო მათ (537–538 წ.) და თავს დაესხა ეგვიპტეს, განდგომილთა ამ მძლავრ ციტადელს; თეოდორას საამებლად კი თავიანთი ეკლესიის აღდგენის საშუალება მისცა მონოფიზიტებს (543 წ.) და შეეცადა, კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე (553 წ.) არაპირდაპირ მაინც დაეგმობინებინა პაპისათვის ქალკედონის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებანი. ოც წელზე მეტი ხნის მანძილზე (543–565 წ.), მთელ იმპერიას აღელვებდა და დასაელეთის ეკლესიაში განხეთქილებას უწყობდა ხელს ეგრეთწოდებული „სამი თავის საქმე“,¹ თუმცა მას არც აღმოსაელეთისათვის მოუგანია სიმშვიდე. იუსტინიანეს სიმშაგემ და მძვინვარებამ, რაც მისი მტრების წინააღმდეგ იყო მიმართული (იმპერატორის ყველაზე სახელგანთქმული მსხვერპლი გახლდათ პაპი ვიგილიუსი), არაერთარი სასარგებლო შედეგი არ გამოიღო. ერთიანობისა და სჯულშემწყნარებლობის პოლიტიკა, რასაც იმპერატორს ურჩევდა თეოდორა, უეჭველად წინდახედული და გონიერული იყო. იუსტინიანეს უმტკიცობამ და მოდავე მხარეთა შორის გამუდმებულმა რყევამ, მისი კეთილი მრახვის მიუხედავად, მხოლოდ ეგვიპტისა და სირიის სეპარატის-

¹ სახელწოდება წარმოსდგება იქიდან, რომ პაექრობა სამი თეოლოგის – თეოდორე მოპსუესტელის, თეოდორიგე კვირელისა და იბას ელესელის შრომებიდან ამოკრეფილ ფრაგმენტებზე იყო დაფუძნებული. მათი მოძღვრება მოიწონა ქალკედონის საეკლესიო კრებამ, მაგრამ იუსტინიანემ მონოფიზიტების გულის მოსაგებად დააგმობინა ეკლესიას.

ტული გენდენციების ზრდა და იმპერიის მიმართ მათი ნაციონალური მძულვარების გამძაფრება გამოიწვია.

V

ბიზანტიური სივილიზაცია VI საუკუნეში

ბიზანტიური ხელოვნების ისტორიაში იუსტინიანეს მმართველობა მთელი ეპოქის აღმნიშვნელია. ნიჭიერი მწერლები და ისტორიკოსები, როგორც მაგალითად, პროკოფი და აგათია, იონანე ეფესელი თუ ევაგრე, პაელე სილენციარიუსისნაირი პოეტები და ლეონტი ბიზანტიელის სადარი ლეთისმეტყველები ბრწყინვალედ აგრძელებდნენ კლასიკური ბერძნული ლიტერატურის გრადიციებს, და სწორედ VI საუკუნის გარიერაჟზე რომანოზ კებილმოძღვრალმა – „მელოდიების მეფემ“ შექმნა რელიგიური პოეზია, ბიზანტიური სულის ყველაზე მშვენიერი და შესაძლოა, ყველაზე ორიგინალური გამოვლინება. კიდევ უფრო ღირსშესანიშნავი გახლდათ სახეით ხელოვნებათა ბრწყინვალეობა. ამ დროს კონსტანტინოპოლში დასრულდა თანდათანობითი ევოლუცია, ორი საუკუნის მანძილზე რომ მზადდებოდა აღმოსავლეთის ადგილობრივ სკოლებში. და რაკი იუსტინიანეს უყვარდა აღმშენებლობითი საქმიანობა და ახერხებდა კიდევ სასელგანთქმული ოსტაგები – მოეძებნა თავის მიზანდასახულობათა განსახორციელებლად, ოსტაგები, რომლებსაც ამოუწურავ სახსრებს სთავაზობდა და არც საჭირო მასალას აკლებდა, ამიგომაც VI საუკუნის ძეგლები – განსწავლულობის, სითამამისა და დიდებულების ეს ჭეშმარიტი სასწაულნი – თავიანთი სრულყოფილებით ბიზანტიური ხელოვნების მწვერვალებად გვევლინებიან.

ხელოვნება არასოდეს არ ყოფილა უფრო მრავალფეროვანი, უფრო ნაყოფიერი და უფრო თავისუფალი; VI საუკუნეში ჩვენ ეხედაეთ ყველა არქიტექტურულ სტილსა თუ პრინციპს, ნაგებო-

ბათა ყოველნაირ გიჟს – რაეენის წმიდა აპოლინარიუსისა თუ სალონიკის წმიდა დიმიტრის ბაზილიკებს; წმიდა სერგის, კონსტანტინოპოლის ბაქუსისა თუ რაეენის წმიდა ეიგალიუსის ეკლესიებს, რომელთა გეგმაც მრავალკუთხედსა ქმნის; ჯერის ფორმის მქონე ნაგებობებს, რომლებიც ხუთი გუმბათით გვირგვინდება, როგორცაა, მაგალითად, წმიდა მოციქულთა ეკლესია; წმიდა სოფიოს გაძრის გიჟის არქიტექტურულ ნაგებობებს, გაძრისა, რომელიც 532-537 წლებში იქნა აგებული და რომლის აეგორებადაც ანთიმოზ გრალელი და ისიდორე მილეგელი გვეუფლებიან; თავისი ორიგინალური გეგმის, მსუბუქი, თამამი და მუსგად გათელილი სტრუქტურის, წონასწორობის მახვილგონიერულად მიკვლეული კომბინაციებისა და ნაწილთა პარმონიული ურთიერთშერწყმის წყალობით ეს გაძარი დღემდე ბიზანტიური ხელოვნების სწორუპოვარ შედეგად რჩება. მარჯვედ შერჩეული მრავალფეროვანი მარმარილო, ნატიფად ნაძერწი სკულპტურები, ცისფერსა თუ ოქროსფერ ფონზე მოციაგე მოზაიკური სამკაულები თვით დღესაც კი უებრო ბრწყინვალეებით წარმოგვიჩენს ამ ნაგებობათა ინტერიერს, მიუხედავად იმისა, რომ წმიდა მოციქულთა ეკლესიაში მოზაიკა ჩამოშლილია, ხოლო წმიდა სოფიოს გაძარში ოღნავ თულა შეიმჩნევა თურქული მოხატულობის ქვეშ. პარენცოსა თუ რაეენის ეკლესიების, ისევე როგორც სალონიკის წმიდა დიმიტრის ეკლესიის განსაკუთრებულ სამკაულთა დღემდე შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩვენ შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა მაინც შეგვექმნას მათ ოდინდელ სინატიფებზე. ყველაფერი – საიუველირო ნაწარმი, ქსოვილები, სპილოს ძელის ნაკეთობანი, ხელნაწერები – ჩვენ გვიელებს იმნაირ სიუხვეს და ფუფუნებას, თეალისმომჭრელ ბრწყინვალეებას თუ საზეიმო სიდიადეს, რითაც აღბეჭდილია ახალი სტილის დაბადება. აღმოსვლეთისა და ანტიკური გრადიციების ერთობლივი ზემოქმედებით, იუსტინიანეს ეპოქის ბიზანტიურმა ხელოვნებამ თავის ოქროს ხანაში შედგა ფეხი.

თუ მოლიანად განვიხილავთ იუსტინიანეს მმართველობას, შეუძლებელია არ ეალიაროთი, რომ მან შესძლო მოკლე ხანში დაებრუნებინა იმპერიისათვის მისი ოდინდელი სიდიადე. და მაინც, იბადება კითხვა: ხომ არ იყო ეს სიდიადე უფრო მოჩვენებითი, ვიდრე რეალური, და იმპერატორის დიდმა დაპყრობითმა ომებმა, რომლებმაც შეაჩერეს აღმოსაელეთ იმპერიის ბუნებრივი განვითარება და ერთი კაცის უსაზღვრო პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად დაწრიგეს მისი ძლიერება, მეტი ბოროტება ხომ არ მოუტანა ქვეყანას, ვიდრე სიკეთე? იუსტინიანეს ყველა წამოწყებაში გამუდმებით შეინიშნებოდა განსაკუთრებული არათანაზომადობა დასახულ მიზანსა და მისი მიღწევის საშუალებებს შორის, ფულის ნაკლებობა ის უკურნებელი სენი გახლდათ, რომელიც ერთაეად ღრღნიდა და განუხორციელებელს ხლიდა ყველაზე ბრწყინვალე მიზანდასახულობებსა და თავისთაეად სანაქებო ზრახვებს. ამიგომაც იყო, რომ სულ უფრო მეგად მძაფრდებოდა სახაზინო გირანია, რამაც ბოლოს თავის უკიდურეს ზღვარს მიაღწია, და რაკი ხანში შესული იუსტინიანე თავისი მმართველობის უკანასკნელ წლებში სულ უფრო და უფრო ხშირად ანდობდა ბელისწერის ეინიან თამამს ქვეყნის საჭესა თუ სადავეს, ამიგომ, როცა ოთხმოცდაშვიდი წლის იმპერატორი გარდაიყვალა (565 წელს), მონარქიის მდგომარეობა მართლაც რომ სავალალო იყო, როგორც ფინანსური, ისე სამხედრო თვალსაზრისითაც. იმპერიის ყველა საზღვარს საშინელი საფრთხე ემუქრებოდა; ქვეყნის შიგნით სახელმწიფო ძალაუფლება ამკარად უმწეო და უილაჯო იყო: პროვინციებში – ფეოდალური საკუთრების უჩვეულო ზრდის შედეგად, დედაქალაქში კი – მწეანეებისა და ლურჯების გაუთაეებელი ქიშპობის გამო. ყველგან არნახული სილაგაკე სუფეედა და თანმედროეენი გაოგნებულნი

ეკითხებოდნენ თავიანთ თავს, სად გაქრა რომაელთა სიმდიდრეო. პოლიტიკის შეცემა გარდუეალი გახდა, მაგრამ ეს ძალზე რთული და სახიფათო საქმე იყო. მისი აღსრულება ბედმა იუსტინიანეს მემკვიდრეებს – განსვენებული იმპერატორის ძმისწულს იუსტინე II-ს (565–578 წ.). ტიბერიუსსა (578–582 წ.) და მაერიკიოსს (582–602 წ.) არგუნა წილად.

მათ მტკიცე საფუძველი ჩაუყარეს ახალ პოლიტიკას. იუსტინიანეს მემკვიდრეებმა ზურგი აქციეს დასავლეთს, სადაც ლანგობარდების შემოსევამ (568 წ.) იგალიის ნახევარი დააკარგინა იმპერიას, და, აფრიკისა და რავენის ეკმარქატების დაარსების გზით, საკმაოდ მტკიცე დასუსტების ორგანიზებას დასჯერდნენ, რამაც საშუალება მისცა სამივეს, აღმოსავლეთისათვის მიეპყროთ ყურადღება და უფრო შეურიგებელი პოზიცია დაეკაუებინათ იმპერიის მტრების მიმართ. მათ მიერ განხორციელებული არმიის სარეორგანიზაციო ღონისძიებების შედეგად, სპარსეთთან ომი, რომელიც 572 წელს განახლდა და 591 წლამდე გაგრძელდა, იმპერიისათვის ხელსაყრელი ზავით დასრულდა, რომლის ძალითაც სპარსეთმა ბიზანტიას დაუთმო მისი კუთვნილი სომხეთი.

ევროპაში კი, მიუხედავად იმისა, რომ ხუნძებმა და სლავებმა საშინლად დაარბიეს ბალკანეთის ნახევარკუნძული, ხელთ იგდეს დუნაის პირას აღმართული ციხე-სიმაგრეები, გარს შემოერგყნენ თესალონიკეს, კონსტანტინოპოლს დაემუქრნენ (591 წ.) და დიდი ხნითაც კი დამკვიდრდნენ ნახევარკუნძულზე, – რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვების შედეგად ბრძოლის ველი საზღვარს მიღმა იქნა გადაგანილი და ბიზანტიის ლაშქარმა თვით გისას მიაღწია (601 წ.).

საუბედუროდ, შინაგანმა კრიზისმა ყველაფერი წყალში ჩაყარა. იუსტინიანე უკიდურესი სიმკაცრით ახორციელებდა აბსოლუტური ძალაუფლების პოლიტიკას; მისი სიკვდილის შემდეგ არისტოკრატებმა ხელახლა წამოიყვანა თავი, პროვინციებში გაძლიერდა სეპარატისტული ტენდენციები, გამწვავდა ცირკის

პარტიების შუღლი, და რაკი ხელისუფლებას არ შეეძლო ფინანსური მდგომარეობის გამოსწორება, უკმაყოფილება სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა ადმინისტრაციული ქაოსი და სამხედრო ამბოხებანი. რელიგიურმა პოლიტიკამ კიდევ უფრო გაამძაფრა საყოველთაო მღელვარება. ხანმოკლე მცდელობის შემდეგ, რაც მიზნად ისახავდა სჯულშემოწმებლობითი პოლიტიკის განხორციელებას, კვლავ დაიწყო მწველვლების სასტიკი დენა. მართალია, მავრიკიოსმა ბოლო მოუღო მათ დენას და შევიწროებას, მაგრამ კონფლიქტმა, რომელმაც თავი იჩინა მსოფლიო მღელვანობის გრძელვადიანი მუცნებე კონსტანტინოპოლის პატრიარქსა და პაპ გრიგოლ დიდს შორის, უკიდურესად გაამწვავა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ოდინდელი მგრობა. თავისი უღაო ღირსებების მიუხედავად, მავრიკიოსი, მისი მკაცრი ეკონომიური პოლიტიკის გამო, ძალზე არაპოპულარული იყო ხალხში. პოლიტიკური ძალაუფლების შესუსტებამ ხელი შეუწყო სამხედრო გადაგრივლების წარმატებით დაგვირგვინებას, რამაც გახტვე აიყვანა ფოკა (602 წ.).

ახალ მბრძანებელს, გლუსა და უბირ ჯარისკაცს, მხოლოდ გეროორის მეშვეობით თუ შეეძლო ძალაუფლების შენარჩუნება (602-610 წ.), რითაც საბოლოოდ გააპარტახა მონარქია. ხოსრო II-მ, რომელმაც გადაწყვიტა შური უძია მავრიკიოსის გამო, ომი განაახლა; სპარსელებმა დაიპყრეს მესოპოტამია, სირია და მცირე აზია. 608 წელს ისინი უკვე ქალკედონში, კონსტანტინოპოლის კარიბჭესთან იყვნენ. ქვეყნის შიგნით ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ ამბოხებები, შეთქმულებები და შინააშლილობანი. მთელი იმპერია მოუთმენლად მიოელოდა მხსნელს. ის აფრიკიდან მოვიდა. 610 წელს კართაგენის ეკზარქოსის უაქმა ირაკლიმ დაამხო ფოკა და ახალი დინასტია დაარსა. თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი არეულობის შედეგ ბიზანტიას კვლავ მოევიდნა ლიდერი, რომელსაც შეეძლო მტკიცე ხელით წარემართა მისი ბედ-იღბალი. მაგრამ ამ ნახევარი საუკუნის მანძილზე ბიზანტია მაინც თანდათან

უბრუნდებოდა აღმოსაელეთს. იმპერიის აღმოსაელურ ყაიდაზე გარდაქმნა, რაც დროებით შეწყვიტა იუსტინიანეს ხანგრძლივმა მმართველობამ, ახლა უკვე სასწრაფოდ უნდა დამთავრებულიყო.

ირაკლის ღინასტია. არაბთა შემოსევის საურთხე
და იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში
(610-717)

I. იმპერიის აღდგენა ირაკლის მიერ. – II. არაბთა შემოსევის საფრთხე. – III. რელიგიური პოლიტიკა და დასაეღვიოი. – IV. იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში. – V. ირაკლის ღინასტიის დასასრული და იმპერიის დეკლანსი (685- 717 წ.).

ბიზანტიის ისტორიაში VII საუკუნე ერთ-ერთი ყველაზე პირქუში პერიოდია. ესაა მძიმე კრიზისის ეპოქა, ის გადამწყვეტი მომენტი, როცა თვით იმპერიის არსებობა სათუო ხდება. გამოფიტულსა და ძალადაწრეგილ იმპერიას გარედან საშინელი საფრთხე ემუქრება, ჯერ – სპარსელების, ხოლო შემდეგ – კიდევ უფრო საშინელი – არაბების მხრივ. შიგნით სრულდება ძირეული გარდაქმნა, რომელიც ახალ იერს ანიჭებს ბიზანტიის საზოგადოებას და სახელმწიფოს. მანამდე, ყველაფრის მიუხედავად, მონარქია კვლავ რჩებოდა რომის მსოფლიო იმპერიად. ლათინური სახელმწიფოს ოფიციალური ენა იყო და რომაული გრადიცია უცვლელად ინარჩუნებდა ჯერ კიდევ რომში ფორმირებულ წოდებებსა თუ თანამდებობებს. VIII საუკუნის დამდეგს კი, პირიქით, ყალიბდება პირწმინდად ბიზანტიური იმპერია, რომლის მთელი ძალმოსილება კონსტანტინოპოლის ირგვლივ კონცენტრირებული, ხოლო მისი არსი სულ უფრო და უფრო აღმოსავლური ხდება.

იმ დროისათვის, როცა ირაკლი (610–641 წ.) გახგზე ავიდა, იმპერიის მდგომარეობა თითქმის უიმელო ჩანდა. სპარსელები ყოველ წელიწადს ახალ-ახალ წარმატებებს აღწევდნენ: 612 წელს მათ აიღეს ანგიოქია, აპამეა და კესარია; 614 წელს – დამასკო; 615 წელს ისინი იერუსალიმში შეიჭრნენ, საიდანაც კტესიფონში გადაიგანეს წმიდა ჯვარი და ყველაზე უფრო სახელგანთქმული ქრისტიანული რელიქვიები; 617 წელს მათ დაიპყრეს ეგვიპტე და ამიაში ქალკედონს მიაღწიეს. იმადროულად, კონსტანტინოპოლის კარიბჭესთან გამოჩნდნენ ხუნძები (619 წ.). ლანგობარდებმა დაიპყრეს იგალიის მოგიერთი ოლქი და იმპერიამ საბოლოოდ დაკარგა თაეისი სამფლობელოები ესპანეთში. ამდენი უბედურებით დათრგუნვილი და სასომიხდილი ირაკლი ერთხანს იმასაც კი ფიქრობდა, რომ კონსტანტინოპოლი მიეტოვებინა და აფრიკაში გადაეგანა სახელმწიფოს დედაქალაქი. მაგრამ პაგრიარქმა სერგიუსმა, ამ მტკიცე და ენერგიულმა კაცმა, ვისი გაუღენაც ამკარად აცყვია ირაკლის მიიელ პოლიტიკურ მოღვაწეობას, ბოლოს მაინც შესძლო იმპერატორის გამხნეება; ასე რომ, მეტისმეტად მგრძნობიარე და ნერვიულმა ირაკლიმ, ვის სულშიაც ბობოქარ ალტყინებას ანაზღუულად ენაცვლებოდა სასოწარკვეთა, გულმხურეალე რწმენით აღსაესემ და დაუოკებელი სურვილით ანთებულმა, შური ებია სპარსელებზე მათ მიერ შებლალული და შეგინებული ქრისტიანობის გამო, ამასთანავე მხნე მეომარმა და გამჭრიახმა მხედართმთაეარმა, კვლავინდებურად მოიცა ძალი. პაგრიარქმა საეკლესიო საგანძური გადასცა მას. ირაკლიმ განსაკეიფრებული გულმოდგინებით ხელახლა შექმნა არმია. 622 წელს ის უკვე მზად იყო სალაშქროდ.

ექესი წლის მანძილზე იმპერატორს აღარ ახსოვდა აღარაფერი; არც იმ მრისხანე იერიშისთვის მიუქცევია დიდი

ყურადღება, კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ ერთობლივად რომ წამოიწყეს სპარსელებმა და ხუნძებმა (626 წ.); ის მტრის გერიგორიაზე, აზერბაიჯანში (623 წ.) და სპარსეთის სომხეთში (625 წ.) ებრძოდა „დიდი მეფის“ ლაშქარს; გაიმარჯვა ნინევიასთან (627 წ.), კტესიფონის გალაქანთან (628 წ.) და ლეგენდის გმირად იქცა, როგორც პირველი ჯეაროსანი. ხოსრო II-ის სიკედილმა (628 წ.) და ამის შემდეგ დაწყებულმა აჯანყებამ აიძულა სპარსელები მათთვის დამამკირებელ ზავს დათანხმებოდნენ, რომლის ძალითაც ისინი ხელს იღებდნენ მათ მიერ დაპყრობილ მთელ გერიგორიაზე და, უწინარეს ყოვლისა, უკანვე აბრუნებდნენ წმიდა ჯეარს, რომელიც ირაკლიმ დიდი ზარ-ზეიმით ჩაიგანა იერუსალიმს (629 წ.).

ამ შთამბეჭდავი გამარჯვებების შემდეგ ირაკლიმ სცადა თავისი რელიგიური პოლიტიკის მეშვეობით შინაგანი ერთიანობა დაებრუნებინა იმპერიისათვის. სირიელი და ეგვიპტელი მონოფიზიტების მოსამხრობად, ის პაგრიარქ სერგიუსსა და კეიროს ალექსანდრიელიან ერთად შეუდგა შემრიგებლური ფორმულის შემუშავებას, რასაც მართლმადიდებლობის წიაღში უნდა დაებრუნებინა განდგომილნი. აქედან იღებს დასაბამს მონოთელიტური მოძღვრება, რომელსაც იმპერატორი განსაზღვრავს სარწმუნოების გადმოცემისას, რაც ცნობილია „ეკთესისის“ (638 წ.) სახელწოდებით. ამ გზით ის ცდილობდა რომის ეკლესიასთან შეერიგებინა მონოფიზიტები.

ამ ძალისხმევის შედეგად იმპერიის ერთობა კვლავ აღდგენილი ჩანდა: მისი პრესტიჟი ხელახლა განმტკიცდა აღმოსავლეთში და, ქრისტეს სჯულზე სერბებისა და ხორვატების მოქცევის შედეგად, მისი გავლენაც კელაინდებურად გავრცელდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთით.

მაგრამ ეს გარეგნული ბრწყინვალება ცუდად მაღავედა შინაგან სიმწირეს. ფინანსური მდგომარეობა საეაღალო იყო; სეპა-

რაგისგული გენდენციები, რამაც ასე შეუწყო ხელი სპარსელთა წარმატებას, კვლავინდებურად მძლავრობდა პროვინციებში.

არაბების შემოსევამ რამდენიმე წელიწადში გააქარწყლა იმპერატორის გამარჯვებათა ყველა შედეგი, ხოლო მისი რელიგიური პოლიტიკა, იმავდროულად, ხანგრძლივი უთანხმოებისა და მწვავე კონფლიქტების სათავედ იქცა.

II

არაბთა შემოსევის საფრთხე

VII საუკუნის დასაწყისი დიდი მოვლენით – ისლამის დაბადებით აღინიშნა. ოცი წლის განმავლობაში, უჩვეულო ექსპანსიის შედეგად, ახალმა რელიგიამ აღმოსავლური სამყაროს უზარმაზარი ნაწილი მოიყვა და სპარსეთისა და ბიზანტიის ხარჯზე ოქსუსის ნაპირებიდან დიდი სირგისის სანაპირომდე გაერყელდა.

634 წელს ხალიფა ომარის ლაშქარი სირიაში შეიჭრა. ბიზანტიელთა არმიამ მარცხი იწვნია აგნადანთან (634 წ.); დამასკო არაბებმა იგდეს ხელთ (635 წ.); იარმუკის დანგრევამ (636 წ.) აიძულა ირაკლი სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა სირიას. ეგეც არ იყოს, ბერძნების მოტულე მოსახლეობა სასწრაფოდ გადადიოდა გამარჯვებულის მხარეზე. იერუსალიმი 637 წელს დანებდა არაბებს, ანჯიოქია – 638 წელს. შემდეგ მესოპოტამიისა (639 წ.) და ეგვიპტის ჯერი დადგა, რომელიც ამირმა ორ წელიწადში (640–642 წ.) დაიპყრო, ისე, რომ დიდ წინააღმდეგობას არ შეხვედრია. ხანდაზმული და დასნეულებული ირაკლი სასოწარკვეთილი გარდაიქცა. მისი მემკვიდრის კონსტანტი II-ის მმართველობისას (642–668 წ.) ბედი კვლავ არაბებს უღიმოდა. კირენაიკა და გრიპოლიგანია მათ ხელში გადავიდა (642–643 წ.); 647 წელს არაბებმა პირველად დალაშქრეს ჩრდილო აფრიკა; მათ დაარბიეს მცირე აზია (651 წ.) და დაიპყრეს სომხეთი (653 წ.); ბოლოს, სამხედრო ფლოტი შექმნეს და აღმოსავლეთის ზღვებზე ბიზანტიელთა ქე-

გემონიას დაემუქრნენ. არაბებმა დაიმორჩილეს კიპროსი (649 წ.), დაარბიეს როდოსი (654 წ.) და ლიკიის ნაპირებთან სასტიკად დაამარცხეს ბიზანტიელთა ესკადრები, რომლებსაც თავად იმპერატორი სარდლობდა (655 წ.). საფრთხე იყო კონსტანტინოპოლს დაემუქრა და კონსტანტი II, რომელიც აღმოსაელეთს უკვე დაკარგულად თვლიდა, იძულებული იყო დასაელეთში გაეტარებინა სიციოხლის უკანასკნელი წლები (663–668 წ.).

ამან საქმე შეუმსუბუქა ომეიად ხალიფებს, რომლებიც 660 წლიდან განაგებდნენ დამასკოს. აქედან მოყოლებული, არაბები ყოველწლიურად თავს ესხმოდნენ და აოხრებდნენ მცირე აზიას. 668 წელს მუსულმანებმა ქალკედონს მიაღწიეს. იმავდროულად, მათ განაახლეს დასაელეთზე თავდასხმა, ჩრდილო აფრიკაში გამაგრდნენ, სადაც დააარსეს კაირუეანი (669 წ.) და სიცილიას დაემუქრნენ. ბოლოს, მთელი ძალების დაძაბვით შეეცადნენ იერიში მიეტანათ კონსტანტინოპოლზე. მაგრამ ახალი იმპერატორი კონსტანტინე IV (668–685 წ.) ენერგიული მბრძანებელი იყო. მთელი ხუთი წლის განმავლობაში (673–678 წ.) არაბები ზღვის მხრიდანაც და ხმელეთიდანაც გარს ადგნენ კონსტანტინოპოლს, მაგრამ ალბით კი ვერ აიღეს.

(ბიზანტიელთა ფლოგმა, რომელსაც ახლად გამოგონებულმა ბერძნულმა ცეცხლმა გადამწყვეტი უპირატესობა მოუპოვა, უკუაქცია მუსულმანთა ესკადრები და სილუემის გალღებში გამანადგურებელი დარტყმა აგება მათ. ხმელეთზე კი ხალიფას ლაშქარმა ასეთივე მარცხი იწვნია აზიაში. მოაფია იძულებული შეიქნა ზაფი ეთხოვა (678 წ.). ისლამის პირველი შემოგება მოგერიებულ იქნა. კონსტანტინე IV-ს შეეძლო ეამაყა თავისი საქმით. იმპერიის პრესტიჟი კელაყ ისეთნაირად ამაღლდა, რომ ბიზანტიის ყველა მეტოქე იძულებული გახდა ქედი მოეხარა მის წინაშე.) „და დიდმა სიმშვიდემ – ამბობს ქრონიისტი თეოფანე, – დაისადაგურა აღმოსაელეთშიც და დასაელეთშიც“.

რელიგიური პოლიტიკა და დასაქვლეთი

იმპერატორმა იმაუდროულად აღადგინა მშვიდობა ეკლესიაში.

ირაკლის რელიგიურ პოლიტიკას მძიმე შედეგი მოჰყვა. მონოთელიზმმა აფრიკასა და იგალიაში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, რასაც მოწმობდა კართაგენისა (646 წ.) და რაენის (650 წ.) ეკზარქოსების ამბოხება იმპერატორის წინააღმდეგ, იგალიის მოსახლეობის მგრული განწყობილება, რაც დღითი-დღე სულ უფრო მეტად მძაფრდებოდა, და რომის პაპების შეურიგებელი ოპოზიცია. მღელვარების დასაშოშმინებლად კონსტანტი II-მ ამაოდ გამოაქვეყნა ედიქტი, ეგრეთწოდებული „ტიპოსი“ (648 წ.); ამაოდ ბრძანა, დაეპატიმრებინათ და მსჯავრი დაეღოთ პაპ მარტინუს I-სათვის (635 წ.), ამაოდ ეწვია დასაქვლეთის. მართალია, რომი იძულებული შეიქნა ქედი მოედრიკა, მაგრამ ყოველივე ამან საშუალება მისცა ლანგობარდებს, რამდენიმე ოლქი კიდევ ჩაეგდოთ ხელში. კონსტანტინე IV მიხვდა, რომ აუცილებელი იყო ახალი პოლიტიკა. ეგვიპტისა და სირიის დაკარგვა ამიერიდან სრულიად ფუჭს ხდიდა მონოფიზიტების შემორიგების მცდელობას; რელიგიური თანხმობის აღდგენა და რომთან კავშირი კი იმპერატორს იმედს აძლევდა, რომ დაუყოვნებლივ შემოუერთებდა იმპერიას იმას, რაც ჯერ კიდევ რჩებოდა იგალიაში, და საიმისოდაც მოიცილიდა, რომ სამხედრო საქმისა და პოლიტიკისათვის მიეძღვნა თავი.

ამიგომაც კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (680-681 წ.), რომელიც მიზნად ისახავდა რელიგიური ერთობის აღდგენას, პაპიგმთან სრული თანხმობით დაკვმო მონოთელიტური ერესი და დაამკვიდრა მართლმადიდებლობა.

ეს დიდი წარმატება იყო. 685 წლისათვის, როცა გარდაიცვალა კონსტანტინე IV, კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ იმპერიამ თავი დააღწია კრიზისს. რა თქმა უნდა, ამ კრიზისიდან ის

ძალზე დასაგარაევებული და დაკნინებული გამოვიდა, ხოლო მის ეკონომიურ ძლიერებას ძირი პქინდა გამოთხრილი ეგვიპტის დაკარგვის შედეგად, რომლის მარცვლეულიც იმპერიისათვის ერთ-ერთ საარსებო საშუალებას წარმოადგენდა. არანაკლებ სავალალო იყო სირიის დაკარგვა, რომლის მრავალდარგოვანი მეწარმეობა იმპერიის სიმდიდრის ერთ-ერთი ძირთადი წყარო გახლდათ, ისევე როგორც ალექსანდრიის, ლაზის, ბეირუსისა და ანგიოქიის ნავსადგურების, გაეხოველებულ სავაჭრო ურთიერთობათა ამ უმნიშვნელოვანესი ცენტრების გარეშე დარჩენა. ეგეც არ იყოს, პორიზონგი ახალმა სააედრო ღრუბელმა ჩამოაბნელა: 679 წელს ბულგარელებმა ღუნაი გადმოლახეს და მდინარის სანაპირო ზოლსა და ბალკანეთს შორის დასახლდნენ. მაგრამ საერთოდ, იმპერიამ შესძლო წინ აღდგომოდა ისლამის გააფთრებულ იერიშს; გერიგორიის დაცეა შესაძლო გახდა დიდი აღმინისგრაიული რეფორმის წყალობით, და იმპერია, უფრო მჭიდროდ შეკრული, უფრო ერთგვაროვანი, აღმოსაელური სეპარაგომის საფრთხისაგან თავდახსნილი და დასაელეთის მკედარი გვირთისაგან თავისუფალი (698 წელს მან დაკარგა აფრიკა, ისევე როგორც უფრო ადრე – ესპანეთი და იგალიის ნახეუარი) ჯერ კიდევ მძლავრ და სიცოცხლისუნარიან ორგანიზმად ჩანდა, რომელსაც შეეძლო ეარსება ახალი, პირწმინდად აღმოსაელური სახით, რაც მან VII საუკუნის განმავლობაში შეიძინა.

IV

იმპერიის ბარდაჰმნა VII საუკუნეში

და მართლაც, იმპერიაში ძირეული ცვლილებები მოხდა.

უწინარეს ყოელისა, უნდა აღინიშნოს ეთნოგრაფიული სახეცვლილებანი. გაპარგახებულსა და გაუკაცურებულ ბალკანეთის ნახეუარკუნძულზე თანდათანობით მკვიდრდებოდნენ ახალი გომები. ირაკლი იძულებული იყო საცხოვრისი მიეცა სერ-

ბებისა და ხორეაგებისათვის, იმ პირობით, რომ მათ ქრისტიანობა მიეღოთ და იმპერიის ეასალები გამხდარიყვნენ. სლავებმა სხვა მხარეებშიაც შეაღწიეს. მიზიაში, მაკედონიაში და თვით თესალონიკის საზღვრებამდე შეიქმნა სლავებით დასახლებული მთელი ოლქები, რომლებიც მათ თავიანთი დამარბეული თარემის შედეგად დაიმკვიდრეს. სლავები სახლობდნენ თესალიაში, ცენტრალურ საბერძნეთში – თვით პელოპონესამდე და არქიპელაგის კუნძულებზე. მართალია, გადაჭარბებული იქნებოდა, ფალმერაიერივით გველაპარაკა ამ ოლქების სრულ სლავიზაციამზე, მაგრამ ის კი უჭველია, რომ მრავალრიცხოვანი უცხო ტომები შეერივნენ ბერძნულ მოსახლეობას, და ამ დამპყრობლებმა არაერთი თავსამტერევი გაუჩინეს VII საუკუნის იმპერატორებს, რომლებიც დიდი გაჭირვებით ახერხებდნენ მათ დამორჩილებას და ასიმილირებას. გარდა ამისა, ნახევარკუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მასიურად დასახლდნენ ბულგარელები, რომლებიც იქ მათზე ადრე დამკვიდრებულ სლავებთან მეზობლობის წყალობით თვითონაც გასლავდნენ და საკმაოდ მძლავრი სახელმწიფო შექმნეს. ყოველივე ეს, რალა თქმა უნდა, სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა იმპერიას, მაგრამ რასების ამ შერეეას ერთი უპირატესობაც ჰქონდა: ახალი სისხლის მოზღვაეებამ გააახალგაზრდაეა იმპერია.

დაახლოებით იმავე დროს დასრულდა უალრესად მნიშენელოვანი აღმინისგრაიული გარდაქმნებიც.

იუსტინიანეს მეფობიდან მოყოლებული, ჯერ კიდეე ძველი რომიდან მომდინარე მმართველობის სისტემამ მოგიერთ პროვინციამში საგრძნობი ცვლილება განიცადა იმის შედეგად, რომ ერთ ხელში გაერთიანდა სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება. იუსტინიანეს შემდეგ, საზღვრების უკეთ დაციის მიზნით, ამნაირი პრაქტიკა საყოველთაო გახდა. VI საუკუნის დამლევს მავრიკიოსმა სწორედ ამიგომ შექმნა აფრიკისა და რავენის ეკმარქატები: პირეული – ბერბერების, ხოლო მეორე

—ლანგობარდების წინააღმდეგ საბრძოლველად. და ბოლოს, VII საუკუნეში ასეთსავე ზომებს მიმართეს აღმოსავლეთშიც, რათა თაეიდან აეცილებინათ არაბებისა და ბულგარელების შემოსევა. ირაკლიმ და მისმა მემკვიდრეებმა დაადგინეს ოლქები, რომლებსაც „თემები“ ეწოდებოდათ. თაედაპირეულად ეს სიგყვა სამხედრო შენაერთს აღნიშნავდა, შემდეგ კი იმ გერიგორიას მიესადაგა, სადაც ეს შენაერთი იდგა. ამ ოლქებში სამხედრო ძალაუფლება მინდობილი პქონდა მხედართმთაეარს, „სგრაგეგს“, ეის ხელშიაც იყო სამოქალაქო ძალაუფლებაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი დაქეემდებარებულად ითელეობდა სამხედრო ძალაუფლების მიმართ. ასე შეიქმნა თემები: აშიაში — არმენიაკოსთა, ანაგოლიაკოსთა და ოპსიკიონისა, ეეროპაში კი — თრაკიისა. მუსგად ასეეე იყო ორგანიზებული ზღვისპირა ოლქები და კუნძულები; ისინი „საზღეაო თემებსა“ ქმნიდნენ. რომაული ეპოქისაგან განსხეეებით, როცა ქეეყანა „ეპარქიებად“ იყო დაყოფილი, VII საუკუნის დამლეეს ის შეიდი თუ რეა საკმაოდ ერყელი „თემისაგან“ შედგებოდა. VIII საუკუნის იმპერატორების მიერ გაერყობილმა და გასრულებულმა თემების სისგემამ თეით იმპერიის დასასრულამდე იარსება. სამხედრო თეალსაზრისით ის აღნიშნავს ევოლუციას, რაც ნიშნეულია შუა საუკუნეების ყეელა სახელმწიფოსთის.

მაგრამ VII საუკუნის ყეელაზე არსებითი ნიშანი იმპერიის ელინიზაცია გახლდათ. სწორედ ირაკლის მმართეელობისას, 627 წელს, საიმპერიო ოქმში ძეელი რომაული გიგულის ნაცულად პირეულად გეხედება ბერძნული სახელწოდება — „ლეთიე-სარწმუნო ბასილეესი“ (πίστως ἐν Θεῷ βασιλεύς), რომელიც ამიერიდან მიეკუთვნება ბიზანგიის ყეელა იმპერატორს. ბერძნული ენა სახელმწიფოს ოფიციალური ენა ხდება. ჯერ კიდეე იუსგინიანემ, რომელიც ლათინურს იმპერიის „ნაციონალურ ენად“ თელიდა, კეთილ ინება და, ხალხისთის გასაგები რომ გეხებადა, „ყეელასათის მისაწედომ ბერძნულ ენაზე“ გამოაქეეყნა თაეისი

უწყებების მეტი ნაწილი. VII საუკუნეში ყველა საიმპერიო განკარგულება, ისევე როგორც მთავრობის დადგენილებანი, ბერძნულ ენაზე ქვეყნდება. აღმინისგრაფიულ ლექსიკონში ძველი ლათინური ტიტულები ქრება, ან ელინიზირდება და მათ ახალი სახელწოდებები ეკლის – „ლოგოთეგები“, „ეპარქები“, „სტრატეგები“, „დრუნგარიები“. არმიამი, სადაც ამიური და სომხური ელემენტები ჭარბობენ, ბრძანებების გაცემა ბერძნულ ენაზე ხდება. მართალია, ბიზანტიის იმპერია თავისი არსებობის უკანასკნელ დღემდე „რომის იმპერიად“ იწოდება, მაგრამ სიტყვა „Ρωμαῖοι“ „ბერძნების“ აღმნიშვნელად იხმარება. და ბოლოს, V-VI საუკუნეების მწერლობის დახვეწილი და, ყოფა არ იყოს, ხელოვნური ენის ნაცვლად, რომელიც კლასიკური ლიტერატურის გრადიციებს აგრძელებს, თანდათანობით მკვიდრდება ბერძნული ხალხური ენა, რომელიც იმპერიის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილის სამეცხველო ენად იქცევა.

იმპერიის ელინიზაციის კვალდაკვალ, სულ უფრო მკაფიო ხდება რელიგიური გვიფარი, რომლითაც, სამოგადობრივ ცხოვრებაზე ეკლესიის დღითი-დღე მზარდი გავლენის შედეგად, ყოველთვის აღბეჭდილი იყო იგი. რელიგიური საკითხები არსებით როლს თამაშობენ სახელმწიფოში. ირაკლის ომები, იმადროულად, ჯვაროსნულ ლაშქრობებად გვევლინებიან, საღვთისმეტყველო პრობლემები თეოლოგებზე ნაკლებ როდი აღელვებს იმპერატორებს. ამიერიდან მართლმადიდებლობა ბიზანტიაში უშუალოდ ერწყმის ხალხურობას. ეგეც არ იყოს, კონსტანტინოპოლის პაგრიარქი, რომელიც არაბების მიერ აღექსანდრიის, ანგიოქიისა და იერუსალიმის საპაგრიარქოების დაპყრობის შემდეგ ბიზანტიის ეკლესიის ერთადერთი მეთაური ხდება, უდიდეს ავტორიტეტს იძენს და ხშირად გადაწყვეტს ზემოქმედებას ახდენს მთავრობაზე. მონაზვნობის განვითარება, მონასტრების სიმრავლე და სიმდიდრე, მონაზვნების გავლენა მორწმუნეთა სულებზე, საყოველთაო პაგივისცემა, რომლითაც ისინი არიან

გარემოსილნი და მონასტრების კუთვნილი წმიდა ხაგების თაყ-
ვანისცემა არანაკლები მნიშვნელობის ფაქტებად გვევლინებიან.

VI საუკუნის დამლევს წარმართობა და მასთან ერთად ანტი-
კური სულიც ქრება. VII საუკუნის დამდეგიდან ბიზანტიური ლიგ-
ურატურა პირწმინდად რელიგიურსა და ხალხურ ხასიათს იძენს.
ინგელექტუალური და მხატვრული თვალსაზრისით ეს პერიოდი
ერთ-ერთი ყველაზე მწიერი პერიოდია ბიზანტიის ისტორიაში. მა-
გრამ სწორედ ამის წყალობით, ბერძნული ენა, რომელიც
ყოველთვის საეკლესიო ენა იყო აღმოსაეღეთში, საბოლოოდ
იპყრობს იმპერიას. კონსტანტინოპოლის პაგრიარქების პა-
ტიემოყვარეობა, რაც ასე აღიზიანებდა თავმომწონე რომაელებს,
იმპერატორების რელიგიური პოლიტიკა, რომელიც პაპების წი-
ნააღმდეგ იყო მიმართული და შეურაცხყოფდა მათ ღირსებას,
აღმოსაეღეთისა და დასაეღეთის თანდათან მმარდი უთანხმოება
და ურთიერთმგრობა, – ყოველივე ეს აღრმაეებდა ორი სამყაროს
გათიშულობას და აღმოსაეღეთისაკენ უბიძგებდა ბიზანტიის იმ-
პერიას. ამ დროიდან მონარქია იძენს ორ მძლავრ საყრდენს,
რომლებიც განაპირობებენ მის არსებობას და საუკუნეების მან-
ძილზე განსაზღვრავენ მის სპეციფიკურ ხასიათს: ეს ორი საყრდენ-
ია ელინიზმი და მართლმადიდებლობა.

V

ირაკლის ღინასტიის ღასასრული და იმპერიის ღეკაღანსი

(685–717 წ.)

საკმარისი იყო მტკიცე და ძლიერი ხელი, რომ უზრუნ-
ველეყო ამნაირად გარდაქმნილი იმპერიის კეთილდღეობა. საუ-
ბედუროდ, იუსტინიანე II-ის (685–695 წ.) წინდაუხეღაობამ და
თაექარიანობამ მამამისის მოღვაწეობის ყველა შედეგი წყალს
მისცა და ქარს გააღანა. კვლავ დაიწყო ომი ბულგარელებსა (689

წ.) და სლავებთან; განახლდა იმპერიისათვის საბედისწერო ბრძოლა არაბებთანაც (692 წ.). მეორეს მხრივ, რელიგიური პოლიტიკა რომთან განხეთქილებისა და იგალიის აჯანყების მიზეზი გახდა. 695 წელს სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად ირაკლის დინასტია დაემხო და დაიწყო ოქწლიანი ანარქიის პერიოდი (695–717 წ.), რომლის განმავლობაშიც ექვსმა იმპერატორმა შეცვალა ერთმანეთი იმპერიის ტახტზე. ამ შინააშლილობების შედეგად ბიზანტიის აფრიკა სამუდამოდ გადავიდა მუსულმანების ხელში (693–698 წ.). აღმოსავლეთში, ტიბერიუს III-ის (698–705 წ.) მკვლელობისა და დროებითი წარმატების მიუხედავად, არაბებმა დაარბიეს მცირე აზია და ბიზანტიის წინააღმდეგ აჯანყებულ სომხეთსა (703 წ.) და კილიკიაში (711 წ.) შეიჭრნენ, ხელთ იგდეს ამასია (712 წ.) და პისიდიის ანგიოქია (713 წ.), მოაოხრეს გალაგია (714 წ.), გარს შემოეწყენენ ამორეას (716 წ.) და პერგამოსი აიღეს. იმაედროულად, ბულგარელები, რომელთა ხანმა – გრეველმა 705 წელს ხელახლა აიყვანა ტახტზე იუსტინიანე II, იმპერიაში შეიჭრნენ (708 წ.) და კონსტანტინოპოლის კარიბჭეს მიაღწიეს (712 წ.). იმპერიის მდგომარეობა კრიტიკული გახდა.

საქმე არც ქვეყნის შიგნით იყო უკეთ. იმდროინდელ საზოგადოებაში შეინიშნება საშინელი ინტელექტუალური და მორალური დეგრადაცია. სამოქალაქო ომის პერიოდში ყველაფერი ველურობის, გულმხეცობის, გამცემლობის სულმა მოიქცა. გამუდმებული შინააშლილობანი, აღვირახსნილი პატივმოყვარეობა, ამბოხებების აღში გახვეული ქვეყანა იგალიიდან ხერსონესამდე, – ყოველივე ეს მოწმობდა, რომ აღარც ერთგულება დარჩა სადმე და აღარც ლოიალობა. ფართო გასაქანი ეძლევა ცრუმორწმუნეობას: წმიდა ნაწილების თაყვანისცემა, ხატების სასწაულთმოქმედი ძალის, ყოველივე უჩვეულოსა და ზებუნებრივის მიაშიგური რწმენა; საკმარისია გაეიხსენოთ, რა როლი მიეწერებოდა ღვთისმშობელს კონსტანტინოპოლის გარემოცვისას (626 წ.), ან წმიდა დიმიტრის – თესალონიკის დაცვისას.

ამ დროს ყველა სულს ეუფლება ფაგალისგური განწყობილება. ყველაფერი, რაც საერო თუ სასულიერო პირთა ზნეობაზე ვიცი, გამაოგნებელ დემორალიზაციას მოწმობს. საყოველთაო აშლილობის კიდევ ერთი მიზეზი იყო ბერ-მონაზონთა ზეგაულება და ის უჩვეულო ვნებათაღელვა, რასაც ისინი აღვივებდნენ ხალხში. ყოველივე ეს საესებით სამართლიან აღშფოთებას იწვევდა ქვეყნის მოჭირნახულეთა სულში.

იმპერია მხსნელსა და მეოხს ელოდა. ეს როლი ლეონ ისაერიელს ხვდა წილად. 717 წელს, როცა ანაგოლიაკოსთა და არმენიაკოსთა სტრატეგები ერთობლივად აღიძრნენ თეოდოსი III-ის წინააღმდეგ, რომელიც იმპერატორად გამოაცხადეს ოპსიკიონის მოლაშქრეებმა, და კონსტანტინოპოლისაკენ დაიძრნენ, ყველამ – სენატმა და ხალხმა, პაგრიარქმა და ჯარისკაცებმა – მხარი დაუჭირა ლეონს. ისაერიელთა დინასტიას, რომელმაც ხელთ იგდო ძალაუფლება, სასწრაფოდ უნდა აღედგინა წესრიგი, უზრუნველყო იმპერიის უსაფრთხოება და წარმატებით დაეგვირგვინებინა მისი რეორგანიზაცია.

თაჲი IV

ისაერიელი იმპერატორები და ხატიმბრძოლა (717–867)

I. იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისაერიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.). II.– ხატიმბრძოლა (726–780 წ.). III.– ირინე და ხატიოთაყვანისმცემლობის აღდგენა (780–802 წ.). IV.– ხატიმბრძოლის მეორე პერიოდი (802–842 წ.). V.– სავარუო პოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა.

I

იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისაერიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.)

ახალი იმპერატორი ლეონ III (717–740 წ.) მრავალი ღირსებით შემკული კაცი იყო: დიდებული მხედართმთავარი, წარმატებით რომ იცაედა მუსულმანებისგან აზიას; გამჭრიახი დიპლომატი და საუცხოო ორგანიზატორი, მოკლედ, ყველა იმ თვისების მფლობელი, რაც აუცილებელია სახელმწიფო მოღვაწისათვის. მისი ეპი კონსტანტინე V (740–775 წ.), რომელიც მამამ დროულად დაისეა თანამოსაყდრედ, მგრების აყუიობისა და ცილისწამების, მათი მუღმივი დაციწვის მიუხედაეად, რის გამოც „კოპრონიმი“ („ნეხვი“) და „კაბალინოსი“ („მეჯინიბე“) შეერქეა მეგსახელად, — ლეონ III-სავით ღირსეული მბრძანებელი იყო: ჭკვიანი და ეწერგიული, დიდი მხედართმთავარი და დიდებული ორგანიზატორი; მართალია, ამასთანავე, მამაზე უწრო პაგიემოყვარე, ფიციხი, სასტიკი და გულისთქმის ამყოლი გახლდათ, მაგრამ ის კი

უეჭველია, რომ მამაყ და შეილიყ ჭეშმარიტად დიდი იმპერატორები იყვნენ, რომელთა ხსოვნაც დიდხანს ცოცხლობდა ხალხისა და არმიის გულში. თვით მათი მტრებიც კი სათანადო პატიუს მიაგებდნენ მამა-შეილს. ნიკეის საეკლესიო კრების მამები, სასტიკად რომ გმობდნენ ლეონ III-ისა და კონსტანტინე V-ის რელიგიურ პოლიტიკას, იმაედროულად, ქებას ასხამდნენ მათ სიმამაყეს, მამა-შეილის მიერ მოპოვებულ გამარჯვებებს, მათ მიერ ქვეშევრდომთა საკეთილდღეოდ დასახულ ღინისძიებებს, მათ კანონებსა და სამოქალაქო დაწესებულებებს, მოკლედ, ყველაფერს, რისი წყალობითაც მომადლიერებული კჳაედათ ხალხი. და მართლაც, ორივე პირველი ისაერიული იმპერიის დიდებული რეფორმაგორი იყო.

საბარაო პოლიზია. — ლეონ III-ის გახტრე ასელიდან რამდენიმე თუესაც არ გაეელო, რომ კონსტანტინოპოლის მისადგომებთან არაბები გამოჩნდნენ და ზღვიდან და ხმელეთიდან შეუტიეს დედაქალაქს. თვით უმკაცრესმა მამთარმაყ კი ვერ შეაჩერა მათი შეტევა. მაგრამ რამდენიმე სამღეაო ბრძოლის შემდეგ მუსულმანთა ფლოგი დამარცხდა; დამშეულმა და ქანცგაწყევიგელმა არმიამაც სასტიკი მარცხი იწვნია. ერთი წლის ამაო მცდელობის შემდეგ (717 წლის აგეისგო — 718 წლის აგეისგო) არაბებმა ალყა მოხსნეს. ლეონ III-ისათუის ეს იყო მმართუეელობის სახელოვანი დასაწყისი, არაბებისათუის კი — უდიდესი უბედურება. ამ მოეეენას გაცილებით უფრო დიდი მნიშენელობა კჳონდა, ეიდრე თხუთმეტი წლის შემდეგ (732 წ.) მარლ მარგელის მიერ პუატიეს ხობაში მოპოეებულ გამარჯეებას. არაბთა მძლავრობას დროებით მაინც მოელო ბოლო და ლეთისმოსავ ბიზანგიელებს შეეძლოთ ეამაყათ იმით, რომ უფალი ღმერთი და ლეთისმშობელი მფარეელობას არ აკლებდნენ ქრისტიანულ იმპერიას და მის დედაქალაქს.

მაგრამ ამ დამარცხების მიუხედაეად არაბები მაინც ძალზე საშიშნი იყვნენ. რამდენიმე წელიწადში მოითქეეს სული, ეელავ

განაახლეს შეგვეა და თითქმის ყოველ წელს აოხრებდნენ მცირე აზიას. მაგრამ სასტიკი მარცხი, ორმა იმპერატორმა აკრონოსთან რომ აგემა არაბებს (739 წ.) მკაცრი გაკეცილი აღმოჩნდა მათთვის. ამით ისარგებლა კონსტანტინე V-მ, რათა თვითონ დასხმოდა თავს სირიას (745 წ.), უკან დაებრუნებინა კიპროსი (746 წ.) და ეფურაგსა და სომხეთამდე მისეული თავისი ლაშქრით (751 წ.). ბიზანტიელთა წარმატებას მნიშვნელოვანწილად შეუწყო ხელი არაბთა იმპერიაში დაწყებულმა შინააშლილობამ და ხელისუფლების სათავეში აბასიდების მოსვლამ (750 წ.), რის შედეგადაც ხალიფაგის დედაქალაქი მახლობელი დამასკოდან შორეულ ბაღდადში იქნა გადატანილი. კონსტანტინე V-ის მთელი მმართველობის მანძილზე ომს ყოველთვის ბიზანტიელები იგებდნენ. უფრო გვიან (778 წ.) მისი ვაჟი ლეონ IV ასი ათასიანი ლაშქრით შეიჭრა სირიაში და მცირე აზიიდან გააძევა მუსულმანები (779 წ.). არაბთა შემოსევის საურთხე, ესოდენ საშიში VII საუკუნეში, უკვე აღარ ემუქრებოდა იმპერიას.

კონსტანტინე V იმავდროულად ცდილობდა ბულგარელების შემოსევაყ აეცილებინა თავიდან. 755 წელს იმპერატორი შეგვეაზე გადავიდა და მარჩელაისა (759 წ.) და ანქიალოსთან (762 წ.) ისეთი სასტიკი მარცხი აგემა ბულგარელებს, რომ შეძრწუნებულმა ბარბაროსებმა წინააღმდეგობის გაწევა ვეღარ გაბედეს და იძულებულნი შეიქნენ ზავი ეთხოვათ (764 წ.). მეორე ომი, რომელიც 772 წელს დაიწყო და კონსტანტინე V-ის მმართველობის დასასრულამდე გაგრძელდა, არანაკლებ ძლევამოსილი იყო. მართალია, იმპერატორმა ვერ შესძლო ბულგარელთა სახელმწიფოს განადგურება, მაგრამ ის მაინც მოახერხა, რომ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე აღედგინა ბიზანტიური საჭურელის პრესტიჟი. გარდა ამისა, მან ჩაახშო სლავების აჯანყება თრაკიასა და მაკედონიაში, (758 წ.) და, იუსტინიანე II-ის მაგალითისამებრ, რამდენიმე სლავურ გომს საცხოვრისად მიუჩინა ოპსიკიონის თემი მცირე აზიაში (762 წ.).

სამინაო რაზმობა. — ამრიგად, იმპერიის მიმართ პატივისცემას რომ უნერგაედა მტრებს, ორი პირველი ისაერიელი იმპერატორი იმაედროულად ცდილობდა ქვეყნის შიგნითაც აღედგინა ოდინდელი ძლიერება. ეს იყო საშეილიშეილო საქმე, ქვეყნის ადმინისტრაციული, ეკონომიური და სოციალური რეფორმაცია.

იმპერიის საზღვრების დასაცაეად ლეონ III და მისი ვაჟი ყველგან ნერგაედნენ თემების რეეიმს: VII საუკუნის ერეულ ადმინისტრაციულ ერთეულებს გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან და ნაკლები ფართობის მქონე ოლქებად ჰყოფდნენ, რომელთა დაეეაე უფრო ადვილად შეიძლებოდა. ეგეე არ იყოს, ამ სისტემას პოლიტიკური თეალსაზრისით აშკარა უპირატესობა ჰქონდა, ეინანიდან საგრძნობლად ასუსტებდა ძალაუფლებას, რასაე ერეული გერიგორიების ფლობა ხელში უგდებდა მათ მმართეელებს, და ამეირებდა აქედან გამომდინარე ამბოხებათა საფრთხეს. თუ სამხედრო კანონი მიზნად ისახედა არმიამი დისციპლინის განმტკიცებას, — გულმოდგინე და ხშირ შემთხეეეაში საკმაოდ მკაცრი ფინანსური ადმინისტრაცია სახსრებით ამარაგებდა ხაზინას. სამიწათმოქმედო კანონი ცდილობდა შეეზღუდა ერეული მამულების განეითარება, გაკოგრებისაგან ეხსნა ნაკლებად შეძლებული მესაკუთრენი და არსებობის უფრო ასაგანი პირობები შეექმნა გლეხოობისათეის. საზღეაო კანონი ხელს უწყობდა მღვისიქითა ქეეეებთან საეაჭრო ურთიერთობის განეითარებას. მაგრამ ყველაზე უფრო ქმედითი იყო დიდი საკანონმდებლო რეფორმა, რომელიე აღინიშნა სამოქალაქო კოდექსის — ეგრეთწოდებული „ეელოგის“ გამოქეეეყნებით (739 წ.), და რომელმაც საგრძნობლად გააუმჯობესა მართლმსაჯულება, რადგანაც, გაცილებით მეტი სიცხადით, სრულიად ახალი, ადამიანურობისა და თანასწორობის ჭეშმარიტად ქრისტიანული სული შეიგანა სასამართლო პრაქტიკაში. ნახეეარსაუკუნოვანი მმართეეელობის შემდეგ ორმა პირეელმა ისაერიელმა მდიდარ და აყეეეებულ ქეეყნად აქცია ბიზანტია, მიუხედაეად შაეი ჭირის მძვინეარებისა,

რომელმაც 747 წელს მუსრი გააუღო იმპერიის მოსახლეობას, და ხატომბრძოლობით გამოწვეული მღელვარებისა.

II

ხატომბრძოლა (726—780 წ.)

იმპერიის აღორძინების საქმე ბოლომდე რომ მიეყვანათ, ლეონ III და კონსტანტინე V შეეცადნენ განეხორციელებინათ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი რელიგიური რეფორმა. მათ აკრძალეს წმიდა ხატები და ღვინა დაუწყეს მათ დამსველ ბერ-მონაზვნებს; ასე რომ, მათ მიერ წამოწყებული ხატოსაწინააღმდეგო ბრძოლის შედეგად „ხატომბრძოლების“ სახელით შევიდნენ ისტორიაში.

რაგომლაც ხშირად არასწორად ესმით ისაერიელ იმპერატორთა რელიგიური რეფორმის მნიშვნელობა და მიზანი. მიზეზი, რამაც ამნაირი პოლიტიკა განაპირობა, ერთსა და იმავე დროს, რელიგიურიც იყო და პოლიტიკურიც. VIII საუკუნის დამდეგს მრავალი ღვთისმოსავის სულს შეურაცხყოფდა მეგისმეგი ცრუმორწმუნეობა, ის უჩვეულო მნიშვნელობა, რაც ხატების თაყვანისცემას ენიჭებოდა ბიზანტიელთა ცხოვრებაში, მათი სასწაულთმოქმედი თვისებების რწმენა და მათთან ყოველგვარი ადამიანური ქცევის, ყოველგვარი ინგერესის დაკავშირება. მრავალი კეთილშობილი კაცის აღმუთლებას იწვევდა ის ბოროტება, რასაც ამ გზით აყენებდნენ სარწმუნოებას.

ხატებისადმი მგრული დამოკიდებულება განსაკუთრებით ძლიერი იყო აზიაში; ლეონ III, წარმომავლობით აზიელი, მთლიანად იზიარებდა ამ გრძნობას. არც ის და არც მისი ვაჟი არ ყოფილან, როგორც ფიქრობენ ხოლმე, თავისუფლად მოაზროვნენი, რაციონალისტები, რეფორმაციისა თუ რევოლუციის წინამორბედნი: ისინი თავიანთი დროის შვილები იყვნენ, ღვთის-

მოსაენი, მორწმუნენი, ასე განსაჯეთ, თეოლოგიურად განათლებულნი და გულწრფელად ბრუნაველენ რელიგიურ რეფორმაზე, რისთვისაც საჭიროდ თყუილდნენ მსილიანად გაეწმინდათ სარწმუნოება ყოველივე იმისაგან, რაც კერპითაჟყვანისმცემლობად ეჩვენებოდათ. მაგრამ, იმაედროულად, ისინი იყენენ სახელმწიფო მოღვაწენი, რომელთა უპირველსი საბრუნაეიც გახლდათ იმპერიის სიმშეიდე და კეთილდღეობა. მონასტრების ურიცხეი სიმრავლე და მათი განუწყევეტლიე მზარდი სიმდიდრე კი სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ სახელმწიფოს. იმის შედეგად, რომ სამონასტრო საკუთრება გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო, ხაზინას შემოსაეალი აკლდებოდა. მონასტრებში ბერად აღკეეცილითა სიმრავლე მუშახელს ართმეედა მიწათმოქმედებას, არმიას – ჯარისკაცებს, საზოგადოებრიე დაწესებულებებს კი – მოხელეებს. მაგრამ გნსაკუთრებით სამიში მდლეუარების წყარო იყო მორწმუნეთა სულზე ბერ-მონაზვნების ზეგაეუნა და აქედან გამომდინარე – მათი ძალმოსილება. სწორედ ამნაირი ვითარების წინააღმდეგ იბრძოდნენ ისაერიელები, მეგადრე კონსტანტინე V. ხატების აკრძალეით ისინი ედილობდნენ შეესუსტებინათ ბერ-მონაზონთა გავეუნა, რომელთათვისაც ხატების კულტი ყეელაზე მძლადერი საშუალეება იყო მორწმუნეთა სულზე ზემოქმედების მოსახდუნად. რაღა თქმა უნდა, ასეთნაირად დაწყებული ბრძოლის გზით ისაერიელმა იმპერატორებმა დასაბამი დაუდეს შინააშლილობათა ხანგრძლიე ერას. ისიც ეხადია, რომ ამ კონფლიქტს პოლიტიკის სფეროში ძალზე სერიოზული შედეგები მოჰყეა. მაგრამ ვისაც სურს მართებულად შეაფასოს ხატომბრძოლ იმპერატორთა საქციელი, არ უნდა დაიეიწყოს, რომ მას უყოყმანოდ დაუჭირა მხარი როგორც უბუნაესმა სამდღელეოებამ, რომელიც შურის თეალით უყურებდა ბერ-მონაზონთა გავეუნას, ისე არმიამაც, რომელიც უმეტესწილად ამიელებისაგან მდდგებოდა: მათ მხარდაჭერა კპოეეს არა მარტო ოფიციალურ სამყაროში, არამედ

ხალხშიც, და ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ მათი საქმეს არც საფუძველი აკლდა და არც სიღიადე.

726 წელს ლეონ III-მ გამოაქვეყნა პირველი ედიქტი ხატების წინააღმდეგ, რომლითაც ის, როგორც ჩანს, ხატების შემუსურას კი არ ბრძანებდა, არამედ მხოლოდ იმას, რომ უფრო მაღლა დაეკიდათ და, ამრიგად, ბრბოის თაყვანისცემისათვის გაერიდებინათ ისინი. ამ ღონისძიებამ საშინელი აღშფოთება გამოიწვია: კონსტანტინოპოლში გააფთრებული შეტაკებანი მოხდა, საბერძნეთში აჯანყებამ იფეთქა, იუშუა ჯანყი მალე ჩაახშეს (727 წ.), მთელი იგალია ედიქტის წინააღმდეგ აღდგა; პაპი გრიგოლ II იმით შემოიფარგლა, რომ მკაცრი პროტესტი გამოთქვა იკონოკლასტური (ხატთმბრძოლური) ერესის წინააღმდეგ; მისმა მემკვიდრემ გრიგოლ III-მ უფრო თამამი პოლიტიკის გატარება დაიწყო და არა მარტო შეაჩვენა ხატების წინააღმდეგ მებრძოლნი (731 წ.), არამედ ერთხანს ისიც კი სცადა, რომ იმპერატორთან საბრძოლველად მიემხრო ლანგობარდები. სირიაში იოანე დამასკელი წყველაკრულეით იკლებდა ლეონ III-ს. თუმცა ედიქტს, როგორც ჩანს, ძალზე ზომიერად ახორციელებდნენ: ხატების დამცველთ არ განუედიათ სისტემატური ღეუნა. მართალია, პაგრიარქ გერმანოზს ხარისხი აპყარეს და რეფორმის მომხრით შეეცალეს (729 წ.), ხოლო საეკლესიო სკოლების წინააღმდეგ გარკვეულ ზომებს მიმართეს, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ საბერძნეთის აჯანყების ჩახშობისას მაინცდამაინც დიდი სიმკაცრე არ გამოუჩენიათ.

და მაინც ბრძოლას, ფაგალური გარღუეალობით, გაცილებით უფრო მწეაეუ ხასიათი უნდა მიელო. იმ კონფლიქტში, სადაც, არსებითად ერთმანეთს შეეჯახნენ იმპერატორის ავგორიგეგი რელიგიის საკითხებში და ეკლესიის სწრაფეა სახელმწიფოს მეურეეობისაგან განთავისუფლებისაკენ, მალე იჩინა თავი პრინციპულმა უთანხმოებამ. ეგეც არ იყოს, კონსტანტინე V-მ, რომელიც მამამისზე უფრო მეგად იყო დაინგერესებული თეოლოგიური საკითხებით, ბრძოლაში თავისი პირადი მოსაზრებებიც ჩართო და

არა მარგო ხაგების, არამედ ლეისიმშობლისა და წმიდანთა კულ-
გის წინააღმდეგ გაილაშქრა, და რაკი გაცილებით უფრო ფიცხი
ხასიათის პაგრონიც იყო, ამიგომ უფრო ფანატიკური სიმშაგითა
და სისასტიკით წარმართაჲდა ბრძოლას.

როცა ათწლიანი დიდებისა და მორტმულების შემდეგ კონ-
სტანტინე V საბოლოოდ დამკვიდრდა გახტგზე, რომელიც ერთხანს
ლამის შეარყია არტაეაზის აჯანყებამ (740–742 წ.), მან პიერიაში
მოიწვია საეკლესიო კრება (753 წ.), რომელმაც დიდი ბარ-ჩემით
დაგმო ხაგები. ამიერიდან იმპერატორს შეეძლო დაესაჯა
მოპირისპირენი არა მარგო მისდამი ურჩობის, არამედ უფლის
წინააღმდეგ ამბოხების გამოც. თუმცა თაჲდაპირუელად იშედს არ
კარგაჲდა, რომ შესძლებდა დაერწმუნებინა მოწინააღმდეგენი.

მხოლოდ 765 წელს დაიწყო ნამდვილი ღვენა. ხაგები
დაამსხვრიეს, მონასტრები დახურეს ან სეკულარიზაცია უყვეს,
ყაზარმებად თუ სასტუმროებად აქციეს, სამონასტრო საკუთრება
ჩამოართიეს, ბერ-მონაშენები შეიპყრეს და დილეგში ჩაყარეს,
ბუერი მათგანი აწამეს და გადაასახლეს; ზოგიერთი, როგორც
მაგალითად, წმიდა სტეფანე უმცროსი, სიკედილით იქნა დასჯილი;
ზოგიც, კიპოდრომზე თაჲშეყრილი ხალხის სასკიროდ სა-
მარცხენო ბოძზე გააკრეს. პატრიარქი კონსტანტინე ჯერ
გადაასახლეს, შემდეგ კი სიკედილით დასაჯეს (767 წ.). ხუთი წლის
მანძილზე მთელს იმპერიაში მძვინვარებდა ღვენა, შესაძლოა,
ნაკლებ სასტიკი, ვიდრე ამას იმპერატორის მოწინააღმდეგენი
გვიხაგავენ, – სასიკედილო განაჩენი იშვიათად თუ გამოჰქონ-
დათ, – მაგრამ მღვენელნი მაინც დაუნდობელნი იყენენ. „კაცს
შეიძლებოდა ეფიქრა, – წერს ერთი თანამედროვე, – რომ მთაჲ-
რობამ გადაწყვიტა მთლიანად ამოეძირკა მონაშენობა“. ბერები
მედგარ წიზაღმდეგობას ეწვედნენ მღვენელთ; წარბიუხურელად
იგანდნენ განჯვას „სამართლიანობისა და ჭეშმარიტებისათვის“.
თუმცა ბუერმა ქედი მოისარა, ბუერიც გაიქცა, უმეტესწილად –
იგალიაში, ასე რომ, ერთი თანამედროვის გაზვიადებული თქმისა

არ იყოს, „გეგონებოდათ, მთელს იმპერიაში აღარ დარჩა აღარ-
უკრთი ბერ-მონაზონი“.

რასაკვირველია, ეს ბრძოლა უმაგალითო სიმშაგის, მძვინ-
ვარების, უკიდურესი სისასტიკის სათავედ იქცა და იმპერიაში
არნახული შინააშლილობა გამოიწვია. ეგეც არ იყოს, მას ძალზე
მძიმე შედეგი მოჰყვა. უკვე ლეონ III-ის მცდელობამ, პაპების
ოპობიციის დასათრგუნად რომის გავლენას რომ ჩამოაცილა კა-
ლაბრია, სიცილია, კრეტა, ილირია და კონსტანტინოპოლის პატრი-
არქს დაუქვემდებარა ისინი, უკიდურესად გაამწვავა პაპების უკ-
მაყოფილება და იგალიელთა გულისწყრომა.

751 წელს, როცა ლანგობარდებმა შემუსრეს რავენის ეკპარ-
ქატი, პაპმა სტეფანე II-მ უყოყმანოდ აქცია ზურგი ერეტიკულ იმ-
პერიას, რომელსაც ნახევარკუნძულის დაცვა აღარ შეეძლო, და
ფრანკებისაკენ იბრუნა პირი, რათა მათთვის ეთხოვა ნაკლებ
სამძიმო და გაცილებით უფრო ქმედითი დახმარება. და მართლაც,
ძლევაშოსილი პიპინისაგან მიიღო ოდესღაც ბიზანტიის კუთვნილი
გერიგორიები, რომლებიც ამიერიდან პაპების საერო სამფლობე-
ლოდ იქცნენ (754 წ.).

ეს იყო განხეთქილება რომსა და იმპერიას შორის. კონსტან-
ტინე V-ს არაფერი დაუშურებია პაპის დასასჯელად, ვინც მას
მხოლოდ და მხოლოდ მოლაღაგე ქვეშევრდომად მიაჩნდა, უკა-
ნონოდ რომ მიითვისა ის, რაც მის ბაგონებს ეკუთვნოდა. მაგრამ
მის ძალისხმევას შედეგი არ მოჰყოლია. 774 წელს კარლოს დიდი
კელავ შეიჭრა ნახევარკუნძულზე და საზეიმო ვითარებაში
დაუმგკიცა პაპს პიპინის საჩუქარი. ბიზანტიამ იგალიაში შეინარ-
ჩუნა მხოლოდ ვენეცია და რამდენიმე ქალაქი ნახევარკუნძულის
სამხრეთ ნაწილში. ამის შედეგად საგრძნობლად დაკნინებული
იმპერია კიდევ უფრო აღმოსავლეთით მიჭუჭკული აღმოჩნდა.
ეგეც არ იყოს, ეს განხეთქილება სამერმისოდ ძალზე სახიფათო
და სერიოზული გართულებების მიზეზი გახდა.

ირინა და ხატითაყვანისმსჯელობის ალგენა (780–802 წ)

პირველ ისაერიელთა რელიგიურმა პოლიტიკამ განხეთქილების, უკმაყოფილებისა და შინააშლილობის საშიში თესლი დათესა, რამაც კონსტანტინე V-ის სიკედილისთანავე იჩინა თავი.

თავისი ხანმოკლე მმართველობის მანძილზე ლეონ IV (775–780 წ.) წინამორბედთა გრადიციებს აგრძელებდა, მაგრამ სულ მალე მისმა ქერივმა ირინემ, რომელიც მცირეწლოვანი კონსტანტინე VI-ის მეურვედ იქნა დანიშნული, თავისი პატივმოყვარული ზრახვებისათვის უფრო სასარგებლოდ მიიჩნია მართლმადიდებლობას დაყრდნობოდა და ხატითაყვანისმსჯელობა აღედგინა. რაკილა თავისი შთანაფიქრის ხორცშესხმის მეტი აღარაფერი ახსოვდა, სრულიად აიღო ხელი მუსულმანებთან ბრძოლაზე, რომლებიც 782 წელს კელაე გამოჩნდნენ ხრისოპოლისთან, უშუალოდ კონსტანტინოპოლის მახლობლად, და სამარცხვინო ზაეი დაუდო ხალიფას (783 წ.). მეორეს მხრივ, დედოფალი დაუახლოვდა რომს და მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა ფრანკების სახელმწიფოსთან. თავის საშინაო პოლიტიკაში ის, უწინარეს ყოვლისა, ცდილობდა მმართველობისათვის ჩამოეცილებინა ხატების მოწინააღმდეგენი; ამიგომაც იყო, რომ დედაქალაქიდან გააძევა თავისი მამლები – კონსტანტინე V-ის ვაჟიშვილები. რაკი მიზნისკენ მიმავალი გზა გაიკაფა, ირინემ პაგრიარქ გარასის თანადგომით მიაღწია იმას, რომ ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრებას (787 წ.) დიდი ზარ-ზეიმით დააგმობინა იკონოკლასტური ერესი და ხატითაყვანისმსჯელობა აღადგინა, რასაც დიდი მოწონებით შეხედნენ მორწმუნენი, რომლებიც ამ გამარჯვებას სახელმწიფოსაგან ეკლესიის სრული დამოუკიდებლობის საწინდრად მიიჩნევენ.

გამარჯვებით გალაღებული და თაეისი საღვთისმოსაო გულმოდგინების შედეგად მოხევეჭილი პოპულარობით ფრთაშესხმული დედოფალი არც კი შეეყოყმანებულა, ისე გამოუცხადა ბრძოლა თაეის ეაქს, რომელმაც უკვე სრულწლოვანებას მიაღწია, და შეეყადა გახტი წაერთმია მისთვის. თაედაპირველად ის იძულებული გახდა უკან დაეხია (790 წ.), კონსტანტინე V-ის ხსოვნის ერთგული არმიის უკმაყოფილებით დამფრთხალი და იმ დამარცხებებით დათრგუნეილი, ბიზანტიელთა ლაშქარს რომ აგემეს არაბებმა, ბულგარელებმა და ლანგობარდებმა. მაგრამ თაეისი სიმარჯვის, ცბიერებისა და შეუპოვრობის წყალობით, ბოლოს მაინც მოახერხა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება: 797 წელს დაამხო თაეისი ეაქი და იმასაც კი არ დაერიდა, რომ თეალები დაეთსარა მისთვის. მას შემდეგ, როგორც ნამდვილი იმპერატორი, ერთპიროვნული მბრძანებელი გახდა (797–802 წ.); ეს იყო პირველი ქალი, რომელიც თაეისი სახელით მართაედა იმპერიას. და თუმცა, მისი მეოხებით, ბრძოლის შედეგად განმტკიცებულმა და განახლებულმა ეკლესიამ თაეისი უწინდელი ადგილი დაიკაეა ქეეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, თუმცა ბერ-მონაზნებისა და ხატთაყვანისმცემლების პარტია, ისეთი პიროვნებების წინამძღვრობით, როგორიც იყო თეოდორე სტუდიტე, უფრო ძლიერი და მოქნილი გახდა, ეიდრე ოდესმე, – ირინეს განსაკუთრებულ ზრუნეას რელიგიური პოლიტიკის განუხრელად გატარებაზე მაინც საეაღალლო შედეგები მოჰყეა.

კონსტანტინე VI-ის მიერ არაბებისა და ბულგარელების წინააღმდეგ ბრძოლაში მოპოეებული დროებითი წარმატებების მიუხედაეად (791–795 წ.), ბაღდადის ხალიფატმა პარუნ-ალ-რაშიდის წინამძღოლობით ძლეეამოსილი შეტეეა წამოიწყო აღმოსაეღეთში და აიძულა ბიზანტია ხარკი ეძღია მისთვის (798 წ.). დასაეღეთისთ, კარლოს დიდის პირისპირ, იმპერია ასეეე უმწეო აღმოჩნდა, და 800 წლის ისგორიული მოვლენები, რომელთა შედეგადაც დასაეღეთ რომის იმპერია აღდგენილ იქნა ფრანკთა

მეფის მიერ, ძალზე დამამყიერებელი იყო ბიზანტიის სამეფო კარი-სათვის.

დაკნინებული და დაუძღვრებული იმპერია შინაგანადაც გა-მოფიტული იყო იმ მეტისმეტი კეთილმოწყალების შედეგად, რა-საც სახელმწიფო იჩენდა ეკლესიის მიმართ, ისევე როგორც შეუ-რიგებელი უთანხმოების გამო, სახელმწიფოს თავს რომ მოახვია ხატომბრძოლობამ, და ბილოს, ირინეს უგვანი მაგალითისა და უკეთური ქსევის წყალობით, რამაც დასაბამი დაულო დინასტიურ გადაგრიანებათა ერას. ეჭვს გარეშეა, რომ ხატომბრძოლობის ეპოქა სულიერი ცხოვრების მნიშვნელოვანი შემოქმედებითი მიღწევების ნიშნითაა აღბეჭდილი: ისაერიელი იმპერატორები პურიგანები როდი იყვნენ; ხატების აკრძალვის მიუხედავად, მათთვის უცხო არ ყოფილა ფუფუნების, სასახლის კარის სიმდი-დრისა და ამქვეყნიური სიამით გკობის სიყვარული. ამიგომაც იყო, რომ თავიანთი შენობებისა და ნაგებობების შემკობის მიზნით ხელს უწყობდნენ როგორც ანტიკური, ისე არაბული გრა-დიციებით ნასამბრლოები საერო ხელოვნების განვითარებას. ყო-ველივე ამას უნდა დაემაგოს ის თეალსაჩინო ადგილი, რაც VIII საუკუნის ბიზანტიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ეჭირათ ამიელებს, რის შედეგადაც იმპერია სულ უფრო და უფრო მეკად აღმოსაელური ხდებოდა. მაგრამ რაგინდ მნიშვნელოვანიც უნდა ყოფილიყო როლი, რასაც იმპერია ასრულებდა, როგორც ქრის-ტიანობის ბურჯი ისლამის წინააღმდეგ და როგორც კულტურის დამცველი ბარბაროსების წინაშე, VIII საუკუნის დასასრულს მას ყოველი მხრიდან ემუქრებოდა საშინელი საფრთხე, რომლის წი-ნაშეც ის უძლური ჩანდა.

802 წელს, სახელმწიფო გადაგრიანების შედეგად, ირინე დაამხო უზურპატორმა ნიკიფორე I-მა, რითაც დასაბამი ეძლევა ნგრევისა და ანარქიის ერას.

ხატომბრძოლობის მეორე პერიოდი (802-842 წ)

ნიკიფორე I (802-811 წ.) ჰკეიანი მბრძანებელი და მარჯვე ფინანსისტი იყო. გაჩანაგებული ხაზინის შეესებაზე მრუნეამ აიძულა თვით საეკლესიო საკუთრებას ხელეყო. ახალი იმპერატორი მომიერ მოქმედებას უჭერდა მხარს და ამიგომაც უარი განაცხადა ხატომბრძოლების შლეგურ გაქტიკაზე, თუმცა მაინც შესძლო შეენარჩუნებინა მათი რეფორმა და ალექსეისა გამარჯვებით გალალებული ეკლესიის სწრაფვა, თაეი დაელწია სახელმწიფოს ძალაუფლებისათვის და ხელახლა მოეპოვებინა თავისუფლება. ასეთი გახლათ ხატომბრძოლობის მეორე პერიოდის სპეციფიკური ნიშანი, პერიოდისა, როცა ბიზანტიაში დაიწყო რაღაც იმის მსგაესი, რასაც უფრო გვიან დასაუღეთში ინესტიტურებზე დაეა ეწოდა.

წმიდა იოანე სგუდიგეს მონასგრის ბერ-მონაზუნები, თაეი-ანთი წინამძღერის თეოდორეს თაეკაცობით, ურყეუად და ქედუხრელად უჭერდენ მხარს ეკლესიის პრეგენზიებს; არანაკლები თაეგამოდებით იბრძოდნენ ისინი პატრიარქ ნიკიფორეს (806-815 წ.) ფრთხილი პოლიტიკის წინააღმდეგ, პატრიარქისა, რომელიც ცდილობდა წაეშალა ხატომბრძოლობის დროების ხსონა; ბერები ასეეე ეურჩებოდნენ იმპერატორის ფინანსურ პოლიტიკას და არ სცნობდნენ მის ავგორიგეტს რწმენის სფეროში. ხელისუფლება იძულებული იყო დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადებინა მათთვის (809 წ.) და არა მარგო მონასგრებიდან, ქეეყნიდანაც გაეძეუებინა ისინი. ბერებმა ქელი არ მოიდრიკეს და შემწეობისათვის მიმართეს პაპს, რომელსაც განუცხადეს, რომ მზად იყენენ ელიზრებიანთ რომის ეკლესიის პრიორიგეტი, რათა ამ ფასად უზრუნეეღეყოთ აღმოსაეღური ეკლესიის დამოუკიდებლობა სახელმწიფოსაგან. მათ საქციელს, ცხადია, სათანადო რეაქცია უნდა გამოეწეია ხატების წინააღმდეგ მებრძოლთა მხრივ.

სწორედ ეს გახდა ლეონ V სომეხისა (813–820 წ.) და ფრიგიული დინასტიის ორი იმპერატორის – მიხეილ III-ისა (820–829 წ.) და თეოფილეს (829–842 წ.) უმთავრესი საქმე. იმპერიაში ხელახლა დაიწყო საშინელი არეულობა, რომელიც მთელი ოცდაათი წლის მანძილზე გაგრძელდა.

815 წელს წმიდა სოფიოს გაძარში მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ ხელმეორედ აკრძალა ხატები და იურიდიული ძალა მიანიჭა ხატომბრძოლი იმპერატორების მიერ 753 წელს გამოგანილ დადგენილებებს. ამას კელავ მოპყვა ხატების მსხვერვეა. ბერ-მონაზვნების სულ უმნიშვნელო პროტესტსაც კი დაუნდობლად ახშობდნენ, ხატთაყვანისმცემლებს სდევნიდნენ, სამართალში აძლეუდნენ და გადასახლებას უსჯიდნენ. თეოდორე სტუდიკე გადასახლებაში გარდაიქვალა (826 წ.). იმპერატორ თეოფილეს, ამ თავგამოდებული ხატომბრძოლის დროს, ჯიუტად რომ იცაედა თავის თეოლოგიურ მრწამსს, დეენა კიდევ უფრო სასტიკი გახდა. ხატების დამსკეელთა წინააღმდეგ გამოქვეყნდა მკაცრი ბრძანება (832 წ.), და პატრიარქმა იოანემ, მეტსახელად ლეკანომანგმა („ჯადოქარმა“) თავს ილო მისი აღსრულება. მონასტრებს ხურაედნენ, ბერ-მონაზვნებს სდევნიდნენ და დილეგში ჰყრიდნენ. ხელახლა გამეფდა გერორი. მაგრამ ასოცწლიანი ფუჭი და უნაყოფო ბრძოლის შედეგად ქვეყანა დაილალა. თეოფილეს გარდასეალებისთანავე მისმა ქერიემა – რევენგმა თეოდორამ თავისი ძმის ბარდას რჩეიით გადაწყვიტა კელავ აღედგინა მშეიდობა და ხატების თაყვანისსემა განაახლა. ეს მოხდა 843 წლის საეკლესიო კრებაზე, რომელსაც ახალი პატრიარქი მეთოდე თავკაყობდა; კრებამ დიდი ზარ-ზეიმიით გამოაყხადა თაეისი გადაწყვეტილება. ბერძნული ეკლესია დლესაც, ყოველი წლის 19 თებერვალს საზეიმოდ აღნიშნავს ამ მოელენას – მართლმადიდებლობის დლესასწაულს (ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ).

ამრიგად, ხატები აღადგინეს, რის შედეგადაც ეკლესია გამარჯვებული გამოვიდა ბრძოლიდან, მაგრამ ერთ არსებით სა-

კითხში ხატების წინააღმდეგ მებრძოლი იმპერატორების საქმე უცვლელი დარჩა. მათ სურდათ სახელმწიფოს გავლენისა და იმპერატორის ძალაუფლებისათვის დაექვემდებარებინათ ეკლესია. სტუდიტები გააუთრებთ იბრძოდნენ ამ განზრახვის წინააღმდეგ. ისინი გადაჭრით უარყოფდნენ იმპერატორის უფლებას, თვითონ გადაეწყვიტა სარწმუნოებრივი საკითხები და თავგამოდებით იბრძოდნენ საერო ძალაუფლებისაგან ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის. ამ საკითხში სტუდიტები დამარცხდნენ. ეკლესია უფრო მეტად დაექვემდებარა იმპერატორის ძალაუფლებას, ვიდრე ოდესმე, — ასეთია ხატიმბრძოლობის ეჭვშეუვალი შედეგი.

V

საბარეო აოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა

იმ დროს, როცა იმპერიაში რელიგიური ბრძოლები მძვინვარებდა, შინააშლილობებით გაწამებულმა აღარ იცოდა, რა იყო სიმშვიდე და გარეშე მტრების მხრიდანაც სერიოზული საფრთხე ეშუქებოდა.

შვილის წინაშე ირინეს მიერ ჩადენილმა დანაშაულმა იმპერიაში კელაე გაუხსნა გზა სახელმწიფო გადაგრიალეებს. მას შემდეგ, რაც ნიკიფორემ მოძალადურად ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება (802 წ.), იმპერიაში აჯანყებამ იფეთქა, რომელმაც გახტმე აიყვანა ლეონ V (813 წ.). ამას მოჰყვა შეთქმულება, რის შედეგადაც ლეონ V მოკლულ იქნა და მის მაგიერად იმპერატორი გახდა მიხეილ II (820 წ.). წარმატებით დაგვირგვინებული შეთქმულებების გვერდით შეიძლებოდა მოგვეგანა წარუმატებელი ცდების მთელი ნუსხა, ცდებისა, რომელთაგანაც ყველაზე საშიში იყო თომას აჯანყება (822–824 წ.); მდაბიორებზე დაყრდნობით, მან ლამის სოციალური ხასიათი მიანიჭა თავის ამბოხს. ოცი წლის განმავლობაში იმპერია ანარქიის მსხვერპლი იყო.

ბიზანტიას არც გარეთ ქქონდა კარგად საქმე. 812 წლის ხელშეკრულება, რომელმაც კარლოს დიდი იმპერატორის გიგულის ღირსად სცნო, იმპერიისათვის იგალიის დაკარგვას მოასწავებდა, სადაც მან შეინარჩუნა მხოლოდ ვენეცია და რამოდენიმე ქალაქი ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში. არაბებთან ომში, რომელიც 804 წელს განასლდა, ბიზანტიამ ორი საეპარქიო მარცხი იწვნია: ჯერ ერთი, კრეტა ესპანეთში დამკვიდრებულმა მუსულმანმა მეკობრეებმა იგდეს ხელთ (826 წ.), პირინეის ნახევარკუნძულიდან თითქმის დაუსჯელად რომ არბეედნენ ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს, და მეორეც, სიცილია აფრიკელმა არაბებმა დაიპყრეს (827 წ.), რომლებიც 831 წელს დაეუფლნენ პალერმოს. განსაკუთრებით საშიში იყო ბულგარელების თაედაისხმის საფრთხე, მას შემდეგ, რაც მრისხანე ხანმა კრუმმა კემუსიდან კარპატებამდე განაერყო თავისი საბრძანებლის საზღვრები. ნიკიფორე ბულგარეთში შეიჭრა და მისი დამარცხება სცადა, მაგრამ უკან გამობრუნებულმა გამანადგურებელი მარცხი იწვნია და თვითონაც ბრძოლის ველზე დაეცა (811 წ.), ბულგარელებმა კი ხელახლა აიღეს ანდრინოპოლი და კონსტანტინოპოლის გალაეანს მიადგნენ (813 წ.). ლეონ V-ის გამარჯვებამ შესემბრიასთან (813 წ.) კაცასგროფისაგან იხსნა იმპერია. მაგრამ თუ გაეიხსენებთ, რომ ამ ურიცხვ განსაცდელს ნახევრად დამორჩილებული ხალხების აჯანყებებიც დაერთო ზედ, როგორც მაგალითად, სლაეების აჯანყება პელოპონესში (807 წ.), გასაგები გახდება, რაგომაც აღმორჩნდა თითქმის მთლიანად იავარქმნილი დიდი ისაერიელი იმპერატორების საქმე.

და მაინც, იმპერიამ შესძლო თავი დაეღწია ამ კრიზისისთვის. თეოფილემ (829—842 წ.) ისარგებლა ბალდადის სახალიფოს დასუსტებით და ნაწილობრივ მაინც იძია შური აღმოსავლეთში დამარცხების გამო. მართალია, ღებიმონის (ღლევანდელი გოკატი) განადგურებისა და ამორიონის აღების შემდეგ (838 წ.) ბიზანტია იტულებული შეიქნა ზაეი ეთხოვა არაბებისთვის, მაგრამ

ენერგიული საშინაო პოლიტიკისა და ფინანსების უნარიანი გაძლოლის შედეგად იმპერიამ მაინც შესძლო აღედგინა თავისი პრესტიჟი და კეთილდღეობა. ნაგებობათა სიდიადით, „წმიდა სასახლის“ ფუფუნებითა და კულტურის ბრწყინვალეობით კონსტანტინოპოლი გოლს არ უდებდა ხალიფების საგახგო ქალაქს. როცა, ბოლოს და ბოლოს, შეწყდა ხაგთმბრძოლობით გამოწვეული და უსამელოდ გაჭიანურებული შინააშლილობა, იმპერიის დედაქალაქი კიდევ უფრო დიდებული და ძლევამოსილი გახდა. გეგონებოდათ, რაკი ამ გაუთაეებელ არეულობას დააღწიეს თავი, ლიტერატურამ და ხელოვნებამ ახალი ძალა შეიძინესო, და კესაროს ბარდას მიერ მაგნაურის სასახლეში აღდგენილი კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტი (დაახლ. 850 წ.) განსაკუთრებული ინტელექტუალური კულტურის ცენტრად იქცა.

ეკლესია, რომელიც ასევე გაახალგაზრდაებული გამოვიდა ბრძოლიდან, იმპერიის სამსახურში აყენებდა თავის განახლებულ საქმიანობას. ის ცდილობდა აღედგინა სარწმუნოებრივი ერთობა, რისთვისაც ებრძოდა მწვეალებლობას, უწინარეს ყოვლისა კი – პელაგიელთა ერესს, რომელსაც თეოდორას მთავრობა გააფთრებით სდევნიდა მცირე ამიამში, – და ამთავრებდა ქრისტეს სჯულზე პელოპონესელ სლაეთა მოქცევას (849 წ.). ბიზანტიის გაულენა განსაკუთრებით სწრაფად ვრცელდებოდა მთელს აღმოსაულეთში მისიონერთა მოღვაწეობის წყალობით. დიდი მორაეიის მბრძანებლის მიწვევით „სლაეი მოციქულები“ კირილე და მეთოდე ქრისტიანობას უქადაგებდნენ უნგრეთისა და ბოჰემიის ბარბაროს გომებს (863 წ.). მაგრამ მათი მოღვაწეობა ამით არ შემოფარგლულა. ასლად მოქცეულთა თხოვნით, მათ სლაეურ ენაზე თარგმნეს საღმრთო წერილი, გამოიგონეს სლაეური დამწერლობა – „გლაგოლიცა“ და საკუთარი ანბანი და სამწერლო ენა შეუქმნეს სლაეებს. ისინი სლაეურ ენაზე ქადაგებდნენ, სლაეური რიგუალით ასრულებდნენ ღმრთისმსახურებას და ცდილობდნენ აღეზარდათ სლაეური სამღვდელთა. თავი-

ანთი გამჭრიახობისა და შორსმჭვრეველობის წყალობით, მათ მართლმადიდებლობას შესძინეს სლავური სამყარო. თესალონიკელი ძმები ოცი წლის მანძილზე (863–885 წ.) ასრულებდნენ მორაქვიაში სახარების ქადაგების საღმრთო საქმეს. და თუმცა გერმანელების მტრული დამოკიდებულებისა და მადიარების შემოსევის შედეგად, ბოლოს, მაინც მარცხი იწვინეს, მაგრამ სხვაგან, ამნაირი მოღვაწეობის წყალობით, ბიზანტია გაცილებით უფრო მყარსა და ხანგრძლივ წარმატებებს აღწევდა. ღონისპირეთში ქრისტიანობამ ხაზართა სახელმწიფოშიაყ შეაღწია. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ 864 წელს მართლმადიდებლობა მიიღო ბულგარეთის მეფემ ბორისმა, თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ ახლად მოქცეულმა მბრძანებელმა ყოყმანი დაიწყო: ვერ გადაეწყვიტა, რომელი აერჩია, ბიზანტია თუ რომი; მართალია, მან მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარა პაპ ნიკოლოზ I-თან და თხოვნით მიმართა მას, ლათინური რიგული დაემკვიდრებინა ბულგართა სამეფოში (866 წ.), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბიზანტიის გავლენამ ამიერიდან მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ბულგარეთში.

ეს დიდი წარმატება იყო. თუმცა მიხეილ III-ის (842–867 წ.) დამთხვეულობამ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჭაბუკმა იმპერატორმა თავი დააღწია დედამისის – თეოდორასა (856 წ.) და ბიძამისის – კესაროს ბარდას მეურვეობას, – ცოგა არ იყოს, გაახუნა და გააფერმკრთალა მიღწეული წარმატებები. კრეცის არაბი მეკობრეები თარეშით იკლებდნენ აღმოსავლეთის ზღვებს; მცირე აზიაში მთელი ოცი წლის მანძილზე (844–863 წ.) წარმატებებს წარუმატებლობა მოსდევდა. დასავლეთში მუსულმანებმა საბოლოოდ დაიპყრეს სიცილია (843–859 წ.); და ბოლოს, კონსტანტინოპოლის გალაქანთან პირველად გამოჩნდნენ რუსები (860 წ.) და, ხალხური რწმენის თანახმად, დედაქალაქი მხოლოდ ლეთისმშობლის სასწაულებრივმა ჩარევამ იხსნა.

მიხეილ III-ის მმართველობა კიდევ ერთი, უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენით აღინიშნა. კონსტანტინოპოლის საპაგრიარქო ტახტზე კესაროს ბარდას მიერ ჩამოგდებული ეგნატეს ნაცულად ფოტიოსი დაჯდა (858 წ.). პაპმა ნიკოლოზ I-მა, დამხობილი პრელატის თხოვნით, სასამართლოში აღძრა საქმე და ლეგატებს დააავალა მისი გამოძიება. პატივმოყვარე ფოტიოსმა მოხერხებულად გამოიყენა ის უკმაყოფილება, რასაც აღმოსავლეთი საეკუნეების მანძილზე განიცდიდა პაპების პრეტენზიების მიმართ, და დასავლეთისადმი მისი მგრული განწყობილება. პაპის მოთხოვნის პასუხად, ელიარებიან რომის ძალაუფლება, მან ძალზე მარჯვედ მოახერხა თავისი პირადი საქმე ჭეშმარიტად ეროვნულ საქმედ ექცია. პაპ ნიკოლოზ I-ის მიერ ეკლესიისაგან მის განკეუთას (863 წ.) ფოტიოსმა რომთან განხეთქილებით უპასუხა. კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებამ (867 წ.) შეაჩვენა პაპი, აღმოსავლური ეკლესიის საქმეებში მისი ჩარევა უკანონოდ გამოაცხადა და ამით დაასრულა განხეთქილება. ეს იყო მტკიცე დასტური ბიზანტიის ნაციონალური თვითშეგნებისა, რაც, იმავე დროს, არანაკლებ ცხადად გამომჟღავნდა ბულგარეთში საყოველთაო აღშფოთების სახით, რომის მტაცებლურმა პოლიტიკამ რომ გამოიწვია (868 წ.).

ამრიგად, IX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის უკვე ფაქტია ბიზანტიური ნაციონალობის არსებობა, თანდათანობით რომ ყალიბდებოდა ღრთთა ვითარებაში. ხატომბრძოლობის შემდეგ იმპერიამ ხელახლა აღადგინა რელიგიური ერთობა, პოლიტიკური ძლიერება და სულიერი ცხოვრების სიდიადე; მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, ის პირწმინდად აღმოსავლურ იმპერიად იქცა. ახლოვდებოდა ეამი, როცა ბიზანტიას თავისი ძლიერების მწვერვალისათვის უნდა მიეღწია. როცა ბასილი მაკედონელმა¹, მიხეილ

¹ ეს იყო ჩვეულებისამებრ დამკვიდრებული სახელწოდება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ბასილი წარმომავლობით სომეხი იყო და მაკედონიაში მელარებით გვიან გადასახლდა.

III-ის უაეორიგმა და მის მიერ გახტთან დაახლოებულმა პირმა, ჯერ გზიდან ჩამოიცილა თაეისი მეტოქე ბარდა (866 წ.), ხოლო შემდეგ თაეისი კეთილისმყოფელიც მოაკედინა (867 წ.) და დასაბამი დაუდო ახალ დინასტიას, – ამ სახელმწიფო გადაგრიალე-ბით მან უმრუნეელყო ბიზანტიის იმპერიის ასორმოცდაათწლიანი ძლიერება, კეთილდღეობა და დიდება.

თაპი V

იმპერიის აპოგაა მაკედონელთა დინასტიის დროს (867-1081)

I. მაკედონური დინასტიის მბრძანებლები. დინასტიის განმტკიცება (867-1025 წ.). – II. მაკედონელ იმპერატორთა საგარეო პოლიტიკა (867-1025 წ.). – III. იმპერიის სამინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა X საუკუნეში. – IV. იმპერიის სისუსტის მიზეზები. – V. იმპერიის დეკადანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.).

I

მაკედონური დინასტიის მბრძანებლები. დინასტიის განმტკიცება (867-1025 წ.)

ას ორმოცდაათი წელი (867-1025 წ.) ბიზანტიის იმპერიის არნახული სიდიადის პერიოდია. სახელმწიფოს საბედნიეროდ, საუკუნენახევრის მანძილზე მის სათავეში მდგარი მბრძანებლები თითქმის უკლებლივ ღირსეული პიროვნებები იყვნენ.

დინასტიის დამაარსებელი ბასილი I (867-886 წ.), რომანომ ლეკაპინე (919-944 წ.), ნიკიფორე ფოკა (963-969 წ.), იოანე ციმისხიოსი (969-976 წ.), სახელგანთქმული უზურპატორები, კანონიერი მბრძანებლების სახელით რომ მართავდნენ იმპერიას, და ბოლოს, ბასილი II, ვისი მმართველობაც ნახევარი საუკუნე გაგრძელდა (976-1025 წ.), სულაც არ ყოფილან ბიზანტიელი იმპერატორები ამ სიგყვის ჩვეულებრივი, საყოველთაოდ გაერცელებული გაგებით. ეს მკაცრი და ენერგიული, მტკიცე ნებისყოფისა და ქედუხრული ადამიანები, რომლებსთვისაც ხშირად

სრულიად უცხო იყო სიბრალული და სინიდისის ქენჯნა, უფრო იმაზე ბრუნაუდნენ, რომ ხალხს მათი შიში ჰქონოდა, ვიდრე იმაზე, რომ ჰყვარებოდათ ისინი. მაგრამ, იმავდროულად, ისინი იყენენ იმპერიის სიღიაღებზე ოცნებით გულანთებული სახელმწიფო მოღვაწენი, სახელგანთქმული მხედართმთავრები, ბრძოლის ველზე, ჯარისკაცებს შორის რომ აგარებდნენ სიცოცხლეს და დიდ პატივს სცემდნენ არმიას, რომელსაც მონარქიის ძლიერების ბურჯად თვლიდნენ; ისინი იყენენ უნარიანი, ურყევი ნებისა და უმრეკი ენერჯიის მმართველები, რომლებიც არაუფრის წინაშე არ დაიხეოდნენ უკან, როცა საქმე ეხებოდა სამოგადლობრივ სიკეთეს. მათთვის სრულიად უცხო იყო ფუჭი ხელგაშლილობა და სახსრების უაზრო ფლანგვა; თითოეულ მათგანს მხოლოდ ერთი მიზანი ამოძრავებდა: სახელმწიფოს კეთილდღეობა და ეროვნული სიმდიდრის მრდა. სასახლის კარის თვალისმომჭრელი ფუფუნება და საბეიმო პროცესიების თუ ცერემონიების ფუჭი ბრწყინვალება მხოლოდ იმდენად აინტერესებდა ამ მბრძანებლებს, რამდენადაც ყოველივე ეს ემსახურებოდა მათ პოლიტიკას და ხელს უწყობდა იმპერიისა და იმპერატორების პრესტიჟის განმტკიცებას. ისინი თვალისჩინივით უფროთხილდებოდნენ თავიანთ ძალაუფლებას და ამიგომაც იყო, რომ ფაეორიგები არ ჰყავდათ, თუ არ ჩაეთვლით ისეთ გავლენიან პიროვნებას, როგორც იყო პარაკიმომენოსი (მესაწოლეთ-უხუცესი) ბასილი, რომანოზ ლეკაპინეს უკანონო ვაჟი, რომელიც ხუთი იმპერატორის მმართველობის მანძილზე, ორმოც წელზე მეტი ხნის განმავლობაში (944-988 წ.) ხელისუფლების სული და გული იყო. მაკედონელ იმპერატორთა მრჩეველები უპირატესად უჩინო პირები იყვნენ, რომლებსაც საეიანთი მიზნებისთვის იყენებდნენ მაიო მბრძანებლები. დიდების წყურვილით წაქეზებული და პატიემოყვარული მისწრაფებებით ანთებული მაკედონელები ცდილობდნენ აღმოსაელური სამყაროს მძლეთამძლე ბურჯად და, იმავდროულად, მართლმადიდებლობისა და ელინიზმის საყრდენად ექციათ ბიზანჯიის იმპერია. თავიანთი სეი-

ანად ხმარებული საჭურელის ძლევამოსილების, ჭკვიანური და მოქნილი დიპლომატიისა და ენერგიული მმართველობის წყალობით, მათ შესძლეს ხორცი შეეცხათ თაღიანთი ოცნებისათვის და ბიზანტიის ათასწლოვანი ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე ბრწყინვალე ერაღ, ჭეშმარიტი აღორძინების ეპოქად ექციათ ეს პერიოდი.

იმ დროს, როცა ბასილი I გახტმე ავიდა, იმპერიის მდგომარეობა ძალზე სავეალალო იყო. მთელი სახელმწიფო ხელახლა აღსადგენი ჩანდა. ბასილი I, უბირი გლეხი, ძალაუფლების მწვერვალზე დანაშაულის გზით აღზევებული, ყველა იმ თვისებით შემკული იყო, რაც აუცილებელია ესოდენ მძიმე მოვალეობის მტვირთველისათვის: ამ ჭკვიან კაცს თანაბრად სურდა იმპერიის შიგნითაც აღედგინა წესრიგი და გარეთაც აემალლებინა მისი პრესტიჟი. ეს იყო უნარიანი მმართველი და მხნე მეომარი, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, იმპერატორის ძალაუფლების განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. თავისი მმართველობის ოცი წლის მანძილზე მან შესძლო წალმა შეებრუნებინა იმპერიის საქმე და, მის მიერ მიღწეული წარმატებების წყალობით, უმრუნველესო თავისი ძემკვიდრეების მომავალიც. მისი ვაჟი ლეონ VI (886-912 წ.), ვის მმართველობასაც ესოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს იმპერიის აღმინისგრატიული ისტორიისთვის, მართალია, მამამისისაგან განსხვავებით, შინ მშვიდად ჯდომას არჩევდა, ამასთანავე, ნამდვილი პედანტი იყო და ფაეორიგების წინაშეც უმწეო ჩანდა, მაგრამ არანაკლები დაეინებით ცდილობდა იმპერიის განმტკიცებას. მემკვიდრე რომ ჰყოლოდა, ოთხგზის ქორწინების წინაშეც კი არ დაიხია უკან, რამაც თანამედროვეთა საშინელი აღშფოთება გამოიწვია და ეკლესიასა და მის მეთაურს, პაგრიარქ ნიკოლოზს გადაჰკიდა იგი. მაგრამ სწორედ ამის შედეგად ბიზანტიაში პირველად აღიძრა აზრი ძალაუფლების მემკვიდრეობით გადაცემის სამართლებრივი დაკანონების შესახებ. ერთი თანამედროვის თქმით, მაკედონელთა დინასტიის ორი პირველი მბრძანებლის

უმთავრესი საქმე ის იყო, რომ „ღრმად გაედგმევინებინათ ფესვი იმპერატორის ძალაუფლებისათვის, რათა მასზე ამოზრდილ ლეროს მძლავრი დინასტიური გოგები ამოეყარა“. ამიერიდან ესოდენ ღრმად ფესვგამდგარი დინასტიური ხის აღმოფხვრა და ამოძირკვა ძალიან ძნელი საქმე შეიქნა: დასაბამი დაედო დინასტიურ საგვარეულოს, რომლის წევრებიც პორფიროგენეტიკებად (ძოწეულით შობილებად) იწოდებოდნენ, და ხალხის გულშიაც მტკიედ დაისადგურა სიყვარულმა და პატივისცემამ ამ საგვარეულოს მიმართ. იმპერიისათვის, რომელსაც მანამდე გამუდმებული ამბოხებები არყედა, ეს იყო მართლაც სასიკეთო, თავისი შედეგების მიხედვით ურიად მნიშვნელოვანი სიახლე.

თუმცა ამბოხებები არც ამჯერად შეწყვეტილა. შინააშლილობამ, რითაც აღინიშნა ლეონ VI-ის ეაქის, კონსტანტინე VII-ის (912-959 წ.) მცირეწლოვანების მშოფთივარე პერიოდი, საშუალება მისცა რომანოზ ლეკაპინეს ხელთ ეგდო ძალაუფლება და მეოთხედი საუკუნის მანძილზე (919-944 წ.) მდგარიყო ქვეყნის სათავეში. ცოტა უფრო გვიან, როცა თიხწლიანი მმართველობის შემდეგ გარდაიყვალა კონსტანტინე VII-ის ეაქი რომანოზ II (959-963 წ.), მისი ეაქიშვილების – ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის მცირეწლოვანებისას ხელისუფლების სისუსტემ ჯერ აჯანყება გამოიწვია, რის შედეგადაც გახტვე ავიდა ნიკიფორე ფოკა (963-969 წ.), შემდეგ კი გრაგიკული სახელმწიფო გადაგრიალეების მიზეზი გახდა, გადაგრიალეებისა, რომლის დროსაც ფოკა მოკლულ იქნა და გახტვე ავიდა იოანე ციმისხიოსი (969-976 წ.). მაგრამ ვერცერთმა ამ უზურპატორმა ვერ გაბედა გახტისათვის ჩამოეცილებინა ბასილი I-ის კანონიერი მემკვიდრენი. რომანოზ ლეკაპინე თავის ოფიციალურ თანამოსაყდრედ აცხადებდა კონსტანტინე VII-ს, თუმცა ეს უკანასკნელი სრულიად მოკლებული იყო სახელმწიფოს მართვის საშუალებას და მთელ თავის დროს განმარტობასა და მეცნიერულ კვლევა-ძიებაში ატარებდა. ნიკიფორე ფოკამ და იოანე ციმისხიოსმა ნომინალურად დატოვეს სახელმწიფოს სა-

თავეში რომანოზ II-ის შვილები და ცდილობდნენ საიმპერატორო საგვარეულოს პრინცესებზე ქორწინების გზით კანონიერი სახე მიეცათ თაეიანთი უზურპაციისათვის. მათ შემდეგ ძალაუფლება ბუნებრივი გზით გადაეცა მაკედონელთა დინასტიის წარმომადგენელს, რომელმაც ამასობაში სრულწლოვანებას მიაღწია, – ბიზანტიის დიდ იმპერატორს ბასილი II-ს. მაკედონელთა დინასტია იმდენად მტკიცედ დამკვიდრდა ამ აღმოსავლურ მონარქიაში, რომ თვით ქალებიც კი აღიოდნენ გახგბე. ესენი იყვნენ ბასილი II-ის ძმისწულები – ზოია (1028-1050 წ.), რომელიც თანმიმდევრულად იყოფდა გახგს თაეის სამ მეუღლესთან ერთად, და თეოდორა (1054-1056). ეს დედოფლებიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ ხალხში, რასაც გვიმოწმებს 1042 წლის ამბოხება, რის შედეგადაც დამხობილ იქნა მიხეილ V, რომელსაც სურდა გახგე წაერთმია ზოიასათვის, და უკმაყოფილება, რაც გამოიწვია კონსტანტინე მონომახმა, ვისმედაც ეჭვი მიიგანეს, ორივე დედოფალს გახგიდან ჩამოგდებას უპირებსო. მანამდე არაფერი ამის მსგავსი არ მომხდარა ბიზანტიაში, და საზოგადოებრივმა აზრმა აშკარად განაცხადა: „ეინე კონსტანტინოპოლს მართავს, საბოლოოდ ყოველივეს გამარჯვებულიაო“. ყოველივე ეს არა მარტო დანაშაულად აქცევა უზურპაციას, არამედ რაღაც უარესად, კერძოდ, სიბრიყვედ.

მაგრამ რაკილა ირკვეოდა, რომ უზურპატორებიც ნიჭიერი პიროვნებები და დიდებული მხედარიმთავერები იყვნენ, იმპერიას უმტკივნეულოდ შეეძლო კაეგანა ონსტანტინე VII-ის პოლიტიკური უნიათობა, რომანოზ II-ის გაუთაეებელი ღრეობანი, მისი ვაეების უნდილობა, და საუკუნენახეერის მანძილზე ისეთი სიმტკიცითა და თანმიმდევრობით წარემართა თაეისი საქმე, რანაირიც დიდი ხანია აღარ ახსოვდა ბიზანტიას. და ბოლოს, ისეთი მხედართმთავერების შემწეობამ და თანადგომამ, როგორიც იყვნენ კურკუასები, ფოკები, სკლიროსები, ან ისეთი მინისგრებისა, როგორიც იყო პარაკიმომენოსი ბასილი, მაკედონური დინასტიის

იმპერატორებს საშუალება მისცა გაეფაროებინათ იმპერიის საზღვრები და არსახული დიდებით შეემოსათ იგი. ყველა საზღვარზე განახლდა შეტევა, რაც ბრწყინვალე წარმატებებით დაგვირგვინდა. სამხედრო ხელოვნებას ზურგს უმაგრებდა დიპლომატია და ეასაღია მთელ ასაბიას თავს უყრიდა იმპერიის ირგვლივ; ბიზანტიის გაელენამ მსოფლიო აღმოსავლური სამყარო მოიკცა და თვით დასავლეთსაც უწია; ძლევამოსილმა მმართველობამ სახელი გაითქვა თავისი საკანონმდებლო საქმიანობით; მარჯვე და მოქნილმა ცენტრალიზებულმა ადმინისტრაციამ, თავისი უნარიანი და განათლებული მოხელეების, ელინიზმის ნიშნით აღბეჭდილი ქმედითობითა და მართლმადიდებლობის ფართოდ გაერცელების წყალობით, მოახერხა იმპერიის ერთობის უზრუნველყოფა, რაც თითქმის შეუძლებელი ჩანდა მისი ეროვნული სიჭრელის გამო; აი, რას ნიშნავდა ბიზანტიისათვის ის ას ორმოცდაათი წელი, რომლის განმავლობაშიც მას მართავენ მაკედონური დინასტიის იმპერატორები. მართალია, მთელი თავინთი ძალისხმევის მიუხედავად, მათ ვერ მოახერხეს თავიდან აეცილებინათ სერიოზული საფრთხე, იმპერიის კეთილდღეობას რომ ემუქრებოდა; ვერ შესძლეს გადაეჭრათ ძალზე მწვეავე აგრარული თუ სოციალური პრობლემები და აელაგმათ ამბოხებისთვის შედამ მზადყოფი არისგოკრაგია; ვერც იმდენი ქნეს, რომ გასაქანი არ მიეცათ აღმოსავლური ეკლესიის პატივმოყვარე მესვეურთათვის – დაესრულებინათ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის განხეთქილება და რომისგან ბიზანტიის საბოლოოდ ჩამოშორების გზით შეერყიათ იმპერიის სიმტკიცე. მართალია, მაკედონელთა დინასტიის შეწყვეტის შემდეგ იმპერია უძლური აღმოჩნდა ნორმანებისა თუ თურქეთის პირისპირ, და ქვეყნის შიგნითაც ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა ხანგრძლივი ანარქიისათვის (1057-1081 წ.), მაგრამ ყოველივე ეს ვერ ჩრდილავს იმ ფაქტს, რომ ბასილი I-ის მიერ დაარსებული დინასტია საუკუნუნახევრის განმავლობაში დიდების შარაეანდელთ მოსაუდა ბიზანტიას. X-XI

საუკუნეებში კონსტანტინოპოლი ევროპული კულტურის ყველაზე ბრწყინვალე ცენტრი იყო, „შუა საუკუნეების პარიზი“, როგორც მას უწოდებდნენ ხოლმე.

II

მაკედონელ იმპერატორთა საბარაქო პოლიტიკა (867-1025 წ.)

ბრძოლა არაბთა წინააღმდეგ. — 826 წლიდან მოყოლებული, როცა არაბებმა კრეტა დაიპყრეს, ისინი ბიზანტიის კუთნილი ზღვების ჭეშმარიტ ღეთის რისხვად იქცნენ. კუნძულის დედაქალაქი ხანდაქსი მუსულმან მეკობრეთა ბუნაგს მოგაგონებდათ, საიდანაც, ისევე როგორც გარსოსიდან, გრიპოლიდან თუ სირიიდან ისინი თავს ესხმოდნენ სავაჭრო გემებს და თარეშით იკლებდნენ ეგეოსის ზღვას. არმიისა და ფლოგის რეორგანიზაციის საქმეში ბასილი I-ის მიერ მიღწეული წარმატებების მიუხედავად, მუსულმანთა ესკადრები კვლავინდებურად ბატონობდნენ არქიპელაგში. 904 წელს თესალონიკე ხელთ იგდო ლეონ გრიპოლელმა და თითქმის მთელი მოსახლეობა გყვედ წაასხა. 907 და განსაკუთრებით 924 წელს ლემნოსის მასლობლად ბიზანტიელთა ფლოგის ერთგვარი წარმატების მიუხედავად, კრეტის წინააღმდეგ წარგზავნილმა ექსპედიციებმა მარცხი განიცადეს (911 და 949 წ.). იმპერია იძულებული შეიქნა კუნძულის წინააღმდეგ — „წყეულიმცა ჰყოს იგი უფალმა!“ — თავისი საუკეთესო სარდალი ნიკიფორე ფოკა წარეგზავნა (960 წ.). ფოკამ მოახერხა კუნძულზე ლაშქრის გადასხმა, ალყა შემოარტყა ხანდაქსს და რამდენიმე თვის შემდეგ აიღო იგი (961 წლის მარტი). დაპყრობილი კუნძულის მოსახლეობა ქრისტეს სჯულზე მოაქციეს. აღმოსავლეთის ზღვების მბრძანებლები კვლავ ბიზანტიელები გახდნენ.

იმავდროულად, ხელსაყრელი ვითარების წყალობით, შესაძლებელი შეიქნა შეგვეის წამოწყება მცირე აზიაში. ჯერ კიდევ ბასილი I-მა ეეფრატის ზემო წელამდე განავრცო იმპერიის 80

საზღვრები, ხელახლა აიღო სამოსაგა (873 წ.) და ძლიერით და-
ლაშქრა კაპადოკია და კილიკია (878-879 წ.). X საუკუნეში მუსულ-
მანური სამყარო ანარქიამ მოიცვა, რამაც ბიზანტიას საგრძნო-
ბლად გაუადვილა საქმე, განსაკუთრებით, 927 წლიდან მოყოლე-
ბული, როცა იმპერიამ თავი დააღწია ბულგარულთა შემოსევის
საფრთხეს. სახელგანთქმული სარდლები – იოანე კურკუასი,
რომელიც ოცდაორი წლის მანძილზე (920-942 წ.) სარდლობდა
ბიზანტიის ლაშქარს მცირე აზიაში და მეტსახელად „მეორე
გრაიანე“ და „მეორე ველისარიონი“ შეერქვა, შემდეგ ბარდა
ფოკა და, ბოლოს, მისი ვაჟები – ნიკიფორე, ლეონი და კონსტან-
ტინე წარმატებას წარმატებაზე აღწევდნენ. 928 წელს აღებულ იქნა
თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი არზრუმი; 934 წელს – მელიტენა,
944 წელს – ედესა, საიდანაც ჩამოგანილ იქნა იქ დაკული ქრისტეს
სასწაულთმოქმედი ხატი; 949 წელს ბიზანტიელებმა აიღეს გერ-
მანიკია, 957 წელს – ამიდა, 958 წელს – სამოსაგა. იმპერიის საზღ-
ვრებმა ჰალისიდან ეფურაგსა და გიგროსამდე გადაინაცვლა. ახ-
ლად შექმნილი პროვინციების მთელი წყება (სევასტიის, მესო-
პოტამიის, სელევკიისა და ლიკანდოსის თემები) თვალნათლივ
მოწმობდა ბიზანტიის დაპყრობითი ომების მასშტაბურობას.
სომხეთმა და ივერიამ ქედიდან გადაიგდეს ისლამის ბატონობის
უღელი და ბიზანტიის გავლენის სფეროში მოექცნენ. მთელი X
საუკუნის მანძილზე სომხები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ
იმპერიის ცხოვრებაში, როგორც ჯარისკაცები, მხედარიშთაე-
რები, აღმინისგრაგორები, დიპლომატები და თვით იმპერატორე-
ბიც კი: რომანოზ ლეკაპინე და იოანე ციმისხიოსი წარმომაველო-
ბით სომხები იყვნენ.

ჭეშმარიტად ჯვაროსნულმა მოძრაობამ უსჯულოთა წი-
ნააღმდეგ საბრძოლველად აღძრა ბიზანტია. კილიკიასა და
ჩრდილო სირიაში ნიკიფორე ფოკამ შემუსრა ალექსოს ჰამდანიდ
ემირთა ძლიერება; ხელთ იგდო ანაზარბი, ადანა, მოპსუესგა (964
წ.), გარსოსი (965 წ.), ლაოდიკეა, პიერაპოლი, ემესი, ალექო და,

ბოლოს, ანგიოქია (968 წ.). უფრო გვიან, იოანე ციმისხიოსმა მესო-პოგამიაში ედესა და ნისიბინი (974 წ.), ხოლო სირიაში დამასკო და ბეირუთი (976 წ.) აიღო, პალესტინაში კი თვით იერუსალიმის ბჭეს მიაღწია. „ხალხები – ამბობს მემატიანე, – შიშით ძრწოდნენ ციმისხიოსის რისხვის წინაშე და ქრისტიანული ხმალი ისევე მკიდა სამკალს, როგორც უსჯულოთა ნამგალი“. ბასილი II-მ დაასრულა აღმოსაელეთის დაპყრობა. 995 წელს მან აიღო ალეპო, ჰომსი, კესარია. გამარჯვებების აღსანიშნავად გამართული ბრწყინვალე გრიუმფები ქრისტიანულ სამყაროს აუწყებდა მუსულმანთა ძლიერების შემუსვრას, მკვიდრად ნაშენი ციხე-სიმაგრეებით მტკიულ დაყული იმპერია კი აღმოსაელეთით ახალ-ახალ მიჯნებს იპყრობდა. ბასილი II-ის მიერ სომხეთის სამთაეროთა დაპყრობამ (1020 წ.), რაც, შესაძლოა, არცთუ მთლად გონივრული იყო, და ივერიის დამორჩილებამ დააგვირგვინა ეს ბრწყინვალე გამარჯვებები. იუსტინიანეს შემდეგ იმპერიას არასოდეს განუერცია ასე ფართოდ თავისი გაელენა აღმოსაელეთით.

ბრძოლა ბულგარელების წინააღმდეგ. – X საუკუნის ბიზანტიის საგარეო პოლიტიკურ ისტორიაში ბულგარელებთან ომს კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, ვიდრე არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

X საუკუნის დამდეგს ბულგარელთა შემოსევის საფრთხე უფრო დიდი იყო, ვიდრე ოდესმე. მათი სამეფო ღუნაის ჩრდილოეთით მდებარე ოლქებიდან ბალკანეთამდე იყო გადაჭიმული, დასაელეთით კი პინდოსის მთაგრეხილს აღწევდა. ბულგარული და სლავური ელემენტების შერწყმის შედეგად ბულგარეთი უკვე ერთგვაროვანი სახელმწიფო იყო, მძლავრი მონარქიული ძალაუფლებითურთ; ქრისტიანობაზე მოქცევამ განაპირობა მისი ერთმორწმუნეობა, ხოლო კულტურამ, ბიზანტიასთან მეზობლობის წყალობით, საკმაოდ მაღალ დონეს მიაღწია. ყოველივე ეს ბიზანტიის იმპერატორებთან საბრძოლველად აქეზებდა ბულგა-

რეთის მეფეებს, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ჰეგემონიის მოსაპოვებლად. ამ პატივმოყვარული ზრახვების განსახორციელებლად საკმარისი იყო ქვეყანას მოელენოდა მხნე წინამძღოლი, და მალე ისიც გამოჩნდა: ეს იყო ბორისის ვაჟი — სიმეონ მეფე (893-927 წ.). ბიზანტიაში აღზრდილი, სადაც ის მძევლად ჰყავდათ, ბიზანტიური ფუფუნებითა და კულტურით მოხიბლული სიმეონი კონსტანტინოპოლის დაპყრობაზე ოცნებობდა, რათა თავს დაედგა კონსტანტინეს მემკვიდრეთა გვირგვინი. საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ბერძნებსა და ბულგარელებს შორის ნამდვილი ნაციონალური ბრძოლა იყო გაჩაღებული.

ეს ბრძოლა 889 წელს დაიწყო; აღსანიშნავია, რომ მის გამომწვევ მიზეზს ეკონომიკური ხასიათი ჰქონდა: როდესაც ლეონ VI-მ ბრძანა თესალონიკედან კონსტანტინოპოლში გადაეტანათ ბულგარელ ვაჭართა საწყობები, სიმეონმა ომი გამოუცხადა მას. ბიზანტიელების მიერ მოსყიდული უნგრელების შემოსევამ, ბოლოს და ბოლოს, აიძულა ბულგარელთა მეფე უკან დაეხია (893 წ.). მაგრამ ლეონ VI-ის გარდაცვალების შემდეგ, შინააშლილობა, რომლითაც აღინიშნა მისი ვაჟის კონსტანტინე VII-ის მცირეწლოვანების პერიოდი, სიმეონისათვის საკმარისი შეიქნა საიმიზოდ, რომ კელაე განეახლებინა შეტევა. 913 წელს ის კონსტანტინოპოლს მიაღწა, 914 წელს ანდრინოპოლი აიღო, 917 წელს კი ანქილოსთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა ბიზანტიელთა ლაშქარი. გამარჯვებით გალაღებულმა სიმეონმა „ბულგარელთა მეფედ და რომაელთა იმპერატორად“ გამოაცხადა თავი. თავის სატახტო ქალაქ პრესლავეში მან დამოუკიდებელი ბულგარული საპატრიარქო დააარსა. ამის შემდეგ ისღა დარჩენოდა, რომ კონსტანტინოპოლი აეღო და 924 წელს კიდევ სცადა მისი აღება. მაგრამ დედაქალაქის დასაუფლებლად მისთვის ხმელეთიდანაც უნდა შეეგია და მღვიდანაც, სიმეონს კი ფლოგი არ ჰყავდა. ეგეც არ იყოს, რომანოზ ლეკაპინესთან პაემნის დროს, მან, როგორც აგილამ პაპ ლეონ დიდთან შეხვედრისას, თავი ვერ

დააღწია იმპერიის ძველი კულტურის მომხუსხველ გემოქმედებას. ამიგომ იყო, რომ უკან დაიხია და იძულებული შეიქნა თავის სახუკეარ ოცნებაზე ხელი აეღო. მართალია, თავის სამეფოში და, უწინარეს ყოვლისა, მის საგახგო ქალაქში – ღიად პრესლაეში სიმეონმა შესძლო მანამდე არნახულ საფეხურზე აეყვანა მხაგვრული და ინგელექტუალური კულტურა, რის გამოც „ბულგარეთის კარლოს ღიდი“ ეწოდა, მაგრამ კონსტანტინოპოლის გაღავენთან უკან დახევა ბულგარელებისათვის მათი პატივმოყვარული გეგმების კრახს მოასწავებდა. სიმეონის სიკედილთან ერთად (927 წ.) დაიწყო ბულგარეთის დაქევიტება.

ღეგრადაციის პროცესი სწრაფი გემპით ვითარდებოდა სიმეონის ვაჟის – პეტრეს (927-968 წ.) ხანგრძლივი მმართველობისას. ამ ორმოცი წლის განმავლობაში ბულგარეთი იმპერიაზე სულ უფრო და უფრო მეგად დამოკიდებული ხდებოდა. მაშინ როღესაც ბიზანტია ძალას იკრებდა, მისი ეთადერთი მეგოქე თანღათანობით ძაბუნდებოდა. დაუძღურებული სამეფო ძალაუფლების წინააღმდეგ თავი წამოყეეს ფეოდალებმა. სარწმუნეობრივი ერთიანობა დარღვეულ იქნა ბოგომილების მწვეალებლობის შეღეგად. ბულგარელთა ნაციონალურ მთლიანობას ბზარი გაუჩნდა. ბიზანტიისათვის ნაცელისგების ქაში ახლოედებოდა.

ახლოედებოდა და 967 წელს კიღეეაც დაღვა. ნიკიფორე ფოკამ უარი თქეა ხარკზე, რომელსაც იმპერია ჯერ კიღეე უხდიდა ბულგარეთის, და კიეის ღიდი მთაერის სეიაგოსლაეის ლაშქრითურთ თაეს დაესხა თავის ყოფილ მეგოქეს. მაგრამ სეიაგოსლაეს თეაღში მოუვიდა მის მიერ დაპყრობილი ქეეყანა, თეითონეე დამკეიღრდა იქ და მის დაგოეებამე კიეი უარი განაცხადა (968 წ.). ბულგარელთა მეფის პეტრეს სიკედილმა და ნიკიფორეს მკეღეღლობამ (969 წ.) კიღეე უფრო გაართულა მღგომარეობა. იოანე ციმისსიოისის გახგზე ასელისას რუსეები თეით იმპერიაში შეჭრით იმუქრებოდნენ. სეიაგოსლაემა დაღაშქრა ბალკანეთი და დაარბია ფიღიპოპოლი (970 წ.). მის მიერ დათესიღმა პანიკამ თეით

კონსტანტინოპოლს უწია. მაგრამ იმპერიის საბელნიეროდ, რუსები არკადიოპოლთან, დღევანდელ ლიულე-ბურგასთან დამარცხდნენ (970 წ.) და იმპერატორს საშუალება მიეცა მრავალრიცხოვანი ლაშქრით დაძრულიყო მათ წინააღმდეგ (971 წ.). ეიდრე ბიზანტიის ფლოგი აღმა მიუყვებოდა ღუნაის, ციმისხიოსი ბალკანეთში შეიჭრა, დოროსგოლში (სილისტრია) ალყა შემოარტყა სვიაგოსლავს, აიძულა ქედი მოეხარა და სასწრაფოდ დაეტოვებინა ქვეყანა. ბულგარეთი იმპერიამ შეიერთა, დამოუკიდებელი საპატრიარქო კი გაუქმებულ იქნა. იმპერიის საზღვრებმა ღუნაიმდე გადაინაცვლა.

მაგრამ პინდოსის მომიჯნავე ბულგარულ ოლქებში, პრესპისა და ოქრიდის ირგვლივ, პატრიოტები გრაფ შიმშანისა და მისი ვაჟების მეთაურობით კელავ განაგრძობდნენ წინააღმდეგობას. შიმშანის ერთი-ერთმა ვაჟმა – სამუელ მეფემ (977 თუ 979-1014 წ.) ისარგებლა ბასილი II-ის მეფობის დამდეგს ბიზანტიაში დაწყებული არეულობით და ბულგარეთის სამეფო აღადგინა. ათ წელიწადში (977-986 წ.) მან გაათავისუფლა ღუნაისპირა ბულგარეთი, დაიპყრო მაკედონია, თესალია და თვით პელოპონესამდე მიაღწია. ამ უმარშაზარი, ღუნაიდან აღრიატიკამდე გადაჭიმული იმპერიის დასამარცხებლად ბერძნებს ოცდაათწლიანი ომის გადახდა დასჭირდათ (986-1018 წ.). ეს იყო უპირატესად ბასილი II-ის საქმე, რომელსაც მისი სიმკაცრის, სისასტიკისა და ძლევამოსილი გამარჯვებების გამო საშინელი მეტსახელი „ბულგაროქტონოს“ (ბულგართმელეგი) შეარქვეს.

986 წელს ბასილი II-მ განაახლა მეტევა და ბულგარეთში შეიჭრა, მაგრამ სისტიკი მარცხი იწვნია ბალკანეთში, „გრაიანეს ბჭესთან“. იმპერატორს ათი წელი დასჭირდა ბრძოლის განსაახლებლად, ამ ათი წლის მანძილზე კი სამუელი განუწყვეტლივ აფართოვებდა თავის სამეფოს, ღუნაიდან აღრიატიკისა და ეგეოსის ზღვებამდე. მაგრამ 996 წელს ბულგარელთა მეფე სპერქიის პირას დამარცხდა. სამოელს ხელიდან ეცლებოდა საბერძნეთი; თესალო-

ნიკესთან დამარცხების შემდეგ ბულგარეთის ღუნაისპირა ნაწილი იმპერიამ მიიგაცა (1000 წ.). მაგრამ დასავლეთ ბულგარეთი კვლავ თავისუფალი რჩებოდა. 1001 წელს ბასილი II-მ ხელახლა სცადა მისი დამორჩილება. იმპერატორის ხელში ერთიმეორის მიყოლებით გადავიდა მისი მისადგომები – ეერეა, სერეია, ეოდენა. მთებში მომწყვდეულმა სამუელმა ბრძოლით გაიკაფა გზა, ანდრინოპოლს დაეცა და თანდათან ავიწროებდა ალყას. ბიზანციელებმა აიღეს სკოპლე, დაიპყრეს ქვემო და შუა მაკედონია (1007 წ.); ისინი ულმობელნი და დაუნდობელნი იყვნენ მგრის მიმართ. სამუელი თავს არიდებდა პირისპირ შეტაკებას, მაგრამ ბოლოს, ჩიმბალონგის ხეობაში, სერიდან მელნიკს მიმავალ გზაზე მისი ლაშქარი მაინც დამარცხდა (1014 წლის 29 ივლისს). მეფემ ელარ გაუბლო ამ მარცხს და თვენახევრის შემდეგ – 1014 წლის 15 სექტემბერს გარდაიცვალა. ეს ბულგარეთის დასასრული იყო.

თუმცა ბულგარელთა დიდი მეფის მემკვიდრენი, გახგს რომ ეცილებოდნენ ერთმანეთს, ოთხ წელიწადს კიდევ ებრძოდნენ ბიზანციას, მაგრამ 1018 წელს მთელი ქვეყანა დაპყრობილ იქნა და იმპერატორი თავისი გრიუმფალური მსველელობისას ნელ-ნელა შეუდგა მის გარდაქმნას, რასაც წინდახედულად, დიდი სიფრთხილით სჩადიოდა: სათანადო პატივს მიაგებდა ძლეულთა ადმინისტრაციულ წესრიგსა და ზნე-ჩვეულებებს, ცდილობდა თავის მხარეს გადაებირებინა დიდგვაროვანი ფეოდალური არისტოკრატია და ხელუხლებლად შეენარჩუნებინა ძველი რელიგიური ორგანიზაცია, რომელსაც სათავეში ოქრიდის აეგოკეფალური (დამოუკიდებელი) საარქიეპისკოპოსო ედგა. ამრიგად, მრავალი წლის შემდეგ ბიზანცია კვლავ მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძულის მბრძანებელი შეიქნა. ბასილი II-ს, რომელმაც საბერძნეთში იმოგზაურა და თვით ათენსაც ეწვია, ხოლო შემდეგ გრანდიოზული გრიუმფით აღნიშნა თავისი დაბრუნება კონსტანტინოპოლში (1014 წ.), – უფლება ჰქონდა ეამაყა იმით, რომ იმპე-

რიას კელავ დაუბრუნა ოდინდელი ძლიერება, რაც მას საუკუნეების მანძილზე აღარ ღირსებია.

სამხრეთ იბალიის დაპყრობა და ბიზანტიის პოლიტიკა აქაველეთში. — იმპერიის საზღვრებს წარმატებით რომ განაერსობდნენ აღმოსავლეთში, მაკედონური დინასტიის იმპერატორები, იმედროულად, ცდილობდნენ, განეახლებინათ ბიზანტიის დასავლური პოლიტიკის პატივმოყვარული გენდენციები.

იმპერიას არასოდეს უთქვამს უარი თავის უფლებაზე იგალიის მიმართ; რომის, ძველი რომაული სამყაროს მარადიული დედაქალაქისა და რავენის, ეკბარქაგის ძველისძველი ცენტრის ხსოვნა არასოდეს ჩამქრალა ბიზანტიელთა გულში. კაროლინგთა უკანასკნელი იმპერატორების სისუსტე, ლანგობარდთა მბრძანებლებს შორის დანაწილებულ სამხრეთ იგალიაში გამეფებული ანარქია და მუსულმანთა თავდასხმის თანდათანობით მზარდი საფრთხე ბასილი I-სთვის საკმარისი საბაბი შეიქნა საიმისოდ, რომ ნახევარკუნძულზე შეჭრილიყო თავისი პატივმოყვარული ზრახვების აღსასრულებლად. იმპერატორი მიზნად ისახავდა მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთში აღედგინა ბიზანტიის პრესტიჟი, ადრიატიკისა და გირენის ზღეებიდან განედუნა მუსულმანი მეკობრეები და დემარცხებინა აფრიკელი თუ სიცილიელი სარკინოზები. გახტვე ასელისთანავე მან ძალზე აქტიურად დაიწყო მოქმედება დასავლეთში. რა თქმა უნდა, იმპერატორმა ვერ მოახერხა დაებრუნებინა სიცილია, სადაც სირაკუზა უსჯულოთა ხელში აღმოჩნდა (978 წ.), მაგრამ იმდენი კი შესძლო, რომ წესრიგი აღედგინა ადრიატიკის ზღვაზე, განეახლებინა ბიზანტიის კავშირი ვენეციასთან და იმპერიის ვასალებად ექცია ხორვატები. ბასილი I-მა კელავ აილო ბარი (876 წ.) და გარენგო (880 წ.), უკან დაიბრუნა კალაბრია (885 წ.) და აიძულა ლანგობარდთა მბრძანებლები ბიზანტიის პროტექტორატი ეცნოთ. სამხრეთ იგალიაში ორი ახალი

„თემი“ შეიქმნა: ლანგობარდიისა და კალაბრიისა. ეს იყო სასუცხოო კომპენსაცია დაკარგული სიცილიის სანაცვლოდ.

ლეონ VI-ის სისუსტემ ლამის არად აქცია მთელი ეს მონაპოვარი. არაბებმა გაორმინა აილეს (902 წ.) და ამით დაასრულეს სიცილიის დაპყრობა, შემდეგ კი კალაბრიაში შეიჭრნენ, სადაც თვით კამპანიამდე მოიკიდეს ფეხი. მაგრამ კარილიანოსთან მოპოვებულმა გამარჯვებამ (915 წ.) კელავ უზრუნველყო ბიზანტიის დომინანგობა იგალიაში და მთელი საუკუნის მანძილზე, სარკინოზების გაყვამებული თავდასხმებისა და გერმანელ იმპერატორთა შეგოქეობის მიუხედავად, ბერძნები მაინც ინარჩუნებდნენ თავიანთ ძალაუფლებას ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში. ბასილი II-ის ძლევამოსილმა მეფობამ აქაც წარმატებით დააგვირგვინა მაკედონური დინასტიის იმპერატორთა ძალისხმევა. კანასთან მოპოვებულმა გამარჯვებამ (1018 წ.), სადაც იმპერიის ლაშქარმა ქედი მოახრეინა აპულიის ამბოხებულ მოსახლეობას, რეჯოდან და ბარიდან პაპის ოლქამდე განამტკიცა ბიზანტიის პრესტიჟი. იმპერიული მმართველობის წყალობით, მარჯვედ რომ ავრყელებდა ბერძნული კულტურის გაელენას, უწინარეს ყოვლისა კი, ბერძენი სამღვდულოებისა და ბერძნული მონასტრების თანადგომით, სამხრეთ იგალია კელავ „დიდ საბერძნეთად“ იქცა: უგყუარი საბუთი ცივილიზაციური ექსპანსიისა და კულტურულ-პოლიტიკური ზეგაელენისა, რაც განაპირობებდა X-XI საუკ. ბიზანტიის იმპერიის პრესტიჟს.

თუმცა X საუკუნის მეორე ნახევარში ისტორიის ასპარეზზე გერმანელი იმპერატორების გამოჩენამ, ცოცხალი იყო, გარკვეული სიძნელეები შეუქმნა ბიზანტიის პოლიტიკას. როცა ოტონ I იგალიაში ჩავიდა და იმპერატორის გიგული მიიღო, ბიზანტიელთა სიამაყე ვერ შეურიგდა იმას, რაც მათ უზურპაციად ეჩვენებოდათ. მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა, როცა ოტონმა ბიზანტიის ეასალებზე – ლანგობარდთა მბრძანებლებზედაც განავრცო თავისი ძალაუფლება, ბიზანტიის კუთვნილი ტერიტორიები

რიები დაარბია და თავს დაესხა ბარის (968 წ.). ნიკიფორე ფოკამ საკადრისი პასუხი გასცა მოძალადეს. მაგრამ მისი სიკედლის შემდეგ ბიზანტიის პოლიტიკა შეიქცა: მიღწეულ იქნა თანხმობა, რაც განამტკიცა ოგონ II-ისა და თეოფანოს ქორწინებამ (972 წ.). თუმცა თანხმობა ხანმოკლე აღმოჩნდა: გერმანულმა პაგიემოყვარებობამ ეერ შესძლო ბიზანტიის პრეტენზიებს შეკუებოდა. მაგრამ გერმანულმა იმპერატორებმა ბეერს ეერაფერს მიაღწიეს. ოგონ II კალაბრიაში შეიჭრა და მარცხი იწენია სგილოსთან (987 წ.). პენრიხ II ამოდ უწყობდა ხელს აპულის ამბობებს; მისმა თავდასხმამ საბერძნეთის იგალიაზე არაეითარი შედეგი არ გამოილო (1025 წ.). ბასილი II-ის გარდაცვალებისას ბიზანტიის ძალაუფლება იგალიაში ისეთივე მტკიცე იყო, როგორც ბულგარეთსა თუ აზიაში.

დილომატიის მიღწეები: იმპერიის მასალები. — ამ წარმატებების წყალობით, ბიზანტიის იმპერია X საუკუნეში, ერთის მხრივ, დუნაიდან სირიამდე, მეორეს მხრივ, იგალიის სანაპიროებიდან სომხეთის ზეგანამდე იყო გადაჭიმული. მაგრამ მოქნილი დილომატია ამ საზღვრებს მიღმაც ავრცელებდა ბიზანტიის გავლენას. იმპერიის ირგვლივ თავს იყრიდნენ ვასალური სახელმწიფოები, რომლებიც თითქოს თავდაცვის პირველ ხაზს ქმნიდნენ საზღვრების გასწვრივ, და, რაც მთავარია, მთელ მსოფლიოს გადასცემდნენ ბიზანტიის პოლიტიკურსა თუ კულტურულ გავლენას.

იგალიაში იმპერიის ყველაზე ერთგული და სანდო მოკაეშირე ეენეცია იყო, პირწმინდად ბერძნული ქალაქი, როგორც თავისი დასაბამით, ისე თავისი ზნე-ჩვეულებებით. ამიგომ იმპერატორები სწორედ მას ანლობდნენ ადრიატიკის ზღვაზე წესრიგის შეთვალყურეობას, ხოლო X საუკუნის დამლევს (992 წ.) მნიშვნელოვანი საეატრო პრივილეგიებიც მიანიჭეს, რაც საფუძვლად დაედო მის შემდგომ ძლიერებას. იგალიის სამხრეთ ნაწილში ბიზანტიას განსაკუთრებით აქტიურად უჭერდნენ მხარს ნეაპოლის,

გაეგისა და ამაღლის რესპუბლიკები. და ბოლოს, სალერნოს, კაპუისა და ბენევენტის ლანგობარდი მბრძანებლები, მართალია, ესოდენ საიმედო ვასალები არ ყოფილან, მაგრამ მაინც აღიარებდნენ ბიზანტიის პროტექტორატს. ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთით და ადრიატიკის ზღვის მთელ სანაპიროზე იმპერიის ერთგული მოკაეშირეები იყვნენ, უპირატესად, ბულგარელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, სერბიისა და ხორვატიის სლავური სახელმწიფოები, რომლებიც ქრისტეს სჯულზე მოაქცია და ბიზანტიას დაუმორჩილა ბასილი I-მა. აღმოსავლეთით, შავი ზღვის პირას მდებარე ხერსონესი, უფრო ბიზანტიის ვასალი, ვიდრე მისი ქვეშევრდომი, მნიშვნელოვან სათვალთვალო პუნქტს და, იმაედროულად, პოლიტიკური შემოქმედების ინსტრუმენტს წარმოადგენდა, რომლის მეშვეობითაც იმპერია თავის გაელენას აერყლებდა ბარბაროს ხალხებზე – ხაზარებზე, პაჭანიკებსა თუ რუსებზე, ხერსონესის მომიჯნავე გრამალებში რომ ბინადრობდნენ. კაეკასიაში ალანთა, აფხაზთა თუ ალბანელთა მბრძანებლები ამაცობდნენ იმით, რომ ბიზანტიურ ტიტულებს აგარებდნენ და სუბსიდიებს იღებდნენ იმპერიისგან. სომხეთის მმართველი ბაგრატილების სამეფო დინასტიის წევრები, ისევე როგორც ვასპურაკანის, გარონისა თუ ივერიის მთავრები მონარქიის ერთგული კლიენტები და მსახურები იყვნენ მანამ, სანამ ბასილი II-მ ერთიმეორის მიყოლებით არ მიიგაცა მათი სამფლობელოები.

რალიზიის მიღწევა: რუსეთის ქრისტიანიზაცია. – ბიზანტიური კულტურის გაელენა იმ მხარეებს მიღმაც ვრყელდებოდა, რომლებიც იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდნენ. როგორც ყოველთვის, მისიონერები მხარში ეღგნენ დიპლომატებს. ამის ბრწყინვალე დასტურად გვევლინება რუსეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.

ბიზანტიის ურთიერთობა რუსეთთან IX საუკუნის შუა წლებიდან იწყება. 860 წლიდან მოყოლებული, კიეველი ავანგურისგები არაერთხელ დამუქრებიან კონსტანტინოპოლს თავიანთი თავდასხმებით (მაგ., 907 და 941 წ.). მაგრამ იმპერატორები სიამოვნებით ქირაობდნენ ჯარისკაცებად ამ მამაც მეომრებს და რუსი ვაჭრებიც ბიზანტიის ბაზრების ხშირი სტუმრები იყვნენ. ურთიერთობა კიდევ უფრო მჭიდრო გახდა მას შემდეგ, რაც დედოფალი ოლგა ბიზანტიას ეწვია (957 წ.) და ქრისტიანობა მიიღო. მაგრამ ყველაზე დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა მაინც X საუკუნეში კიევის დიდი მთავრის ვლადიმერის ქრისტეს სჯულზე მოქცევა იყო. 988 წელს კიევის დიდმა მთავარმა ბასილი II-ს უყოდალითა აჯანყების ჩასახშობად მთელი ლაშქარი აახლა, რომელიც 6000 კაცს ითვლიდა, რის სანაცულოდაც ვლადიმერმა ბიზანტიელი პრინცესას ხელი ითხოვა, და საიმპერატორო სასახლის კარის ყოყმანისათვის რომ მოელო ბოლო, ხერსონესს დაეუფლა. ბასილი II ნებას დაჰყვა რუსთ ხელმწიფის დაქინებულ თხოვნას, მაგრამ ამასთანავე დაიყაბულა იგი, ქრისტიანობა მიელო. ვლადიმერი ხერსონესში მონათლა (989 წ.), შემდეგ კი კიეში თავისი ხალხიც მონათლა. ვლადიმერის შემდეგ მისმა ეაქმა იაროსლავმა (1015-1054 წ.) მამამისის დაწყებული საქმე განაგრძო: თავისი საგახგო ქალაქი კიევი კონსტანტინოპოლის მეტოქედ და აღმოსავლეთის ერთ-ერთ ულაამაგეს ქალაქად აქცია.

III

იმპერიის საშინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა

X საუკუნეში

ამრიგად, X საუკუნის ბიზანტია ჭეშმარიტად მსოფლიო იმპერია იყო, რომლის გავლენა და პრეგენზიები მთელ კულტურულ სამყაროზე ვრცელდებოდა. მისი საშინაო ორგანიზაცია, რაც მან

ამ დროისათვის მიიღო, არანაკლებ მტკიცედ ამკვიდრებდა მის ბლიერებას.

იმაერიის მმართველობა. — ბიზანტიის იმპერატორი — „ბასილევსი“, როგორც მას ოფიციალურად უწოდებდნენ, — უაღრესად მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. რომაელ ცეზართა შემკვიდრე, მათსავეთ არმიის უმაღლესი მთავარსარდალი და კანონის ხორცშესხმული საგება გახლდათ. აღმოსავლურ მონარქიებთან მეზობლობის წყალობით, ის ყოველისმძლე თვითმპყრობელად (დესპოტად, ავტოკრატორად), აბსოლუტური ძალაუფლების მფლობელად იქცა. ქრისტიანობამ წმიდაყო მისი ღირსება და კიდევ უფრო აამაღლა მისი პრესტიჟი. ღვთიურჩეული, მირონცხების წყალობით ღვთაებრივი ინვესტიგურით აღბეჭდილი, ამ ქვეყნად უფლის მონაცულე და მისი წარმომადგენელი, გარკვეული ამრით, ის თითქმის ღმერთთან წილნაყარი ხდებოდა. სასახლის კარის ფუფუნების, თვალის მომჭრელად ბრწყინვალე და, იმავდროულად, ცოგა არ იყოს, მიამიგური ეტიკეტის წყალობით, რომლის რიგუალებსაც კონსტანტინე პორფიროგენეტი დაწერილებით აღგვიწერს თავის თხზულებაში „ცერემონიათა წიგნი“, ისევე როგორც მოჩვენებითი და თავბრუდამხვევი პოლიტიკის ათასგვარი გამოვლინებით, რისი მეოხებითაც იმპერია ყოველთვის ცდილობდა გაებრუებინა და გაეოგნებინა ბარბაროსები, — იმპერატორი მართლაც რომ ზეადამიანურ არსებად ჩანდა. ამიტომაც ყველაფერი, რაც მის პიროვნებას ეხებოდა, „წმიდად“ იყო მიჩნეული, და მხაგვრებიც იმპერატორს თავზე შუქმოიფეე შარაევანდით გვიხაგავდნენ, როგორც ღმერთსა და წმიდანებს.

ღვთიური სამართლით — უზენაესი მბრძანებელი, აბსოლუტური და დესპოტური უფლებებით მოსილი იმპერატორი ერსპიროვნული და განუყოფელი ძალაუფლების მპყრობელი იყო. ადვილი შესამჩნევია ის უპირატესობა, რასაც იმპერიას ანიჭებდა ამნაირი ერთპიროვნული მმართველობა ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ქვეყნის საჭე მტკიცე ხელს ეპყრა. მთელს იმპერიაში არ

მოიძებნებოდა ძალა, რომელიც შესძლებდა წინ აღდგომოდა ამ აბსოლუტურ ძალაუფლებას. სენაგი მხოლოდ სახელმწიფო სა-თათბირო იყო, რომელიც მაღალი რანგის მოხელეების, იმპერა-ტორის ყურმოჭრილ მონა-მორჩილთაგან შედგებოდა. ხალხს პლებსი უფრო ეთქმოდა, შფოთისთავე და მეთამბოხე ბრბო, რომელიც მხოლოდ პურსა და სანახაობებს მოითხოვდა. ეკლესია კი, მიუხედავად იმ მაღალი მდგომარეობისა, რაც მას ბიზანტიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ეჭირა, და იმ საშიშროებისა, რასაც მისი სიმდიდრე და პატივმოყვარეობა ბაღებდა, ხატომბრძოლობის შემდეგ სახელმწიფოზე უფრო მეტად დამოკიდებული აღმოჩნდა, ვიდრე ოდესმე. მხოლოდ არმია იყო ერთადერთი ძალა, რაც საკ-მაოდ ხშირად ელინდებოდა სამხედრო ამბოხებებისა თუ სახელმ-წიფო გადატრიალებების დროს. ტახტის მემკვიდრეობით გადაყე-მის ლეგიტიმისტური იდეის განვითარებამ, მართალია, მთლიანად ვერ მოსპო ეს საფრთხე, მაგრამ იმდენი კი შესძლო, რომ უფრო იშვიათი და ღინასტიისათვის ნაკლებად საშიში გაეხადა იგი.

ბიზანტიის აღმინისტრაცია და მისი მიღწევა. — ამ ღესპოტურ ხელისუფლებას, ესოდენ ურყევსა და აბსოლუტურს როგორც საერო, ისე სასულიერო თეალსაზრისითაც, დიდად გამოცდილი, უაღრესად ცენტრალიზებული და განსაკუთრებულად დისცი-პლინირებული აღმინისტრაცია ემსახურებოდა. დედაქალაქში, მბრძანებლის ირგვლივ შემოკრებილი მინისტრები — უზარმაზარ დაწესებულებათა ხელმძღვანელები — მკაცრე ხელით მართავდნენ სახელმწიფოს და ცენტრიდან მთელ ქვეყანას გადასცემდნენ იმ-პერატორის ნებას. მათი ზედამხედველობით მუშაობდა ურიცხვი კანცელარია, სადაც დეტალურად სწავლობდნენ თითოეულ საქმეს და გადაწყვეტილებებსაც ამზადებდნენ. ისევე, როგორც ოდესლაც რომი, ბიზანტიაც მკაცრად ორგანიზებული ბიუროკრაციის მემ-ვეობით მართავდა მსოფლიოს. პროვინციებში, სადაც „თემების“ სისტემა აღმინისტრაციული ორგანიზაციის ერთადერთ სა-ფუძვლად იქცა (X საუკუნის მეორე ნახევრისათვის იმპერიაში 30

„თემი“ იყო: აზიაში – 18, ევროპაში კი – 12), მთელი ძალაუფლება ერთი ყოველსშემძლე პირის – „სტრატეგის“ ხელში იყო მოქცეული, რომელიც იმპერატორის მიერ ინიშნებოდა და მხოლოდ მას ემორჩილებოდა. ამრიგად, ზემოდან ქვემოთ, აღმინისგრაციული კიბის თითოეულ საფეხურზე მდგარი ნებისმიერი მოხელე მთლიანად იმპერატორზე იყო დამოკიდებული, და ეს მშვენიერად შერჩეული, საფუძელიანად მომზადებული და მთელის არსებით თავისი საქმის ერთგული პერსონალი, რომელსაც კეთილსინდისიერი სამსახურის სტიმულს აძლევდა იმის შეგნება, რომ შექმლო თანდათანობით წაეწია წინ თანამდებობათა და სამოხელეო ხარისხთა გულმოდგინედ მოფიქრებულ პიერარქიულ კიბეზე, – უჩვეულო სიბეჯითით ასრულებდა თავის ორმაგ როლს, რასაც თავს ახვევდა იმპერატორის ნება.

აღმინისგრაციის მთავარი ამოცანა ხელისუფლების ფულით მომარაგება გახლდათ. ეს უაღრესად ძნელი საქმე იყო, ვინაიდან ბიზანტია ვერასოდეს ვერ ახერხებდა ზუსტი შესაბამისობა დაემყარებინა, ერთის მხრივ, ხაზინის შემოსავალსა და, მეორეს მხრივ, პოლიტიკური მიზნებისა თუ სასახლის კარის უჩვეულო უფუნებისათვის საჭირო ხარჯებს შორის. ამიგომაც იყო, რომ გრანდიოზული პროექტები, არსებითად, განუხორციელებელი რჩებოდა. აღმინისგრაციის მეორე ამოცანა, შესაძლოა, კიდევ უფრო რთული იყო. ბიზანტიის იმპერიას არ გააჩნდა არც ეროვნული და არც ენობრივი ერთობა: ეს იყო, როგორც ამბობდნენ, „ხელოვნური წარმონაქმნი, რომელიც ოც სხვადასხვა ეროვნებას აერთიანებდა და შემდეგი ფორმულით ხელმძღვანელობდა: „ერთი მბრძანებელი, ერთი სამრწმუნოება“. აღმინისგრაციის განსაკუთრებულ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს, გოგალური ელინიზაციისა და მართლმადიდებლობის საყოველთაო აღმსარებლობის შემკობით, ამ მრავალეროვნული სახელმწიფოს ქცევა მტკიცე კავშირით შეკრულ ერთიან ორგანიზმად. ბერძნული ენა აღმინისგრაციის, ეკლესიისა და სწავლა-განათლების ენა იყო; ამ კოსმო-

პოლიგურ იმპერიაში მან ეროვნული ენის მოჩვენებითი მნიშვნელობა შეიძინა. ელინური კულტურის უნარიანი პროპაგანდისა და თავისი უებრო ხელოვნების წყალობით – შეძლებისდაგვარად დაენდო დაპარცხებული ხალხები და, იმედროულად, მათი ასიმილირებაც მოეხდინა, იმპერიული ადმინისტრაცია ილუმორული ერთობის ნიშნით აღბეჭდავდა სხვადასხვაგვაროვან ელემენტებს, რომელთაგანაც შედგებოდა მონარქია; და ეს ყველაზე ნათლად მოწმობს ამ ვრცელი იმპერიის სიყოფილისუნარიანობასა და ექსპანსიურ ძალმოსილებას. მართლმადიდებლური სარწმუნოების საყოველთაო გაერყელების შემეუობითა და ეკლესიის ფრიად სასარგებლო უნარის წყალობით – მორალური გამარჯვება მოეპოვებინა იარაღით ძლეულ ხალხებზე, ადმინისტრაციამ შესძლო ერთმანეთში აელეფხა და დაეახლოვებინა ეს სრულიად სხვადასხვა ერები, რომლებსაც ბასილევსი მართაედა. დიახ, ადმინისტრაცია იყო ის მძლავრი ღერძი, რომელიც სიმტკიცეს ანიჭებდა და კომოგენურ ორგანიზაციად აქცეედა მთელ იმპერიას.

საქანონმდებლო საქმიანობა. – მაკედონური დინასტიის იმპერატორები ცდილობდნენ თავიანთი საქანონმდებლო საქმიანობით კიდეე უფრო განემტკიცებინათ იმპერიის ერთიანობა. მათ აღადგინეს იუსტინიანეს მიერ შექმნილი ძველი სამართალი და სამოგადოებრივი ცხოვრების ახალ პირობებს მიუსადაგეს იგი. ბასილი I-მა იგვირთა ამ დიადი წამოწყების ინიციატივა; მისი ბრძანებით, "Prochiros Nomos"-ში (897 წ.) გაერთიანებულ იქნა "Corpus juris civilis"-იდან ამოკრეფილი უმნიშვნელოვანესი ექსცერპტები და „ექაგოგეს“ სახელწოდებით მომზადდა საყოფაცხოვრებო სამართლის სახელმძღვანელო (886 წ.). ბასილი I-ის ეაქმა ლეონ VI-მ დაასრულა მამის დაწყებული საქმე და ბრძანა შეედგინათ ეგრეთწოდებული „ბასილიკები“, ვეებერთელა კოდექსი, რომელიც სამოც წიგნს ითელიდა (887-893 წ.); ეს იყო იუსტინიანეს ღროს გამოქვეყნებული იურიდიული შრომების კომ-

პილაციური კონსპექტი. მაკედონური დინასტიის ორი პირველი იმპერატორის მემკვიდრეები არანაკლებ აქტიურობას იჩენდნენ საკანონმდებლო საქმიანობის სფეროში, რაც 1045 წელს, კონსტანტინე პორფიროგენეტის მმართველობისას, კონსტანტინოპოლში სამართლის სკოლის შექმნით დაგვირგეინდა, რომელსაც იურისტები და აღმინისგრაციული მოხელეები უნდა მოემზადებინა. ასე სრულდებოდა იმპერიის კონსოლიდაცია.

სამხედრო ორბანიზაციის — ძლევამოსილი, საუცხოოდ გაწერთნილი ლაშქარი, რომლის სიმხნევისა და სიმამაცის უშრეტი წყარო იყო სარწმუნოებრივი გზება და პატრიოტული სულისკვეთება, ისევე როგორც დიდებული სამხედრო ფლოტი, რომელმაც თავისი ბრწყინვალე გამარჯვებებით ბიზანტიას ერთპიროვნული მბრძანებლობა მოუპოვა ზღვებზე და, XI საუკუნის ერთი მწერლის სიგყვით, „რომაელთა სიამაყედ“ ითვლებოდა, კიდევ უფრო განამტკიცებდნენ იმპერიის ძლიერებას და პრესტიჟს. მაკედონური დინასტიის იმპერატორები, რომლებიც, იმედგამართლებად, დიდი მხედართმთავერებიც იყვნენ, ყურადღებას არ აკლებდნენ და დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ არმიის მიმართ, რომელსაც იმპერიის სიმტკიცის ბურჯად თვლიდნენ. ისინი არაერთად პრივილეგიებს არ იშურებდნენ ჯარისკაცებისათვის, წყალობით ავსებდნენ, სამუდამო სამკვიდროდ ურიგებდნენ მიწა-წყალს და იმნაირ პატივს მიაგებდნენ, რანაირსაც იმსახურებდნენ იმპერიისა და ქრისტიანობის მკველნი. ამიერი ომების დიადმა ეპოქამაც და ბულგარელების წინააღმდეგ თავგანწირულმა ბრძოლამაც თვალნათლივ გვიჩვენა, რისი შემძლე იყო ეს სწორუპოვარი, აღჭურვილობის მიხედვით ცალკეულ შენაერთებად დაყოფილი არმია, რომელსაც ძალი შესწევდა ქედხრულად შეხვედროდა ყოველგვარ განსაცდელს და უდრგვინველად აეგანა ათასნაირი გასაჭირი. მართალია, არმიის ნაწილი დაქირავებული ჯარისკაცებისაგან შედგებოდა და, მამასადამე, დაქირავებული ლაშქრის ყველა ნაკლიცა ჰქონდა, მაგრამ სახელგანთქმული

მხედართმთავრების წყალობით, რომლებიც მას სარდლობდნენ იმ ხანად, არმია მამინე შესძლო ფასდაუღებელი სამსახური გაეწია იმპერიისათვის და დიდების შარაუანდელით შეემოსა თავისი საბრძოლო აღმები.

ეკონომიური კათილღაობა. – ფინანსების გონივრული გამოყენება და მრეწველობისა თუ ვაჭრობის მანამდე არნახული განვითარება იმპერიისათვის არა მარგო ძლიერების, სიმდიდრის წყაროც იყო. კელევა-ძიებით მოხერხდა იმის დადგენა, რომ XI საუკუნეში იმპერიის შემოსავალი 650 მილიონ პერპერას („პიპერპერონ“) აღწევდა, რაც თანამედროვე კურსით¹ სამ მილიარდ ფრანკზე მეტია. ბასილი II-ის გარდაცვალებისას სალაროს მარაგი 220 მილიონ პერპერას – მილიარდ ფრანკზე მეტს შეადგენდა. სახელმწიფო დაეინებით ახორციელებდა მრეწველობისა თუ მეწარმეობის უკიდურესად დაწვრილმანებულ რეგლამენტაციას, რის გამოც კონსტანტინოპოლს „მონოპოლიზმისა და პროტექციონიზმის სამოთხე“ შეერქვა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბიზანტიელი ოსტატების ხელიდან გამოსული შედეგები – აბრეშუმის ფერად-ფერადი, ნატიფი ნაყმებით მოსირმული ქსოვილები, უცხოელ მომინანქრებული დიდებული საიუველირო ნაწარმი, თვალისმომჭრელად მოციმციმე, მარგალიტებითა და პაგიოსანი თვლებით მოოჭვილი სამკაულები, უნატიფესი ხელოვნებით ინკრუსტირებული სპილოს ძელის ნაკეთობანი, ვერცხლით დაფერილი ბრინჯაო, ოქროცურვილი მინა, – ფუფუნების, სიმდიდრის, სისალუქის ეს ჭეშმარიტი სასწაული მთელს მსოფლიოში უბადლო შემოქმედითა სახელს უმკვიდრებდა ბერძენ ხელოსნებს. იმპერიის ეკონომიური პოლიტიკის შეცდომებისა და საკმაოდ შემლუდული ღონისძიებების მიუხედავად, რასაც სახელმწიფო თავს ახეევდა ალებ-მიცემობას, ვაჭრობა მამინე წარმატებით ვი-

¹ იგულისხმება XX საუკუნის 10-იანი წლების კურსი (მთარგმნელის შენ).

თარღებოდა. თავის დიდვაჭართა აქტიური საქმიანობის, სავაჭრო ფლოგის სიმძლავრისა და გაცვლა-გამოცვლის უთვალავე საშუალების წყალობით, რასაც იმპერიას მისი ნავსადგურები და უზარმაზარი ბაზრები სთაყაბობდნენ, ბიზანგია მთელი მსოფლიოს საქონელს იძენდა. დასაველეთსა და აღმოსაველეთს შორის გამავალი დიდი სავაჭრო გზების გასაყარზე თავისი ხელსაყრელი მდებარეობის წყალობით, კონსტანტინოპოლი თითქოს გრანდიოზული საწყობი იყო, სადაც მილეთის ხალხი იყრიდა თავს და მსოფლიოს ყველა კუთხიდან თავის ნაწარმს ეზიდებოდა. გამოანგარიშებულია, რომ მარგოლდენ სავაჭრო გადასახადისა და საბაჟო ხარკის სახით დედაქალაქის ხაზინაში ყოველწლიურად შეიდი მილიონ სამასი ათასი პერპერა, ანუ დღევანდელი კურსით ხუთას მილიონ ფრანკზე მეტი შემოდოდა.

ლიბერაბურისა და ხალოვნების აღმავლობა. — მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარების კვალდაკვალ, სულიერი ცხოვრებაც უჩვეულო აღმავლობას განიცდიდა. კონსტანტინოპოლის აღდგენილ უნივერსიტეტში, რომელსაც მფარველობას არ აკლებდნენ იმპერატორები, სახელგანთქმული მასწავლებლები ფილოსოფიის, რიტორიკისა და მეცნიერების სხვადასხვა დარგში წვრთნიდნენ თავიანთ მსმენელებს, და მათი კათედრების ირგვლივ თავს იყრიდნენ შეგირდები, რომლებიც აქეთკენ ბიზანტიისა და არაბული აღმოსაველეთის ყოველი კუთხიდან მოეშურებოდნენ.

იკონოკლასტური კრიზისის დასასრულს ამროვნების ყველა სფეროში შეინიშნება აშკარა გამოცოცხლება, რაც უშუალოდ უკავშირდება ანგიკურობის აღორძინებას. თვით იმპერატორებიც კი ცდილობენ ეზიარონ მეცნიერების საფუძვლებს. X საუკუნეში კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის ინიციატივით აღდგენენ წარსულისაგან შემკვიდრებით მიღებული სულიერი სიმდიდრის ერცელ ნუსხას; ეს ისტორიული, იურიდიული, აღმინისგრაციული,

გრამატიკული, საბუნებისმეტყველო და პაგიოგრაფიული ენციკლოპედიების საუკუნეა. თეითმყოფი აზრი თამამად ეყრდნობა ამ ბაზისს, რათა უფრო შორეულ მიჯნებს მისწედეს. მაკედონური დინასტიის იმპერატორთა ეპოქაში ბიზანტიას ერთიმეორის მიყოლებით ევლინებიან სახელგანთქმული მოაზროვნენი: IX საუკუნეში – ფოგიოსი, განსაკუთრებული სწავლული, თამამი და მძლეთა-მძლე სული; XI საუკუნეში – ასელოსი, უნივერსალური გენია, ჭეშმარიტების დაუცხრომელი მაძიებელი, თავისი დროის ყველაზე დიდი ნოვატორი. ასელოსმა აღადგინა თავყანისკემა პლატონის ფილოსოფიის მიმართ და თავისი სამწერლო ნიჭით დაიმსახურა უზუნაესი პაგივი – შერაცხულიყო უდიდეს სწავლულთა შორის. მათ ირგელიე ვხედაეთ სახელოვან მეცნიერთა მთელ პლეადას: ესენი არიან ისტორიკოსები – კონსტანტინე პორფიროგენეტი, ლეონ დიაკონი თუ მიხეილ აგალიატი; ქრონისტები – სიმეონ მაგისტროსი თუ სკილიცი; ფილოსოფოსები, თეოლოგები თუ პოეტები. სამეცნიერო და საერო მწერლობის კეაღდაკეაღ ვითარდება ხალხური პოეზიაყ, ხოლო ეპიურ პოემას „დიგენის აკრიგასს“, რომელიყ შეიძლება შეეადაროთ „სიმღერას როლანდზე“ და „სიმღერას ჩემს სიდზე“, ბიზანტიურ ლიტერატურაში ახალი, მანამდე უცნობი სულისკვეთება შეაქეს.

რაც შეეხება ხელოვნებას, მაკედონური დინასტიის ეპოქა მისთვისაყ ნამდელი ოქროს ხანა იყო. იუსტინიანეს მსგაესაღ, ბასილი I და მისი მემკვიდრეებიყ სააღმშენებლო საქმიანობის ჭეშმარიტი გრფიაღნი იყენენ, და მათი ხუროთმოძღვრების შემოქმედებითი ფანგაზია მომხიბლაყი ეკლესიების მთელ ანსამბლში ოსტატურაღ იმეორებდა წმიდა სოფიოს გაძრის არქიტექტურულ ტიპს. ამ ეპოქის ხელოვნებაში, ისეეე როგორყ მწერლობაში, ამკარაღ დომინანტობს აღორძინებული ანტიკურობის გრადიციები და საერო ელემენტები. ბიზანტია ეღინურ კონცეფციყებს, მარტივ წესრიგსა და სკულპტურულ საწყისებს უბრუნდება, ხოლო მუსულმანურ აღმოსაყლეთთან ინგიმური სიახლოვის წყაღობით,

იმდროინდელ არქიტექტურულ ძეგლებში ცხადად ვლინდება უნაზესი და უნატიფესი ორნამენტების ენებიანი სიყვარული და ნათელი ფერებისაკენ სწრაფვა. რელიგიურ ხელოვნებასთან ერთად იმპერატორისა და დიდგვაროვანი არისტოკრატის სამსახურში დგება საერო ხელოვნებაც, რომლის შთაგონების წყაროდ იქცევა კლასიკური ისტორია თუ მითოლოგია, და რომელიც მკაფიოდ ავლენს თავის მიდრეკილებას ქანრული სიუჟეტების, ისტორიული თუ პორტრეტული ფერწერისადმი. ეკლესიებისა და სასახლეების შემკულობაში ამკარად შეიმჩნევა თავბრუდამხვევი ფუფუნებისა და დიდებულებისაკენ სწრაფვა. ამ მხრივ, აღსანიშნავია წმიდა ლუკასა და, განსაკუთრებით, დაუნის მონასტრის, ბიზანტიური არქიტექტურის ამ კვშმარიტი შედეგის მოზაიკები, ისევე როგორც კიევის წმიდა სოფიოს ტაძრისა, სადაც თვალნათლივ ვლინდება ის უდიდესი გავლენა, რასაც ბიზანტიური ხელოვნება ახდენს მთელ აღმოსავლეთზე. იმპერატორებისათვის საგანგებოდ შემკული განსაკუთრებული ხელნაწერები, როგორც მაგალითად, გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებები თუ პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ფსალმუნი; ბასილევსის „თთუენი“ ეატიკანში თუ მარკიანეს ფსალმუნი ვენეციაში; თვალისმომჭრელად მოელეარე მინანქრები, ლიმბურგის სანაწილეს რომ ამკობენ, თუ მიხეილ მთაეარანგელოზის ხატები, წმიდა მარკოზის ტაძრის საგანძურში რომ არიან დაცულნი; და ბოლოს, სპილოს ძვლის უძვირფასესი ნაკეთობანი, უნატიფესი ფარჩა-აგლასი და სხეა მისთანანი, — ეს მშრალი ჩაპონათეალიც კი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რისი შექმნა შეეძლო იმდროინდელ ბიზანტიურ ხელოვნებას. თუმკა მან ცოგა მეტიც შექმნა, კერძოდ, დეკორაციის ახლებური მანერა, აღზრდის იარაღად რომ აქცეედა ფერწერას და ეკლესიის სამსახურში აყენებდა მას. აგრეთვე სრულიად ახალი, IX საუკუნის რენესანსისათვის ნიშნული უმდიდრესი და უმრავალფეროვნესი იკონოგრაფია. ყოველივე ამის წყალობით ბიზანტიური ხელოვნება თავის მძლავრ ზემოქმედებას აერცელებდა

მთელს მსოფლიოში – ბულგარეთისა თუ რუსეთში, სომხეთსა თუ სამხრეთ იგალიაში.

კონსტანტინოპოლი იყო ამ განსაკუთრებული სულიერი ქმედითობის თვალისმომჭრელად მოელვარე კერა, ცივილიზებული სამყაროს დედაქალაქი, მშვენიერების დედოფალი. მტკიცე გალაენის, მისი საიშველო ფარის მიღმა „ღვთიუდაცული“ ქალაქი ენით აუწერელ ფუფუნებასა და დიდებულებას მალაელა: წმიდა სოფიის გაძარი, რომლის ჰარმონიული მშვენიერება და ბრწყინვალე რიგუალები მომნუსხველ ზემოქმედებას ახდენდა ყველა მხილველზე; „წმიდა სასახლე“, რომლის არნახულ სიდიადეშიც ხორცი შეისხა იმპერატოროთა ათი თაობის პატივმოყვარულმა ძალისხმევამ; ჰიპოდრომი, სადაც ხელისუფლება მართაედა ყოველნაირ სანახაობას, რასაც შეიძლებოდა ხალხი გაერთო, – აი, სამი ცენტრი, რომელთა ირგვლიე დულდა და გადმოდიოდა ბიზანტიის მთელი ცხოვრება. მათ გვერდით, ეკლესიებისა და მონასტრების ურიცხვი სიმრავლე, დიდებული სრა-სასახლენი, მდიდრული ბაზრები, ანგიკური ხელოვნების შეღვერებით უსეად შემკული ქუჩები და მოედნები უმომხიბლავეს მუზეუმად აქევედნენ ქალაქს. X საუკუნის კონსტანტინოპოლი ამაყობდა იმით, რომ მხოლოდ მას – ერთადერთს ეკუთვნოდა შეიდი საოცრება, – ზუსტად იმდენიეე, რამდენიეე ცნობილი იყო მთელს ანგიკურ სამყაროში, – რომლებიეე, ერთი მწერლის თქმისა არ იეოს, „შეიდი მთიეებიეით ამკობდნენ მას“. მთელი დასაეულეთისა და აღმოსაეულეთის ოცნება თაეეს დასტრიალებდა კონსტანტინოპოლს, ერთადერთ ქალაქს, ოქროსფერ მუქში გათქეეფილს. ბიზანტიური კულტურის გაელენას თანაბრად განიედიდნენ სლაეებიეე და არაბებიეე, იგალიაეე და შორეული საფრანგეთიეე. მაკედონური დინასტიის იმპერატოროთა დროინდელი ბიზანტია ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო, რაეე კი ოდესმე არსებულა მთელს მზისქეე-შეთში. მაგრამ ალგაცეებასთან ერთად ის იწვეედა საყოეელთაო

მურსაც და სიხარბესაც, რაც სერიოზულ საფრთხედ უნდა ქსეუ-
ლიყო მომავალში.

IV

იპაერიის სისუსტის მიზეზები

ბევრი სხვა საფრთხეც ემუქრებოდა ამ აღმავლობას.

სოსიალური პროლეტა და ფეოდალური აზროვნება. — IX საუკუ-
ნის დასასრულსა და მთელი X საუკუნის განმავლობაში ბიზანტიას
აშფოთებდა მწვავე სოსიალური საკითხი. იმპერიაში სულ ორი
კლასი იყო: ღარიბები (πένητες) და მდიდრები (δυνατοί). ამ
უკანასკნელთა მიერ ღარიბების საკუთრებისა და თავისუფლების
ხელყოფის შედეგად, იმპერიაში, უწინარეს ყოვლისა კი აზიურ
პროვინციებში თანდათანობით ყალიბდებოდა დიდგვაროვანი
ფეოდალური არისტოკრატია, რომელიც უზარმაზარ მამულებს
ფლობდა, უამრავი ვასალი თუ კლიენტი ჰყავდა და რომლის გაე-
ლენაც სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა იმის წყალობით, რომ
მალალი ადმინისტრაციული თანამდებობები და დიდმნიშვნელო-
ვანი სამხედრო პოსტები ეჭირა, რაც არმიას, არსებითად უქვემ-
დებარებდა მის ნება-სურვილს. კეთილშობილთა ეს წოდება —
მდიდარი, ყოვლისშემძლე, პოპულარული, — პოლიტიკური თუ
სოსიალური თვალსაზრისითაც დიდ საფრთხეს უქმნიდა ხელისუ-
ფლებას. იმპერატორებმა მალე შეიგნეს ეს და ენერგიული
ბრძოლა გააჩაღეს ურჩი ფეოდალების წინააღმდეგ, რომლებსაც
თავი მოჰქონდათ იმით, რომ შეეძლოთ დაპირისპირებოდნენ
ბასილევს; ეგეც არ იყოს, ათასნაირი შელავათებისა თუ
პრივილეგიების მოთხოვნით საგრძნობლად ამცირებდნენ ხაზინის
შემოსავალს, ხოლო ჯარისკაცებისათვის განკუთვნილი მიწა-
წყლის მიტაცებით უღმობლად წრეტდნენ არმიის ახალი ძალებით
შევსების ამ ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს.

ბასილი I-მა, როგორც ყველა სხვა სფეროში, ისე აქაც დასაბამი დაუდო მაკედონელთა დინასტიის პოლიტიკას და სასწრაფოდ შეუდგა წარჩინებულთა მტაცებლური მისწრაფებების ალაგმვას. მისმა მეკვიდრებმა გააგრძელეს თაეიანთი წინამორბედის საქმე. რომანოზ I ლეკაპინეს, კონსტანტინე VII-ის, რომანოზ II-ისა და ნიკიფორე ფოკას მიერ 922-934, 947 და მომდევნო წლებში გამოქვეყნებული ბრძანებები მიზნად ისახედნენ წერილ მესაკუთრეთა ინტერესების დაცვას და საშუალებას არ აძლევდნენ ფეოდალებს, „შთაენტქათ ღარიბთა ქონება“. ამ ღონისძიებების გამუდმებით გამეორება თაეისთაეად გვიჩვენებს, რომ საფრთხე თანდათან იზრდებოდა. X საუკუნის მეორე ნახევრის მოვლენებმა მთელი სიყხადით წარმოაჩინეს ეს.

ნიკიფორე ფოკას მეკვლელობისთანავე განსვენებული იმპერატორის ძმისწულის – ბარდა ფოკას თაეკაცობით მცირე აზიაში იფეთქა ფეოდალთა აჯანყებამ (971 წ.), რომელიც დიდი გაჭირვებით ჩაახშეს. მაგრამ ის, უფრო მრისხანე სახით, კელავ განმეორდა ბასილი II-ის მმართველობის პირველ წლებში. 976 წელს თაეი იჩინა ნამდვილმა აზიურმა ფრონდამ. მას სათაეეში ჩაუდგა დიდგეაროეანი ფეოდალი ბარდა სკლიროსი, რომელმაც გარშემო შემოიკრიბა ხელისუფლებით უკმაყოფილო ყველა ელემენტი, ყველა აეანგურისტი, ვინც რაიმე გამოსარჩენს გამოელოდა ამბოხებისგან, რამდენიმე კეირაში აზიის მბრძანებელი შეიქნა და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა (978 წ.).

ერთი ამბოხებული ფეოდალის წინააღმდეგ საბრძოლველად მთაერობამ შემწეობისათეის მეორე დიდებულს მოუხმო. ბარდა ფოკამ პანკალიასთან დაამარცხა ბარდა სკლიროსი (979 წ.) და აჯანყება ჩაახშო. მაგრამ როცა ბასილი II-ის ძალაუფლების განმტკიცება არისგოკრაგია მ სახიფათოდ მიიჩნია, ახალმა აჯანყებამ იფეთქა. გუშინდელი მგრები – ფოკა და სკლიროსი იმპერატორის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანდნენ (987 წ.). მაგრამ ბოლოს მაინც ბასილი II-ის დაუცხრომელმა ენერგია

იმძლავრა. ფოკამ მარცხი იწვინია ქროსოპოლთან, კონსტანტინოპოლის მახლობლად (988 წ.) და, ბოლოს, აბიდოსთან გამართულ ბრძოლაში დაიღუპა (989 წ.). სკლიროსი იძულებული შეიქნა ქედი მოეხარა. მაგრამ იმპერატორს აღარასოდეს დაეიწყინა ეს ფეოდალური ამბოხებანი. 996 წლის ბრძანებულებით მან გამანადგურებელი დარტყმა მიიყენა თაეგასულ ფეოდალებს. ერთის შეხედვით ისე ჩანდა, თითქოს იმპერატორმა საბოლოოდ მიაგო ურჩ ფეოდალებს ანაგოლიაში აჯანყების სანაყლო.

მაგრამ სინამდვილეში ამ ღონისძიებებს არაერთი შედეგი არ გამოუღია. ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა გასაქანი არ მიეცა დიდი მესაკუთრეებისათვის, მძიმე ბეგარით წელში გაეწყვიტა ფეოდალები და შეძლებისდაგვარად შეეზღუდა მათი გაელენა არმიამე. მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო. ფეოდალურმა არისტოკრაციამ ბოლოს მაინც გამარჯვება იმეიმა საიმპერატორო ძალაუფლებაზე და სისუსტისა და ანარქიის პერიოდში, რითაც აღინიშნა XI საუკუნის მეორე ნახევარი, სწორედ ფეოდალებმა, კომნინთა დინასტიის სახით, იხსნეს იმპერია.

სასულიერო არისტოკრატია. — საერო ფეოდალიზმის გარდა არანაკლებ ძლიერი და საშიში იყო სასულიერო არისტოკრატია.

მერვე საუკუნისა არ იყოს, მეათეშიაც მიწა-წყლის უმეტესი ნაწილი, ხაზინისა და არმიის საზიანოდ, მონასტრების ხელში გადადიოდა. X საუკუნის იმპერატორები ცდილობდნენ ყოველნაირად შეეზღუდათ სამონასტრო სიმდიდრის ზრდა. ნიკიფორე ფოკა იქამდისაც კი მივიდა, რომ საერთოდ აკრძალა ახალი მონასტრების დაარსება და მიწა-წყლის ბოძება უკვე არსებული მონასტრებისათვის (964 წ.). მაგრამ ბიზანტიის ეკლესია მეტისმეტად ძლიერი იყო და ამნაირ ღონისძიებებს დიდი დღე არ ეწერათ. იმპერიისათვის უაღრესად საჭირო იყო ეკლესია და, ცხადია, მის თანადგომას უნდა გაფრთხილებოდა. 988 წელს ბასილი II-მ

გააუქმა ფოკას განკარგულება და მონასტრებში გამარჯვება იზიმიეს.

მუსტად ასევე, თეიორ სამღვდელთაგანთან დამოკიდებულებაში იმპერატორს არასოდეს არ რჩებოდა საბოლოო სიტყვა. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის უმარმავარი გაელენა, როლი, რომელსაც ის ასრულებდა საეკლესიო ცხოვრებაში, ურიცხვი სამღვდელთაგან, რომელიც მას ემორჩილებოდა, გადამწყვეტი ზემოქმედება, რასაც ის ახდენდა პოლიტიკაზე და უსაჩქერო პატივმოყვარეობა, რასაც მისი ძლიერება ელო საფუძვლად, განსაკუთრებით სამიშს ხდიდა მღვდელთმთავარს. თუ ხელისუფლების ერთგულ პატრიარქს შეეძლო ფასდაუდებელი სამსახური გაეწია მისთვის, სამაგიეროდ მტრულად განწყობილი პატრიარქი ნამდვილი ღვთის რისხვა იყო, და მის ურჩობას შეეძლო დაეთრგუნა თეიორ იმპერატორის ნება. ეს თავის თავზე გამოსცადა ლეონ VI-მ პატრიარქ ნიკოლოზთან შეჯახებისას. მართალია, მან აიძულა ურჩი პრელატი მღვდელთმთავრობაზე უარი ეთქვა (907 წ.), მაგრამ იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ ნიკოლოზმა კელავ დაიკავა საპატრიარქო ტახტი (912 წ.). კონსტანტინე VII-ის მცირეწლოვანებისას ის მთავარი მინისტრი იყო და გადამწყვეტ როლს ასრულებდა როგორც იმპერიის შიგნით დაწყებულ ამბოხებებში, ისე მისი საგარეო პოლიტიკის წარმართვაშიაც. თავისი თხზულებით „*Tomus unionis*“ (920 წ.), სადაც რეგლამენტირებული იყო ოთხგზის ქორწინების საკითხი, რაც პატრიარქსა და იმპერატორს შორის განხეთქილების მიზეზი გახდა, მღვდელთმთავარმა შური იძია და სანაცულო მიუმლო ბასილევს. ასევე გამომწვევად ეჭირა თავი პატრიარქ პოლიექტეს ნიკიფორე ფოკას მიმართ; მართალია, ერთხანს იძულებული შეიქნა ქელი მოედრიკა იმპერატორის წინაშე, მაგრამ ბოლოს მაინც მიადწია იმას, რომ იოანე ციმისხიოსს გაეუქმებინა ყველა დადგენილება, რაც არახელსაყრელი იყო ეკლესიისთვის (970 წ.). თუმცა კონსტანტინოპოლელ პატრიარქთა პატივმოყვარეობას

გაყილებით უფრო მძიმე შედეგიც მოჰყვა: რომთან განხეთქილება და ორი ეკლესიის გაყოფა.

ცნობილია, რომ პირველად ეს განხეთქილება ფოგიოსის პატიემოყვარეობამ განაპირობა. ბასილი I-ის გახტვამ ასევე დასაბამი დაუდო ახალ რელიგიურ პოლიტიკას. პატრიარქი დამხობილ იქნა და კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (869 წ.) რომთან კაეშირი აღადგინა. მაგრამ 877 წელს ფოგიოსმა უკანვე დაიბრუნა თავისი ტახტი. 879 წლის საეკლესიო კრებაზე მან ხელახლა გაწყვიტა კაეშირი რომთან. მართალია, 893 წელს ეს კაეშირი საბეიმო ვითარებაში აღდგა, მაგრამ ორი ეკლესიის კონფლიქტი კელაე გრძელდებოდა ფარული სახით, რისი მიზეზიც, რალა თქმა უნდა, იმდენად მეორეხარისხოვანი საკითხი – დომისა და რიგუალის თაობაზე მათი უთანხმოება და ამრთა სხვადასხვაობა როდი იყო, რამდენადაც დიდი ხნის განმავლობაში რომის პირველობის ჯიუტად უარმყოფელი კონსტანტინოპოლელი პატრიარქების პატიემოყვარული მისწრაფება – ყოველ მიზეზს გარეშე დამსხდარიყენენ აღმოსაეღეთის პაეებად. X საუკუნის დამლეეს ბრძოლამ უკიდურეს ზღვარს მიაღწია, ხოლო XI საუკუნის შუა წლებში მიხეილ კერულარიოსის პატიემოყვარეობა საკმარისი აღმოჩნდა საიმისოდ, რომ საბოლოოდ დაესრულებინა განხეთქილება.

V

იმაერიის ღეკაღანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.)

ათასგეარი საფრთხის მიუხედავად, რაც იმაერიას ემუქრებოდა, მას მაინც შეეძლო თავისი პრესტიჟისა და ძლიერების შენარჩუნება, ამ საქმისათვის მტკიცე და მოქნილი პოლიტიკის ერთგულსა და ენერგიულ მბრძანებლებს რომ მოეკიდათ ხელი.

საუბედუროდ, ქალთა მმართველობისა და უნიათო და უკერგილო იმპერატორების დრო დადგა, რაც ახალი კრიზისის მიზეზად იქცა.

დეკადანსი ბასილი II-ის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო, კონსტანტინე VIII-ისა (1025-1028 წ.) და მისი ასულების – ჯერ სამნაქმარევი ზოიასა (გარდ. 1050 წ.) და მისი მეუღლეებისა და თანამოსაყდრეების – რომანოზ III-ის (1028-1034 წ.), მიხეილ IV-ისა (1034-1041 წ.) და კონსტანტინე მონომახის (1042-1054 წ.), ხოლო შემდეგ თეოდორას (1054-1056 წ.) დროს. დეკადანსმა კიდევ უფრო მწვეაუედ იჩინა თავი მაკედონური დინასტიის შეწყვეტის შემდეგ.

სამხედრო გადაგრიანების შედეგად გახტმე ავიდა ისააკ კომნინი (1057-1059 წ.), მაგრამ მალე გადადგა და იმპერატორი გახდა კონსტანტინე X დუკა (1059-1067 წ.). შემდეგ ხელისუფლების სათავეში მოექცა რომანოზ IV დიოგენი (1067-1071 წ.), რომელიც დაამხო მიხეილ VII დუკამ (1071-1078 წ.). ახალმა გადაგრიანებამ იმპერატორის გეირვეინი ნიკიფორე ბოგანიაგს არგუნა წილად (1076-1081 წ.). თითოეული მათგანის ხანმოკლე მმართველობისას ანარქია თანდათან მძაფრდებოდა და სამინელი კრიზისი, როგორც სამინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის სფეროში, სულ უფრო მწვეაუედ ხდებოდა.

ნორმანები და თურქები. – ბიზანტია ახლა ყველა საზღვარზე უკან იხედა. პაქანიკებმა, თურქული მოდგმის მომთაბარებებმა დუნაი გადმოლახეს და ქვეყნის დიდი ნაწილი დაიპყრეს თვით ბალკანეთამდე. დასაუღეთ ბულგარეთში აჯანყებამ იფეთქა (1040 წ.), რომელსაც სათავეში ედგა სამუელ მეფის ერთ-ერთი შთამომავალი პეტრე დელიანი; აჯანყებულნი თესალონიკეს ემუქრებოდნენ და თუმცა საბოლოოდ მარცხი იწვინეს, ბიზანტიელთა გირანიის ქვეშ მგმინაეი ქვეყანა ყოველ წამს მზად იყო ქელიდან გადაეგდო მონობის უღელი. სერბიაც აჯანყდა და დამოუკიდებლობა მოიხხოვა. აღრიატიკის ზღვაზე იმპერიის საკუთრება ვე-

ნეციის ხელში გადადიოდა. მაგრამ განსაკუთრებით საშიში იყენ ნორმანები ევროპაში და თურქ-სელჯუკები აზიაში.

XI საუკუნის შუა წლებში სამხრეთ იტალიაში დამკვიდრებული ნორმანები, რომლებსაც პაპი უჭერდა მხარს, რობერტ გვისკარის წინამძღოლობით იმპერიას თანდათან ხელიდან აკლიდნენ იმას, რასაც ის ჯერ კიდევ ფლობდა ნახევარკენძულზე. იტალიის ბიზანტიელმა მმართველმა გიორგი მანიაკმა სიცილიელ არაბებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ (1038-1040 წ.) ერთხანს შესძლო შეეჩერებინა ნორმანთა წინსვლა (1040 წ.). მაგრამ მისი წასვლის შემდეგ გამარჯვების სასწორი ნორმანებისაკენ გადაიხარა. 1060 წელს მათ აიღეს გროა, 1068 წელს – ოტრანტი, ხოლო 1071 წელს – ბიზანტიელთა უკანასკნელი დასაყრდენი – ბარი. აპულიის პერსოგის პატივმოყვარული მრახეები მალე ადრიატიკის მეორე სანაპიროსაც გადასწვდა: მან ააგო სამხედრო ფლოტი და ილირიაში შესაჭრელად გაემზადა. 1081 წელს მისმა ვაჟმა ბოემუნდმა ეპიროსის სანაპიროზე გადასხა თავისი ლაშქარი, ხოლო თვით რობერტ გვისკარი 30 000-იანი არმიითურთ აპირებდა იქითკენე აელო გემი.

ასეთივე მდგომარეობა იყო აზიაშიც. თურქ-სელჯუკებმა თავიანთი სახელგანთქმული თავკაცების – თოღრულბეკის, ალფარსლანისა (1065-1072 წ.) და მალიქ-შაჰის (1072-1092 წ.) წინამძღოლობით იმპერიას შეუტყეს. თავდაპირველად მათ ბასილი II-ის მიერ მტკიცედ გამაგრებულ სასაზღვრო ხაზზე წაიმგერიეს ფეხი. მაგრამ ბიზანტიასთან არცთუ მჭიდროდ დაკავშირებული და რელიგიური ღვინით უკმაყოფილო სომხეთი ნაკლებად საიმედო იყო. 1064 წელს თურქებმა აიღეს ანისი, შემდეგ კი კესარეა და ქონე. ენერგიული რომანოზ დიოგენი ამოდო ცდილობდა შეეჩერებინა მათი წინსვლა. იმპერატორმა მარცხი განიცადა მანციკერტთან (1070 წ.), ვანის გბის ჩრდილოეთით, და გყვედ ჩაუვარდა უსჯულოებს. ბიზანტიამ ველარასოდეს ველარ შესძლო საბოლოოდ გამართულიყო წელში ამ სასტიკი დამარცხების შემდეგ. ამიერი-

დან მცირე აზიის მთელი აღმოსავლეთი ნაწილი – სომხეთი, კაპადოკია და ყველა ის ოლქი, სადაც იმპერია ქირაობდა თავის საუკუთესო ჯარისკაცებსა და სახელგანთქმულ მხედართმთაერებს, სამუდამოდ დაკარგულ იქნა. აქედან მოყოლებული, თანდათან ვზარდი ანარქიის ვითარებაში ბედი ყოველთვის თურქებს უღიმოდა: მათ ხელში გადავიდა იკონია, შემდეგ კი – ნიკეა, სადაც ისინი თვით ბიზანტიელებმა მიიხმეს. 1079 წელს მათ აიღეს ქრისოპოლი და კონსტანტინოპოლის ბჭეს მიადგნენ.

შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ნორმანები და თურქები უფრო მრისხანე მოწინააღმდეგენი იყვნენ, ვიდრე დანარჩენი მტრები. რომლებსაც მანამდე წარმატებით ებრძოდა იმპერია? – არა, თვით იმპერია იყო უფრო სუსტი. ყველა საურთიხე, რაც მხოლოდ ისახებოდა X საუკუნეში, აწ უკვე საზარელ რეალობად იქცა.

აქლესიის ბაჟოფა და შინაბანი ანარქია. – 1054 წელს პაგრიარქ მიხეილ კერულარიოსის პაგიემოყვარეობამ მწვავე კონფლიქტი გამოიწვია. როდესაც რომმა მოისურვა თავისი აეგორიგეტი აღედგინა სამხრეთ იგალიის დიოკეზებში, კერულარიოსმა მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. პაპმა ლეონ X-მ არანაკლებ მკაცრი პასუხი გასცა, ხოლო კონსტანტინოპოლში ჩამოსულმა პაპის ლეგატებმა თაყიანთი მეტისმეტად ქედმაღლური ქცევით სასტიკად შეურაცხყვეს ბიზანტიელების თავმოყვარეობა. ლეგატებმა საზეიმო ვითარებაში გამოაცხადეს პაგრიარქის განკვეთა ეკლესიისგან. მაშინ კერულარიოსმა აიძულა კონსტანტინე IX მონომახი, რომთან განხეთქილებას დასთანხმებოდა. ორი ეკლესიის გაყოფა აღსრულდა. პაპთან ურთიერთობის გაწყვეტას იმპერიისათვის მძიმე შედეგი უნდა მოჰყოლოდა. მან არა მარგო დააჩქარა იმპერიის ბაგონობის კრახი სამხრეთ იგალიაში, არამედ გადაუღახაე უსკრულიც გათხარა ბიზანტიასა და დასავლეთს შორის. ამიერიდან ლათინების თეალში

ბერძნები მხოლოდ სქიზმატიკოსები (გამთიშველები) იყვნენ, რომლებიც არც პატივისცემას იმსახურებდნენ, არც შეწყნარებას და არც ნდობას. მეორეს მხრივ, შურისძიების გრძნობით ანთებული ბიზანტიელებიც ჯიუტად იღვნენ თაეიანთ ამრზე და დაუფარავი სიბუღილით უყურებდნენ რომს. ამიერიდან პაპიზმისა და მართლმადიდებლური ეკლესიის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი სააედრო ღრუბელივით გადაეფოფრება იმპერიის ბედს. და ბოლოს, ქვეყნის საშინაო ვითარება, რამაც ხელი შეუწყო ეკლესიების გაყოფას, თვალნათლივ მოწმობდა საიმპერატორო ძალაუფლების უმწეობას ყოელისშემძლე პაგრიარქის წინაშე. მიხეილ კერულარიოსს არასოდეს ავიწყდებოდა ეს.

მაგრამ განსაკუთრებით საშიში იყო ფეოდალური ამბოხების დღითიდლე მზარდი საფრთხე. მეტისმეტად ძლიერი არისტოკრატიის შესამუსრავად იმპერიულ პოლიტიკას საკმარისად მიაჩნდა ფეოდალთა მთაეარი საყრდენის – არმიის დაურეება, რომლის მრისხანე ძალაც განსაკუთრებით ნათლად გამოჩნდა სწორედ ამ დროს, იგალიისა და სიცილიის ომების გმირის გიორგი მანიაკისა (1043 წ.) და ლეონ გორნიკოსის (1047 წ.) ამბოხებისას. შეიქმნა სამოქალაქო პარტია, რომელიც მიზნად ისახედა დაპირისპირებოდა არმიას. კონსტანტინე მონომახის მმართველობა გემოხსენებული პარტიის პირველი წარმატებითაა აღბეჭდილი. ამ იმპერატორის დროს, რომელსაც განცხრომა უყვარდა და არა ომი, მოლაშქრეთა რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა. ამიერიდან ნაციონალურ არმიას, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, დაქირაებული ლაშქარი ცელის; ჯარისკაცებად ქირაობდნენ ნორმანებს, სკანდინაეიელებს, რუსებსა და ანგლოსაქსებს, რომლებიც, პოლიტიკოსთა ამრით, უფრო მეტ ნდობას იმსახურებდნენ. სამხედრო ბიუჯეტი შეიკვეცა, ციხე-სიმაგრეები თითქმის მთლიანად გაუდაბურდა, მხედართმთაერები ან შერისხეს, ან სახელმწიფო საქმეებს ჩამოამორეს. მმართველობა პსელოსის, ქსიფილინოსის, იოანე მაეროპუსისა და სხვა სწავ-

ლულთა ხელში გადაეიდა. დაარსდა სამართლის სკოლა, რომელსაც სამოქალაქო მოხელეები უნდა მოემზადებინა მთავრობისათვის. მალე გარდაუვალი შეიქმნა შეჯახება არმიასა და ყოვლისშემძლე ბიუროკრაციას შორის, რომელიც სენატს ეყრდნობოდა. შეჯახება სასტიკი და დაუნდობელი გამოდგა. 1057 წლის ამბოხებამ, რომელსაც ხელს უწყობდა პატრიარქი კერულარიოსი, საიმპერატორო ტახტზე აიყვანა სახელგანთქმული მხედართმთავარი ისააკ კომნინი, მაგრამ როცა ისააკს მხნეობამ უღალატა და ტახტზე უარი თქვა (1059 წ.), ხელისუფლების სათავეში დუკების მოსვლა არმიის წინააღმდეგ მიმართული რეაქციით აღინიშნა, რამაც ხელახლა, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, უზრუნველყო ბიუროკრაციის გრიუმფი. რომანოზ დიოგენმა მცირე ხნით კელავ დაუბრუნა ძალაუფლება არმიას, მაგრამ იმპერატორის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანდნენ მისი მტრები და გააფთრებული შეტევის შედეგად დაამხეს იგი. მიხეილ VII-ის მმართველობა, ვისი პირველი მინისტრიც ასელოსი გახდა, ერთის შეხედვით, თითქოს სამოქალაქო პარტიის საბოლოო გამარჯვების მომასწავებელი იყო.

ყოველივე ამას ძალზე მძიმე შედეგები მოჰყვა. გარეშე მტრებთან შეტაკებისას იმპერია თითქმის ყველა საზღვარზე უკან იხედა. მეგისშეგად სუსტი ხელისუფლების მიერ ცუდად დაცული და, თანაც, გადასახადების სიმძიმით წელში გაწყვეტილი საზღვრისპირა მხარეების მოსახლეობა, ისევე როგორც უფრო ადრე, დასაღუპად განწირული რომის იმპერიის ქვეშევრდომნი, თვითონვე მოუხმობდა ბარბაროსებს მწედ და მეოხად. ქვეყნის შიგნით, საყოველთაო ანარქიის ვითარებაში, ფეოდალურმა არისტოკრაციამ კვლავინდებურად წამოიყვანა თავი. მისდამი მტრული განწყობილებით უკმაყოფილო არმია ნებისმიერ საბაბს ეძებდა ასამბოხებლად. თვით დაქირაებული ჯარისკაცებიც კი ღრტვიანადნენ, ხოლო იმპერიის სამსახურში ჩამდგარ ნორმან კონდოციერებს – ერევს, რობერტ კრეკენს, რუსელ დე ბაილელს –

თაეიანთი პირადი ინტერესების მეტი აღარაფერი ახსოვდათ. აჯანყებას აჯანყება მოსდევდა. ნიკიფორე ბოგანიატი მიხეილ VII-ის წინააღმდეგ საბრძოლველად აღიძრა აზიაში, ნიკიფორე ვრიენიოსი კი – ეუროპაში (1078 წ.). მას შემდეგ, რაც ნიკიფორე ბოგანიატი აეიდა ტახტზე (1078-1081 წ.), მის წინააღმდეგ ამბოხდნენ სხვა პრეტენდენტები – ვასილაკი და მელისინე. უცხოელებით წალექილი, გაპარტახებული და უკმაყოფილო იმპერია ხმამაღლა უხმობდა მხსნელს და ისიც გამოჩნდა: ეს გახლდათ ალექსი კომნინი, იმპერიის უკეთესი მხედართმთავარი. სახელმწიფო გადაგრილება, რომელმაც ტახტზე აიყვანა იგი (1081 წლის 1 აპრილი), ბოლო მოუღო ოცდაათწლიან ანარქიას და განაპირობა, ერთის მხრივ, ფეოდალური არისტოკრაციის გამარჯვება არმიასა და სამოქალაქო პარტიაზე, ხოლო მეორეს მხრივ, პროვინციებისა – დედაქალაქზე. ამასთანავე, ამ გადაგრილებას სიდიადის ახალი საუკუნე უნდა მოეგანა იმპერიისათვის.

თავი VI

კომინთა საუკუნე

(1081-1204)

I. კომინთა ღინასტიის იმპერატორები. – II. კომინების საგარეო პოლიტიკა (1081-1180 წ.). – III. კომინების მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა XII საუკუნეში. – IV. ბიზანტიის იმპერია XII საუკუნის დამლევის (1180-1204 წ.).

I

კომინთა ღინასტიის იმპერატორები

ისევე როგორც კაპეტინგები საფრანგეთში, კომინებიც დიდგვაროვან ფეოდალია წრეს ეკუთვნოდნენ, და მათი ასელა გახტმე, უსუოდ, გაელენიანი სამხედრო არისგოკრატიის გრიუმეს მოასწაუებდა. კაპეტინგებისა არ იყოს, კომინებმაც შესძლეს აღედგინათ იმპერატორის შერყეული ძალაუფლება, განემტკიცებინათ ოქდაასწლიანი ანარქიით გამოუფიგული სახელმწიფო და, თანდათან მზარდი სიძნეულების მიუხედავად, დიდებისა და სიღიადის კიდევ ერთი საუკუნე მიეცათ მისთვის. თუმცა დრო მეტისმეტად სასტიკი იყო, ვითარება კი – უკიდურესად რთული, ასე რომ, კომინებს, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ უწინდელი კეთილდღეობა და ძალმოსილება დაებრუნებინათ ბიზანტიისთვის.

იკონიას კელაე თურქები ინარჩუნებდნენ; ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, მომძლავრებული უნგრეთის ხელმეფობით, სლავმა ხალხებმა თითქმის დამოუკიდებელი სახელმწიფო

შექმნეს. დასაუღელეთიდან იმპერიას სერიოზული საფრთხე ემუქრებოდა: ეს იყო ბიზანტიის მიერ უდროოდ დროს დასახული გრანდიოზული გეგმების, მისი მტაცებლური მისწრაფებების, პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობების მონაწილეთა პატივმოყვარული პოლიტიკური მრახვებისა და ენეციის სიხარბისა და ანგარების შედეგი. ყოველივე ამის მიუხედავად, კომნინებმა მაინც შესძლეს დიდების უკანასკნელი სხივი მოეფინათ იმპერიისთვის და მომავალ საუკუნეში ძნელდობით სასომიხდელი ბიზანტიელები ხშირად იხსენიებდნენ კომნინების საუკუნეს, როგორც ყველაზე ბრწყინვალე და ბედნიერ ხანას.

კომნინები, დიდი არისტოკრატიული ოჯახის შეიღნი და სახელოვან მეომართა შთამომავალნი, უწინარეს ყოვლისა, ჯარისკაცები იყვნენ. მაგრამ მარგოლოდენ ამით როდი ამოიწურება მათი ღირსება. დინასტიის დამაარსებელი – ალექსი კომნინი (1081-1118 წ.) ჰკვიანი, გამჟრიახი და მტკიცე ნებისყოფის კაცი იყო; სწორუპოვარი მხედართმთავარი, დახვეწილი დიპლომატი, საუცხოო აღმინისგრაგორი, – სწორედ ასეთი კაცი სჭირდებოდა კრიზისით გამოფიგულსა და გაპარგახებულ იმპერიას. და მართლაც, მან შესძლო გარეშე მტრებიც აელაგმა, ქვეყნის შიგნითაც დაემყარებინა წესრიგი და ძალაუფლებაც განემტკიცებინა. არანაკლებ ღირსეული მბრძანებელი იყო მისი ვაჟი და მემკვიდრე იოანე (1118-1142 წ.). მკაცრად აღზრდილმა, მწვეთილმა, განცხრომისა და ფუფუნების მოძულემ სწორედ თავისი სიფაქიზის, წინდახედულების, დიდსულოვნებისა და, საერთოდ, მწიობრივი სიწმინდის გამო დაიმსახურა მეტსახელი „კალოიანი“, რაც თარგმანით „იოანე ღირსეულს“ ნიშნავს. გულმხნეს და მამაცს, სამხედრო დიდებაზე მეოცნებეს, მთელი სიგრძე-სიგანით ჰქონდა გაცნობიერებული მბრძანებლის მოვალეობანი და გამუდმებით უზენაესი პოლიტიკური იდეალისაკენ ილტვოდა. მამამისმა დაიკვა იმპერიის საზღვრები; იოანე ოცნებობდა გაეფართოებინა ისინი, დაებრუნებინა დაკარგული პროვინციები და აღედგინა იმპერიის

ოღინდელი სიდიადე. იოანეს ვაჟი მანუელი (1143-1180 წ.) კომნინთა შორის ყველაზე მომხიბლავი პიროვნება იყო. ჭკვიანი, კაცთმოყვარე, კეთილშობილი, ბუნებით, ნამდვილი ბიზანტიელი ბასილექსი გახლდათ – კულტურული, ღრმად განსწავლული, ასე განსაჯეთ, თეოლოგიურადაც განათლებული, – და, იმავე დროს, ჭკმშარიგად დასაულებელი რაინდიც. ეს განსაცვიფრებლად მხნე და შამაყი მეომარი ნებისმიერ ბიზანტიელ იმპერატორზე უფრო მეტ მიდრეკილებას ამჟღავნებდა დასაულებური წეს-ჩვეულებების მიმართ, და ლათინები, რომლებსაც ის ბევრი რამითაა ჰგავდა, გაცილებით უფრო აღურთოვანებულნი იყვნენ მისი პიროვნებით, ვიდრე რომელიც გნებავთ ბიზანტიელი მბრძანებელი. XII საუკუნე საესე იყო ამ ფუფუნებისა და განცხრომის მოყვარე იმპერატორის უჩვეულო თავგადასაჯალია გარშემო ატეხილი მითქმა-მოთქმით. ამასთანავე, ეს იყო დიდი და უაღრესად პატივმოყვარე პოლიტიკური მოღვაწე. მისი დამპყრობლური ზრახვები და უკიდურესად ექსპანსიური, ხშირ შემთხვევაში სრულიად უტოპიური გეგმები მთელ იმდროინდელ ევროპაზე ვრცელდებოდა. ის იმპერიისაგან შოითხოვდა ძალია წარმოუდგენელ დაძაბვას, რამაც დაწრიტა, გამოფიტა და დაღუპვის პირას მიიყვანა მისი ქვეყანა. მაგრამ თავისი პატივმოყვარული ზრახვების გრანდიოზულობისა და მათი განხორციელებისათვის დაუცხრომელი ბრძოლის წყალობით, ის რჩება, ალბათ, უკანასკნელ დიდ მბრძანებლად ბიზანტიის ისტორიაში. და ბოლოს, ანდრონიკეს (1183-1185 წ.), კომნინთა დინასტიის უკანასკნელი და ყველაზე თავისებური წარმომადგენლის სულში ბრწყინვალე პოლიტიკურ ნიჭსა და უებრო სიმამაცეს, უკიდურეს დახვეწილობას და შინაგან მომხიბვლელობას უშუალოდ ერწყმოდა ინგრიგებისა და აევანგურების ვნებიანი სიყვარული, უპრინციპობა და შორალური გრძნობის უქონლობა, ხშირ შემთხვევაში კი – გულმხეცობა და სისასტიკე; ყოველივე ეს ანდრონიკეს მთელ ბიზანტიურ სამყაროში ერთ-ერთ ყველაზე კოლორიტულ ფიგურად აქტევს. ახალი იმპერატორის ტახტზე ასვლისას თანამე-

დროვენი ფიქრობდნენ, რომ თავისი თვისებებით „მას შეეძლო ყოფილიყო ყველაზე ღიად მბძანებელია სწორი“. ღიახ, მას შეეძლო ყოფილიყო იმპერიის მხსნელი და განმაახლებელი, მაგრამ ამის ნაცულად მხოლოდ დააჩქარა მისი დაღუპვა. ანდრონიკეს შემდეგ ოც წელსაც არ გაველო – ანარქიისა და შინააშლილობების ოც წელს, – რომ კონსტანტინოპოლი ლათინებმა იგდეს ხელთ (1204 წ.) და კომნინების მიერ აღორძინებული იმპერია უბადრუკ ნაფლეთებად იქცა.

II

კომნინების საბარეო პოლიტიკა (1081-1180 წ.)

ბალკანური პოლიტიკა. – XI საუკუნის დამლევს იმპერიის მბრძანებლობა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე საფუძელიანად შერყეული იყო. ბიზანტიის პოლიტიკით უკმაყოფილო ვასალებმა – სლავმა ხალხებმა მისგან განდგომა დააპირეს; 1076 წელს ხორვატია დამოუკიდებელი სამეფო გახდა; 1071 წელს ხელმეორედ აჯანყებული სერბია თითქმის აღარ სცნობდა ბიზანტიის სუზერენიტეტს; დუნაისპირა ბულგარეთი პაჭანიკების ხელში იყო, ხოლო მისი დასაუღეთი ნაწილი რის ვაივავლახით შეინარჩუნა იმპერიამ. თრაკიაში თავი იჩინა ძალზე საშიშმა რელიგიურმა ოპოზიციამ – ბოგომოლების მწვალებლობამ, რომელიც X საუკუნიდან მოყოლებული ფართოდ მოედო უპირატესად პავლიკიელებით დასახლებულ ქვეყანას, და როგორც ეს საერთოდ ხდებოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ნაციონალური ანტაგონიზმის გამოვლენის საშუალებად იქცა. მაგრამ განსაკუთრებით საშიში იყო დუნაის გაღმა მომბლაერებული და თანდათან მზარდი უნგრეთი, რომელიც ცდილობდა დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური როლი ეთამაშა და, ბიზანტიის საზიანოდ, მისი ადგილი დაეკაეებინა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის საშინაო საქმეების გადაწყვეტაში.

1084 წელს აჯანყდნენ თრაკიელი მწეალებლები, რომლებმაც პაჭანიკებს მოუხმეს დასახმარებლად. ბარბაროსთა ურდოებმა ორჯერ (1086 და 1088 წ.) დაამარცხეს ბიზანტიის არმია და აიძულეს იმპერია ზაფი ეთხოვა (1089 წ.). მაგრამ პაჭანიკები მალე დაბრუნდნენ. ამჯერად ალექსი კომნინმა ლებურნიონის პირას ისეთი სასტიკი ღარჯყმა აგემა მათ, რომ შეიძლებოდა განადგურებულად ჩაგვეთიალა ისინი, მთლიანად თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, მათი ერთი თაობა მაინც. მიუხედავად ამისა, ისინი კელაე გამოჩნდნენ 1121 წ. იოანე კომნინმა ხელახლა დაამარცხა მომხდურნი (1122 წ.). მარცხი იმდენად სასტიკი იყო, რომ პაჭანიკებმა სამუდამოდ დაგოვეს ისტორიის ასპარეზი. თუმცა ბიზანტიელები დიდხანს ინახავდნენ მათ ხსოვნას და ყოველ წელიწადს დიდი გარ-ზეიმით აღნიშნავდნენ მათი დამარცხების დღეს.

მაგრამ პაჭანიკებთან შეტაკება მხოლოდ უმნიშვნელო ინციდენტი იყო. გაცილებით უფრო საშიში იყო სერბია. კონსტანტინე ბოდინმა დაიმორჩილა დიოკლეა, ბოსნია, რაშა და ერთიანი სახელმწიფო დააარსა, რომელსაც ეერაფერი დააკლო ალექსი კომნინმა (1091-1094 წ.). ბიზანტიის საბედნიეროდ, ახლად შექმნილი სახელმწიფო, ანარქიის შედეგად, მალე დაიშალა. იოანე კომნინმა ისარგებლა ამით, რათა კელაე დაემორჩილებინა ბიზანტიისათვის ქეეყნის ნაწილი; მაგრამ რაშამ დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა, რათა შემდგომ ეროვნული წინააღმდეგობის კერად და სამეფოს აღდგენის ბურჯად ქცეულიყო. და ბოლოს, უნგრეთის წარმატებებისათვის რომ ზღვარი დაედო, რომელიც ხორეიტიის, ბოსნიის და დალმაციის მხარეს ფართოედებოდა და თავის გაელენას აერყელებდა სერბიაზე, იმპერიული პოლიტიკა, მისი დიპლომატიის ნაყადი ხერხის თანახმად, ცდილობდა ბიზანტიის ერთგული მბრძანებელი დაესვა უნგრეთის ტახტზე.

გერმანიისა და ბიზანტიის იმპერიებს შორის მდებარე უნგრეთის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ეეროპის საჭადრაკო დაფაზე. კონსტანტინოპოლის მბრძანებლები ცდილობდნენ თავიანთ

მხარეს გადმოებირებინათ იგი. იოანე კომნინი აქტიურად ჩაერია უნგრეთის ღინასტიურ შუღლში, რათა მხარი დაეჭირა ბელა თვალდაესილის, დამსობილი მეფის კოლომანის ძისათვის, მაგრამ ვერ შესძლო გახგმე აუყვანა იგი, თუმცა 1126 წლის ხელშეკრულებით იმას მაინც მიაღწია, რომ ხელი ეგდო ბრანიჩევოს გამაგრებული ხიდისათვის. მანუელ კომნინმა კიდევ უფრო ენერგიულად სცადა შეეჭრებინა უნგრეთის დამპყრობლური მისწრაფებანი და მისი შეურევობისაგან დაეხსნა სლავური სახელმწიფოები. მან კვლავ ბიზანტიის მბრძანებლობას დაუმორჩილა სერბები (1151 წ.) და მათ მმართველად დასეა სტეფანე ნემანია (1163 წ.), რომელიც, ერთგვარი თვითნებობის მიუხედავად, ერთგული და სანდო ვასალი გამოდგა, ყოველ შემთხვევაში, მანამდის მაინც, სანამ იმპერატორი ცოცხალი იყო. 1160 წელს, უნგრეთის მეფის გეიზას სიკედილის შემდეგ, მანუელი აქტიურად ჩაერია გახგისათვის გამართულ ბრძოლაში და სტეფანე III-ის წინააღმდეგ ჭაბუკ ბელას დაუჭირა მხარი, რომელიც თავის სასიძოდაც კი უნდოდა. მაგრამ უნგრეთი სულ უფრო აშკარად ირჩეედა გერმანულ ორიენტაციას. მაშინ მანუელმა კვლავ განაახლა ომი (1165 წ.). ზეგმინი და სირმიუმი ბიზანტიის ხელში გადავიდა; იმპერიამ კვლავ დაიბრუნა დიდი ხნის წინათ დაკარგული დაღმაიცა; ბიზანტიელების გამარჯვებამ ზეგმინთან, ბოლოს და ბოლოს, აიძულა უნგრეთი, ზაეი ეთხოვა (1168 წ.), რომლის თანახმადაც, ბიზანტიის ხელში გადადიოდა დაღმაიცა და ხორვაგიის ნაწილი. რამდენიმე წლის შემდეგ მანუელის პროტეკემ დაიკავა წმიდა სტეფანეს გახგი. ვიდრე იმპერატორი ცოცხალი იყო, ბელა III (1173-1196 წ.), ისევე როგორც სტეფანე ნემანია სერბიაში, ბიზანტიის ერთგულ ვასალად რჩებოდა. ყოველივე ეს დიდი წარმატება იყო, მაგრამ, საუბედუროდ, — ეფემერული.

აღმოსავლური პოლიტიკა. — აზია კიდევ უფრო მეტად იპყრობდა კომნინების ყურადღებას, ვიდრე ბალკანეთი. თურქ-

სელჯუკების ხანგრძლივი წარმატებების შედეგად, ბერძნები თა-
ვიანთი აღმოსავლური სამფლობელოებიდან თანდათანობით
განდევნილნი აღმოჩნდნენ. კიზიკიას და ნიკეას თურქი ემირი
სულეიმანი მართავდა; უფრო შდომე საზრუნავით შეურეებული და
გადაუღებელ საქმეთა გამო მოუცლელი ალექსი კომნინი იძულე-
ბული იყო შერიგებოდა ამ დანაკარგს (1082 წ.). 1085 წელს უსჯუ-
ლოებმა ხელს იგდეს ანგიოქია. სმირნაში ემირმა ცახასმა (1089-
1090 წ.) სამხედრო ფლოტი შექმნა და კონსტანტინოპოლს დაე-
მუქრა. ბიზანტიის საბედნიეროდ, მალიქ-შაჰის სიკედილს (1092 წ.)
სელჯუკთა იმპერიის დაშლა მოჰყვა. ბერძნებმა დაუყოვნებლივ
ისარგებლეს ამით ბეთანიის დასაბრუნებლად, ხოლო იკონიის
ახალი სულთანი კილიჯ-არსლან I (1092-1106 წ.) იძულებული
შეიქნა ზავი ეთხოვა.

ალექსი კომნინისათვის ნაკლებ ხელსაყრელი როდი
გამოდგა პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა. ლათინების მიერ
ნიკეის აღება (1097 წ.) იმპერატორს საშუალება მისცა დაებრუნე-
ბინა ანაგოლიის სანაპიროს მნიშვნელოვანი ნაწილი, სმირნა,
ეფესო და სხვ. მართალია, ალექსი მალე წაეკიდა ჯარისკაცებს,
მაგრამ მაინც მარჯვედ გამოიყენა ანაზდეული ელდა, ამ უკანასკ-
ნელებმა რომ დასცეს უსჯულოებს. ეგეც არ იყოს, კილიჯ-არსლან
I-ის სიკედილმა ძალზე დაასუსტა და დააძაბუნა იკონიის
სასულთნო. 1116 წელს იმპერატორმა მძლავრი შეტევა წამოიწყო
და ფილომელიონთან მოკოეებული გამარჯვების შემდეგ აიძულა
თურქები ზავი დაედოთ. პირველი კომნინის გარდაცვალებისას
იმპერია ანაგოლიაში ფლობდა გრაპიმონსა და შავი ზღვის მთელ
სანაპიროს ანგიოქიის საზღვრამდე, აგრეთვე სინოპის, განგრის,
ანკირის, ამორიონისა და ფილომელიონის გასწვრივ გამაეალი
ხაზის აღმოსავლეთით მდებარე მთელ მხარეს. ამიამი, ისევე რო-
გორც ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ალექსი კომნინმა ძლევით
აღადგინა ბიზანტიის ძლიერება.

იოანე კომნინი კიდევ უფრო დიდ ყურადღებას უთმობდა აზიას, აღმოსავლეთში ის ორ რამეს ისახავდა მიზნად: ანგიოქიასა და ეფურატამდე განეერყო ბიზანტიის საზღვრები და იმპერიისათვის დაემორჩილებინა კილიკიის სომეხი მბრძანებლები, აგრეთვე ჯვაროსნულ ლაშქრობათა შედეგად წარმოქმნილი ლათინური სახელმწიფოები.

ტახტზე ასვლისთანავე (1119-1120 წ.) მან ხელთ იგდო მეანდროსის ხეობასა და აგალიას შორის მდებარე მთელი ოლქი და, ამრიგად, შეაუიწროვა ბიზანტიის კუთვნილ გერიგორიაზე – ანაგოლიის ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის სოლივით შეჭრილი მუსულმანთა სამფლობელოები. 1130 წლიდან მოყოლებული, ის გააფთრებით უგვედა პაფლაგონიას, და ბიზანტიის ლაშქარმა პალისის ნაპირებს მიაღწია. 1134 წელს განგრი და კასტამუნი დაატოვებინა თურქებს და იმპერიას კელაე დაუბრუნა დიდი ხნის წინათ დაკარგული მიწა-წყალი. ქვემოთ ჩვენ ვნახავთ, როგორ აგრძნობინა იმპერატორმა თავისი ძალა კილიკიასა და სირიას, როგორ წარუდგა სომხეთისა თუ ლათინური სახელმწიფოების მთაერებს იმპერიის უზენაეს მბრძანებლად თუ მხედართმთაერად, რომელიც მზად იყო უსჯულოების წინააღმდეგ საბრძოლველად წასძლოლოდა მათ. უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე, მისი მთაეარი საზრუნავი იყო მუსულმანებთან ბრძოლა და აზიის დაბრუნება. 1139 წელს ის სარდლობდა ლაშქრობას ახალი კესარიის წინააღმდეგ, 1142 წელს კი, სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე, მისი ოცნება იყო, კელაე დაებრუნებინა სირია.

მანუელ კომნინი თავდაპირველად მამამისის პოლიტიკას აგრძელებდა. 1146 წელს ის იკონიის გალაენამდე მივიდა. მაგრამ ნორმანების ოავდასხმამ და მეორე ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ იძულებული გახადა მთელი ყურადღება დასავლეთზე გადაეტანა (1147 წ.). იმპერატორმა მხოლოდ გაცილებით გვიან შესძლო აღმოსავლეთისათვის მიეპყრო თვალი. მამამისისა არ იყოს, ისიც ოცნებობდა, ბიზანტიის სუბერენობა თავს მოეხვია სომხური და

ლათინური სახელმწიფოებისათვის და წარმატებასაც მიიღწია ამ მხრივ, მაგრამ მისი პოლიტიკა თურქების მიმართ გაცილებით უფრო სუსტი აღმოჩნდა. XII საუკუნის შუა წლებში საკმარისი იქნებოდა ერთი მძლავრი დარტყმა, რომ საბოლოოდ შეემუსრა იკონიის სასულთნო და გაეროსამდე ხელახლა აელო აზია. მაგრამ თავისი დასაველური პოლიტიკის პაგიემოყვარული მისწრაფებებით გატაცებულმა მანუელმა ვერ შესძლო გადამწყვეტი დარტყმა მიეყენებინა თურქებისათვის. მის მოსაგყუებლად საკმარისი შეიქნა მორჩილების გარეგნული ნიშნები, რომლებსაც უმურველად უელენდა იკონიის ცბიერი სულთანი კილიჯ-არსლან II (1156-1192 წ.), და თავის ვერაგ მოწინააღმდეგეს წინდაუსედავად მისცა იმის საშუალება, რომ ძალა მოეკრიბა, ერთიმეორის მიყოლებით დაემარცხებინა პატარა სამთავროები, რომელთა გაუთავებელი ქიშპობა ესოდენ სელსაყრელი იყო იმპერიისთვის, და მათ ადგილას ერთიანი მძლავრი სახელმწიფო შეექმნა. ნაცვლად იმისა, რომ ემოქმედა, მანუელი მთელი თერთმეტი წლის განმავლობაში (1164-1175 წ.) პირწმინდად თავდაუცითი პოლიტიკით იფარგლებოდა და იმპერიის საზღვრებს ამაგრებდა. ბოლოს კი, როცა მიხვდა, რა განსაუდელშიაღ ჩაიგდო თავი და შეტევაზე გადავიდა, უკვე გვიან იყო. იმპერატორის არმიამ სასტიკი მარცხი იწვნია მირიოკეფალონთან (1176 წ.). მართალია, ბეთანიასთან და მეანდროსის ხეობაში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა (1179 წ.) ნაწილობრივ მაინც გამოასწორეს ამ მარცხის საეალალო შედეგები, მაგრამ მანუელის მმართველობის დასასრულს მუსულმანები გაცილებით უფრო ძლიერნი იყვნენ, ვიდრე მის დასაწყისში. იკონიის სასულთნო მრისხანე სახელმწიფოდ იქცა, ხოლო 1174 წელს სირიის მბრძანებელი გახდა სალადინი.

დასაველური პოლიტიკა. ნორმანები და ვენეციელები. — კომნინების ეპოქაში ბიზანტიასა და დასაველეთს შორის უფრო მჭიდრო ურთიერთობამ ახალი თავსაგები გაუჩინა იმპერიას და მის

მბრძანებლებს უაღრესად პატივმოყვარული ზრახვები აღუძრა გულში. ბიზანტიური პოლიტიკის სიმძიმის ცენტრი გადაადგილდა, რამაც იმპერიას აურაცხელი უბედურება დაატეხა თავს.

ალექსი კომნინის გახტმე ასელისას, ნორმანები რობერტ გეისკარის წინამძღოლობით ეპიროსში გადასხდნენ (1081 წ.). იმპერატორმა მათ წინააღმდეგ მოხერხებულად გამოიყენა ვენეციასთან კავშირი, თუმცა დახმარებისათვის საკმაოდ დიდი საფასური გაიღო. მიუხედავად ამისა, ბიზანტიის არმია სასტიკად დამარცხდა ღურაცხოსთან (1081 წ.), რომელსაც მალე დაეუფლა რობერტ გეისკარი. შობდევნო წელს ბოემუნდმა განსაკვიფრებელ წარმატებებს მიაღწია ეპიროსსა და მაკედონიაში, თვით თესალიამდე. მაგრამ ლარისამ ნახევარი წლით შეაჩერა მისი წინსვლა და ამასობაში, იმპერატორის უტეხი სიკერპის შედეგად, ბედმა თანდათან აალო ხელი. ნორმანთა არმია, აუადმყოფობის შედეგად საგრძნობლად შეთხელებული, ბერძნების შეტევით დასუსტებული და იმპერიული დიპლომატიის ძალისხმევით კიდევ უფრო მეტად დემორგანიზებული, იძულებული შეიქნა უკუქცეულიყო. საზღვაო ბრძოლაში ვენეციელებმა შემუსრეს ნორმანთა ფლოტი (1085 წ.). რობერტ გეისკარის სიკვდილმა (1085 წ.) საბოლოოდ განამტკიცა ბიზანტიის მდგომარეობა. საფრთხე, რომელიც იმპერიას ნორმანების მხრივ ემუქრებოდა, თავიდან აცილებულ იქნა.

მაგრამ სულ მალე მან ხელახლა იჩინა თავი. 1105 წელს ბოემუნდმა, რომელიც ანგიოქიის მბრძანებელი გახდა, მოწოდებით მიმართა მთელ დასავლეთს, გრანდიოზული ლაშქრობა დაეწყოთ ბერძნების წინააღმდეგ; 1107 წელს მან ეალონაში გადასხა თავისი ლაშქარი. მაგრამ ალექსი კომნინის გამჭრიახობამ ამჯერადაც დასჯაბნა და სძლია მეგოქე. 1108 წელს ნორმანების ბელადი იძულებული შეიქნა საკმაოდ დამამცირებელ ზავზე მოეწერა ხელი, რომელიც მას იმპერიის უზენაეს ხელისუფლებას უმორჩილებდა. ბიზანტიისთვის ეს დიდი მიღწევა იყო.

მიუხედავად ამისა, ორივე სიცილიის ნორმანული სამეფო კელაე განუხრელად განაგრძობდა ზრდას. იოანე კომნინს უკვე სერიოზულად აშუოთებდა როჯერ II-ის ძლიერება და მის წინააღმდეგ საბრძოლველად გერმანიისაგან ითხოვდა დახმარებას (1137 წ.). ათი წლის შემდეგ განხეთქილება გარდუეალი გახდა. 1147 წელს ნორმანების ფლოგი არქიპელაგში გამოჩნდა, ებება და ატიკა დაარბია, კორინთო და თიბე მოაოხრა და პალერმოში გადაიყვანა ხელოსნები, რომლებიც ამ ორი დიდი სამრეწველო ქალაქის აბრეშუმის საწარმოებში მუშაობდნენ. მანუელ კომნინს სხვა სამრუნაუი ქქონდა და თაედაპირეველად ეერაფერი გააწყო ამ შემოსევის წინააღმდეგ. მაგრამ მალე, ეენეციელებთან კაე-შირის წყალობით, მან დაიბრუნა კორფუ (1149წ.) და ომი იგალიაში გადაიგანა, სადაც 1151 წელს აილოანკონა. და მაინც, როჯერ II-ის სიკედილისა (1154 წ.) და დიდი კოალიციის მიუხედავად, რომელიც ბიზანგიის დიპლომატიამ სახელდახელოდ შეაკოწიწა ნორმანების წინააღმდეგ, იმპერიამ ბერს ეერაფერს შიაღწია ეერც ხმელსა და ეერც ზღვაზე. 1158 წელს მანუელი იბულებული შეიქნა ზაეი დაელო ვილქელმ I-თან, მაგრამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთობა მაინც ძალზე დაძაბული იყო. დასაეღეტს არასდიდებით არ სურდა, რომ იგალია ბერძნების გაეღენას დაქვემდებარებოდა. განსაკუთრებით შემუოთებული იყო ეენეცია, იმპერიის ძველი მოკაეშირე.

თაედაპირეველად ეენეციელები უყოყმანოდ უჭერდნენ მხარს ბიზანგიას ნორმანების წინააღმდეგ ბრძოლაში, რისთვისაც ალექსი კომნინისაგან მთელს აღმოსაეღეთში საეაჭროდ მნიშენელოვანი პრივილეგიები მიიღეს (1082 წ.). მაგრამ ორივე მხარისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური ურთიერთობის მიუხედავად, ეენეციელი ეაჭრების თაეგასულობა სულ მალე სანანებლად გაუხდა იმპერიას. ჯერ კიდეე ალექსი კომნინმა, ეენეციელების მონოპოლია რომ შეესუსტებინა, ანალოგიური პრივილეგიები უბოძა პიზას (1111 წ.). იოანე კომნინმა უარი განაცხადა ეენეციასთან ხელშეკრულების განახლებაზე, და თუმცა ოთხწლიანი ომის შემდეგ

(1122-1126 წ.) იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო, ყოველ შემთხვევაში, მამამისივით მაინც ცდილობდა, პიზასა (1136 წ.) და გენუასთან (1143 წ.) დადებული ხელშეკრულებით გაენიგრალებინა ვენეციელთა გაელენა. გახგზე ასელისას მანუელიც ყოველნაირად ცდილობდა, ნორმანების წინააღმდეგ საბრძოლველად მიემხრო ვენეცია, რისთვისაც დიდი პრივილეგიები მიანიჭა მას (1148 წ.). მაგრამ ბიზანტიისა და ვენეციის უთანხმოება მაინც განუწყვეტლივ იზრდებოდა. ვენეციელების ქედმაღლობა და სიფიცხე ძალიან აღიზიანებდა ბერძნებს. მეორეს მხრივ, მანუელის პრეტენზიები იგალიის მიმართ ვენეციის რესპუბლიკის დიდ შემფოთებას იწვევდა. როდესაც იმპერატორმა ანკონა აიღო და ხელთ იგდო დალმაცია, ვენეციელები მიხვდნენ, რომ მათ ბატონობას აღრიატიკის ზღვაზე საფრთხე ემუქრებოდა. ამიერიდან განხეთქილების თაყიდან აცილება შეუძლებელი შეიქნა. ვენეციასთან კავშირის გაწყვეტის მიზეზი იოანე გახდა, ვისი ბრძანებითაც, სანსწრაფოდ უნდა დაეპატიმრებინათ იმპერიაში დამკვიდრებული ყველა ვენეციელი (1171 წ.). ამის პასუხად, რესპუბლიკამ თავისი ფლოტი მიუსია ქიოსს, დაარბია არქიპელაგის კუნძულები და კავშირი შეკრა სიცილიის მეფესთან. მანუელი იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო (1175 წ.) და ვენეციელებისათვის ადრე ჩამორთმეული პრივილეგიები დაებრუნებინა. მაგრამ ვენეციასთან, ისევე როგორც ნორმანებთან ურთიერთობა კვლავ მტრული და დაძაბული დარჩა. ახლოვდებოდა დღე, როცა ნორმანებსა და ვენეციელებს იმპერიისათვის ძვირად უნდა დაესვათ ეს მტრობა.

ბიზანტიის იმპერია და ჯეაროსნაჲი. — ანტაგონიზმი ბერძნულ აღმოსავლეთსა და ლათინურ დასავლეთს შორის კიდევ უფრო გაამწეავა ჯეაროსნულმა ლაშქრობებმა.

როდესაც ჯეაროსანთა პირველი ლაშქრობის მონაწილენი კონსტანტინოპოლის გალავანთან გამოჩნდნენ (1096 წ.), ალექსი

კომნინი, რომელიც დახმარებისათვის მხოლოდ მაშინ მიმართა ედა დასაეღუთს, როცა დაქირაეებული ჯარისკაცები სჭირდებოდა, დიდად შეაშფოთა ამ უცნაური ლაშქრობის დანახეამ, მით უმეტეს, რომ ჯეაროსანთა ერთ-ერთი სარდალი მისი დაუძინებელი მგერი ბოემუნდი იყო. მაგრამ ლათინების თაეგასულობისა და წარჩინებული ბარონების ქედმაღლობის, სიხარბისა და პატიემოყვარეობის მიუხედაეად, იმპერაგორმა მათთან შეთანხმება სცადა: რაკი მათი განდუენის თაეი არა ქქონდა, გადაწყეეიგა, თაეის სასარგებლოდ გამოეყენებინა ისინი. მღგომარეობა რომ აწონ-დაწონა, გულს იმედი ჩაესახა, იქნებ პატიოსანი სიგყეეა ჩამოუართუა, იმპერიის სამსახურში ჩაეაყენო და აზიის დასაიყრობად გამოეიყენო ჯეაროსნებო. თაედაპირუელად ისე ჩანდა, თითქოს: საწადელს ეწია: მციროლენი ყოყმანის შემდეგ, ჯეაროსნების ბელადებმა ერთიმეორის მიყოლებით ერთგულება აღუთქეეს და სიგყეეა მისცეს, იმპერიისათვის დაებრუნებინათ ყეელა ქალაქი, რომლებსაე თურქებს წაართმეეღენ (1097 წ.). სწორედ ამ შეთანხმების შედეგი იყო, ხელახლა დაპყრობილი ნიკეა იმპერიას რომ დაებრუნდა და ბიზანგიელთა რამდენიმე რაზმიე სალაშქროდ წაპყეა ჯეაროსნებს. მაგრამ როცა ანგიოქიის აღების შემდეგ ჯეაროსნებმა დაიეიწყეს თაეიანთი აღთქმა, ქალაქი ბოემუნდს მისცეს (1098 წ.) და იმპერაგორს არე კი დაელოდნენ, ისე გაილაშქრეს იერუსალიმზე (1099 წ.), ურთიერთობა უკიდურესად დაიძაბა. აღექსის არ შეეძლო ბოემუნდისათვის მიეეგეეებინა მისი სიხარბე. იმპერაგორი არანაკლებ მგრულად იყო განწყობილი სირიაში დამეკიდრებული ჯეაროსნების მიმართ. 1101 წელს ჯეაროსნული ლაშქრობის მარცხმა, რაშიაე დასაეღუთი ბერძნებს აღანაშაულებდა, კიდეე უფრო გაამწეეეა უთანხმობა. 1107 წელს ბოემუნდმა იმპერიის წინააღმდეგ გაილაშქრა, მაგრამ მარცხი იწენია და ამან გააორეეეა ლათინების სიძულელი იმპერიის მიმართ. სინამდვილეში ჯეაროსნებს უფრო დიდი დანაშაული მიუძლოდათ, ეიდრე იმპერაგორს. მიუხედაეად ამისა,

მთელს დასაეღეთში ვრცელდებოდა ლეგენდა, რომელიც ღვარძლს თესაედა და მგრობას აღეიეებდა ბიზანტიის წინააღმდეგ. ორ სამყაროს შორის უესკრული გაჩნდა.

იგიეე განმეორდა მეორე ჯეაროსნული ლაშქრობის დროსაც (1147 წ.). ბიზანტიის მაშინდელი მბრძანებელი მანუელი, ისეეე როგორც აღექსი, ძალზე შეაშფოთა დედაქალაქის გაღაეანთან უმარმაზარი არმიების გამოჩენამ, რომლებსაც გერმანიის მეუე კონრად III და საფრანგეთის მეუე ლუი VII უძლოდნენ წინ. გერმანელებთან როგორც იქნა გამონახა საერთო ენა და თაეიდან მოიცილა ისინი. სამაგიეროდ ფრანგებთან მოლაპარაკებისას ისეთნაირად გაჯანჯლდა საქმე, რომ ჯეაროსნებმა ერთი პირობა კონსტანტინოპოლის აღებაე კი დააპირეს. ასეთნაირად გართულებულ ვითარებაში ჯეაროსნულმა ლაშქრობამ რომ მარცხი განიყადა, ყეელაფერი ბიზანტიელთა ეერაგობას გადააბრალეს, რომელთა სიხარბე მართლაც იმდენად აღმაშფოთებელი იყო, რომ დასაეღეთი ერთხანს ჯეაროსნების გამოგზაენასაც კი აპირებდა ბიზანტიის წინააღმდეგ, რათა მწარედ ემღეეეინებინა სამხედრო ექსპედიციის კრახი (1150 წ.).

თუმცა იმპერიული პოლიტიკა აღმოსაეღელი ლათინების მიმართ ამართლებდა ამ უნდობლობას და ამძაფრებდა მგრობას ორ სამყაროს შორის.

ნორმანთა სამთაერო, რომელიც პირეელი ჯეაროსნული ლაშქრობის შემდეგ შეიქმნა ანტიოქიაში, მისი თაეკაცების – ბოემუნდისა და განკრედის პაგიემოყეარული ზრახეების გამო ათასნაირ დაბრკოლებას უქმნიდა ბიზანტიას. იმპერია ძალ-ღონის დაუზოგაეად იბრძოდა მის წინააღმდეგ, ხმლითაც და ღიკლომაგიის მეშეეობითაც. ერთხანს ისედაც კი ჩანდა, თითქოს ბოემუნდისათვის 1108 წელს თაესმოხეეულმა ხელშეკრულებამ დროებით მაინც უზრუნეეეო იმპერიული პოლიტიკის გრიუმეი. მაგრამ ეს ხელშეკრულება არასოდეს არ სრულდებოდა. ამიგომ ყეელაფერი თაეიდან უნდა დაეწყოთ.

იოანე და მანუელ კომნინები მაინც გულმოდგინედ აგრძელებდნენ ამ პოლიტიკას. ორივეს ოცნება იყო, თავიანთი მბრძანებლობისათვის დაემორჩილებინათ კილიკიის სომხური სამთავროები და სირიის ლათინური სახელმწიფოები. ეს ოცნება სინამდვილედ იქცა.

1131 წელს სომხეთის მბრძანებელმა ლეონმა ბერძნული კილიკიის ხარჯზე მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამფლობელოები და კაესირი დაამყარა მეზობელი ანგიოქიის მმართველებთან, რომლებსაც ბიზანტია ყოველთვის თავის შეამბოხე ეასალებად თვლიდა. იოანე კომნინმა პირველივე ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლა, რათა სომხეთისა და ანგიოქიის საქმეებში ჩარეულიყო. 1137 წელს მან დაიმორჩილა კილიკია, აიძულა ანგიოქიის მთავარი რაიმონ დე ჟუატიე, მორჩილება შეეფიცა მისთვის და 1138 წელს, როგორც ფრანგული სირიის ჰემმარიტი სუზერენი, მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ მუსულმანების წინააღმდეგ დაიძრა. მაგრამ მიზანი მიუღწეველი დარჩა და ანგიოქიის აღება ვერ შესძლო. თუმცა ამან ფრთები ვერ შეაკეცა მის პატივმოყვარულ მისწრაფებებს. 1142 წელს ის კელაე გამოჩნდა კილიკიაში, რათა სომხეთისა და ანგიოქიისათვის წართმეული მიწა-წყალი თავისი საყვარელი ძის მანუელის საუფლისწულო ადგილ-მამულად ექცია. მაგრამ სიკვდილმა (1143 წ.) არ დააყალბა თავისი გეგმის განხორციელება. ანგიოქიის მთავრმა გადაწყვიტა ამ ხელსაყრელი მომენგით ესარგებლა, რეიანში აეღო და თავისი დამოუკიდებლობა აღედგინა. მანუელმა მალე აგრძნობინა მას, რომ აპირებდა მამის პოლიტიკა განეგრძო.

რაიმონმა მარცხი განიცადა და იძულებული შეიქმნა კონსტანტინოპოლში ხლებოდა იმპერატორს, რათა მის ეასალად ეღიარებინა თავი (1145 წ.) 1158 წელს მანუელმა, როგორც უზენაესმა სუზერენმა, კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი მდგომარეობა. მან აიღო კილიკია, სასტიკად დასაჯა ანგიოქიის მთავარი რენო დე შაგლიონი, აიძულა მორჩილება შეეფიცა მისთვის და სირიის

ლათინური სახელმწიფოების მბრძანებელთა ამალის თანხლებით, რომელთაც აწ უკვე თავის ვასალებად თვლიდა, დიდი ზარ-ზეიმით შევიდა ანგიოქიაში. თვით იერუსალიმის მეფეებიც კი იძულებულნი იყვნენ ქელი მოედრიკათ ბიზანტიის წინაშე. ისინი ჯარისკაცებით ამარაგებდნენ იმპერიის არმიას, დინასტიური ქორწინებებით უკაეშირდებოდნენ კომნინთა გეარს (1161 წელს მანუელმა, თავის მხრივ, ცოლად შეირთო ლათინი პრინცესა მარიამ ანგიოქიელი) და ბერძნებთან ერთად მონაწილეობდნენ ეგვიპტის წინააღმდეგ მიმართულ ლაშქრობაში (1169 წ.) ფრანგული სირია ამკარად განიცდიდა ბიზანტიური კულტურის ზემოქმედებას, თუმცა იქ დიდი პატივისცემით სარგებლობდა მანუელის პირადი ავგორიგეტიც. იმპერიის პატივმოყვარული მისწრაფებები უკვე რეალიზებული ჩანდა. მაგრამ სირიელი ლათინების დასუსტებით ბიზანტია იმავდროულად ამცირებდა უსჯულოებისადმი მათი წინააღმდეგობის ძალას, და რაც მთავარია, კიდევ უფრო ამძაფრებდა სიძულელილს, რასაც დასაელეთი განიცდიდა მის მიმართ.

კომნინთა ლააჟრობითი პოლიტიკა. — მანუელის მტაცებლურმა და უგუნურმა მრახებმა დასაელეთის მიმართ ეს ორი სამყარო კიდევ უფრო მკვეთრად დაუპირისპირა ერთმანეთს.

თავიანთი წინამორბედების მსგავსად, კომნინებიც ოცნებობდნენ კვლავ ბიზანტიის გაელენისათვის დაექვემდებარებინათ რომი, ძალის მეშვეობით იქნებოდა ეს თუ პაპებთან კაეშირის წყალობით, და შეემუსრათ დასაელური იმპერია, რომლის არსებობის ფაქტიც მათ ყოველთვის თავიანთი უფლებების უზურპაციად უჩვენებოდათ. ამ მიზანს განსაკუთრებით ხარბად მიელგეოდა მანუელ კომნინი. ჩვენ უკვე ენახეთ, რომ ნორმანებზე გამარჯვებამ ნახეეარკუნბულზე შესაჭრელად წააქემა იგი, და რომ უნგრეთში, ისევე როგორც იგალიაში, ბიზანტიის მბრძანებელი გერმანიის იმპერიას შეეჯახა, რომელსაც 1156 წლიდან განაგებდა

ფრიდრიხ ბარბაროსა. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დასაუღრმეს პოლიტიკას უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეჭირა იმპერატორის გეგმებში, იმპერატორისა, რომელიც მთელი თავისი მმართველობის მანძილზე, ნებისმიერი საშუალებით – იარაღისა თუ დიპლომატიის მეშვეობით, – ჯიუტად ესწრაფოდა თავისი პატივმოყვარული მიზნის ხორცშესხმას.

ბარბაროსასა და პაპს შორის განხეთქილებამ (1158 წ.) მანუელს რომთან დაახლოების საბაზი მისცა. მან მხარი დაუჭირა ალექსანდრე III-ს (1161 წ.) და აგრძნობინა, რომ შესაძლებელი იყო საეკლესიო ერთიანობის აღდგენა. ამის სანაცვლოდ ის ფიქრობდა დასაუღრმესის საიმპერატორო გვირგვინი მიეღო პაპისგან. ამასთანავე, თავისი დიპლომატიური ძალისხმევით ის ცდილობდა ბარბაროსას წინააღმდეგ აემხედრებინა მისი მგრები, მხარს უჭერდა ლომბარდიის ლიგას და სესხს აძლევდა ანკონას, გენუას, პიზასა და ვენეციას. გარდა ამისა, ინგრიგების ქსელს რომ ხლართავდა იგალიაშიც და გერმანიაშიც, მანუელი იმავდროულად იცნებობდა, გერმანიის იმპერატორთან შეთანხმებისთვისაც მიეღწია. ამ რთულმა და უგოპიურმა პროექტებმა არაერთი რეალური შედეგი არ გამოიღო. პაპს არ შეეძლო ბიზანტიის მიერ დასმული რომის ეპისკოპოსის როლს დასჯერებოდა, რომისა, რომელიც აღდგენილი იმპერიის დედაქალაქი უნდა გამხდარიყო; იგალიის რესპუბლიკები ეკვის თვალთ უყურებდნენ მანუელის პატივმოყვარულ მრახებებს, და ბოლოს, ბარბაროსა, რომელსაც მოთმინების ძაფი გაუწყვიტა ბერძნების ორპირობამ, სამგროდ განეწყო და სულ უფრო აშკარად იმუქრებოდა (1177 წ.).

ასე რომ, მომნესხველი ზემოქმედება, რასაც მანუელ კომნინზე ახდენდა დასაუღრმესი, იმპერიისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა. ლათინების მიმართ თავისი სიმპათიებით იმპერატორი საშინლად აღიზიანებდა ბერძნებს; მეორეს მხრივ, მისმა პატივმოყვარულმა მისწრაფებებმა ის შედეგი გამოიღო, რომ მთელი დასაუღრმესი იმპერიის წინააღმდეგ გაერთიანდა; ბიზანტია

გამოფიგული იყო ზღვრული დაძაბულობით, რასაც მისგან მოითხოვდა იმპერატორის პოლიტიკა. ერთის შეხედვით, ისე ჩანდა, თითქოს მანუელმა მთელს მსოფლიოში არნახული დიდება მოუხვეჭა ბიზანტიას და ევროპული პოლიტიკის ცენტრად აქცია კონსტანტინოპოლი. მაგრამ სინამდვილეში, მისი გარდაცვალებისას (1180 წ.), იმპერია დაქცეული, გაპარგახებული და ლათინების ზიზღის საგნად ქცეული აღმოჩნდა, ლათინებისა, რომლებიც ყოველ წამს მზად იყვნენ თავს დასხმოდნენ მას. ეგეც არ იყოს, ქვეყანას მძიმე შინაგანი კრიზისი ემუქრებოდა.

III

კომინიანოს მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა

XII საუკუნეში

კომინთა საგვარეულოს სამი პირველი იმპერატორი ძალღონის დაუზოგაეად ცდილობდა თავისი ძველი სიდიადე დაებრუნებინა იმპერატორის ძალაუფლებისათვის. მათ ძალზე დიდი ენერჯია შეაღიეს არმიის რეორგანიზაციას, რასაც საფუძვლად ედო, უწინარეს ყოვლისა, დაქირავებულ ჯარისკაცთა რაოდენობის ზრდა, უწყვეტ ნაკადად რომ აწყდებოდნენ იმპერიას დასავლეთიდან. მეორეს მხრივ, ისინი, ცოცხად არ იყოს, წინდაუხედავად უგულებელყოფდნენ ფლოტს, რადგანაც გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ვენეციელებთან კავშირსა და მათ საზღვაო ძლიერებას, რისი წყალობითაც იმედოვნებდნენ თავიანთი ბატონობა უზრუნველყოთ ზღვებზე. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც მოახერხეს მრისხანე სამხედრო ძალის შექმნა, რომელსაც შეეძლო დაეკუა აღდგენილი იმპერია და განემტკიცებინა საკმაოდ მომძლავრებული საიმპერატორო ძალაუფლება. ალექსიყა და იოანეც დიდ ყურადღებას აქცეედნენ ფინანსებს; მართალია, გადასახადები ძალიან მძიმე იყო და სასაზირო გირანიაც სულს

უხუთავდა მათ ქვეშევრდომებს; მართალია, მანუელის მშართველობა ძალიან ძვირად დაუჯდა იმპერიას იმ ხარჯების წყალობით, რასაც გამუდმებით მოითხოვდნენ ომები, დიპლომატია და ფუფუნება, რასაც ესოდენ ხარბად მიეღგეოდა იმპერატორი, – XII საუკუნის ბიზანტია მაინც მდიდარი ქვეყანა იყო, საკმაოდ განვითარებული მრეწველობითა და ვაჭრობით, მიუხედავად მისი ეკონომიური პოლიტიკის შეცდომებისა, რის შედეგადაც აღმოსავლეთის ბაზრებიდან ბერძნებს თანდათანობით აძევებდნენ უცხოელები, და იტალიის სავაჭრო ქალაქების დღითიდღე მზარდი მისწრაფებისა, სულ უფრო ხშირად გამოეყენებინათ იმპერია საკუთარი ინტერესებისათვის და თავიანთი მოქალაქეებიც ისე დაემკვიდრებინათ მის მიწა-წყალზე, როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში.

მეორეს მხრივ, კომნინები არანაკლებ ყურადღებას იჩენდნენ ეკლესიის მიმართ. ისინი ერთნაირი გულმოდგინებით ებრძოდნენ მწვალებლობასაც და თავისუფალ ამრსაც, რომელმაც აღორძინებული პლატონური ფილოსოფიის სახით იჩინა თავი კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტის კედლებში. იმპერატორები ფიზიკლად ადევნებდნენ თვალს სამღვდელთა მზნობას და განსაკუთრებული გულმოდგინებით ცდილობდნენ უფრო სადა, უფრო მარგივი და სამაგალითო გაეხადათ ბერ-მონაზონთა ცხოვრება, რომელთათვისაც XI საუკუნის დამლევს წმიდა ქრისტოდულოსმა, ალექსი კომნინის თანადგომით, სანიმუშო მონასტერი დააარსა პაგმოსზე (1088 წ.). კომნინები თანდათანობით ამრავლებდნენ კონსტანტინოპოლში საქველმოქმედო დაწესებულებებს: მონასტრებს, სააეადმყოფოებს, ეკლესიებს, რომელთა შორის ყველაზე ღირსშესანიშნავი იყო პანგოკრაგორის ეკლესია. დაარსებული იმპერატორ იოანეს მიერ, იმ მიზნით, რომ სამონაზვნო ცხოვრების დიდ ცენტრად და მწირთა თავშესაფრად ექცია იგი, მოკლედ, ისეთივე როლი დაეკისრებინა მისთვის, რასაც საფრანგეთში ასრულებდა სენ-დენის მონასტერი. და ბოლოს, იმეიათად თუ მო-

იძებნებოდა სადმე უფრო დიდებული და მომხიბლავი სასახლე, ვიდრე კომინების სამეფო კარი. „ოქროს რქის“ სიღრმეში აღმართული ელახერნის სასახლე, სადაც იმპერატორებმა გადაიტანეს თავიანთი რეზიდენცია, თანამედროვეთა მოწმობით, ფუფუნებისა და მშვენიერების ნამდვილი სასწაული იყო. აქ მბრძანებლის გარშემო, მეტადრე მანუელის ეპოქაში, თავს იყრიდა განცხრომასა და დროსტარებას დახარბებული სამოგადოება; ბიზანტიელებმა დასაუღლეთა მოგიერთი საყვარელი გასართობი კი გადმოიღეს, როგორც მაგალითად, გურნირები და მისტერიები. ამ სამოგადოებაში დიდი ადგილი ეჭირა ინტრიგებსა და ავანტურებს; აქ სრული გასაქანი ეძლეოდა მომხიბლავი ქალების კეკლესობასა თუ მომნუსხველ ხიბლს, და მთელი ეს ახალგაზრდული, ფიცხი, კისკასი და ენებათაღელვით სავსე სამყარო თანაბარ ინტერესს იჩენდა როგორც ჭეშმარიტი მეცნიერების, ისე ოკულტიზმის, მაგიისა თუ ასტროლოგიის მიმართ.

სულიერი კულტურის დონის წარმოსადგენად, რასაც XII საუკუნეში მიაღწია ბიზანტიამ, საკმარისია დავასახელოთ ისეთი მწერლები, როგორც იყვნენ ანა კომინა თუ ნიკიფორე ვრიენიოსი, ნიკიტა აკომინაგი თუ ეესკათი თესალონიკელი. დაიწყო კლასიკური სულისა და ანტიკური გრადიციების ჭეშმარიტი აღორძინება. იმპერატორები მფარველობას არ აკლებდნენ სწავლულებსა და მეცნიერებს, თეოლოგებსა და რიგორებს, რომლებიც თავიანთი მჭევრმეტყველებით ამკობდნენ ყველა სადღესასწაულო ცერემონიალს, აგრეთვე სასახლის კარის პოეტებს, როგორც მაგალითად, თეოდორე პროდრომეს, სალალობო და მახვილგონივრული ლექსების ავტორს. ხელოვნება არანაკლები ბრწყინვალებით აგრძელებდა წინა საუკუნის გრადიციებს, და მისი გავლენა აღმოსავლეთის სიღრმიდან დასავლეთის უკიდურეს მღვარს უწევდა.

სირიის ლათინურ სახელმწიფოებში, ვენეციასა და ნორმანულ სიცილიაში ბიზანტიურ ყაიღამე აგებდნენ და ამკობდნენ

ეკლესიებს თუ სასახლეებს. ბერძენ ხელოვანთა ნახელავია ბეიულემისა თუ გორჩელოს, კეფალუსა თუ მარგორანის მონასტრების, აგრეთვე პალაგინის კაპელის მოზაიკები პალერმოში. ვენეციის სან-მარკოს გაძარი თავისი ხუთი გუმბათით, მარმარილოს ორნამენტითა დახევეწილობით, ოქრო-ვერცხლის სამკაულების სიუხვით, მოზაიკების სინატიფითა და ოქროსურად მოციმციმე თალებით, ყველაზე სრულ წარმოდგენას გეიქონის იმღროინდელი ბიზანტიური ხელოვნების სიღიაღემე. თვით რომანულმა ხელოვნებამაც კი ბიზანტიისაგან ისესხა თავისი არქიტექტურის ზოგიერთი ნიშან-თვისება და მრავალი დეკორატიული მოტივი. თავისი სიმდიდრით, მომხიბლავ ძეგლთა სიუხვით, სასახლეების ფუფუნებითა და ეკლესიებში დაყული რელიქვიებით კონსტანტინოპოლი მთელი მსოფლიოს აღტაცებას იწვევდა და მომნუსხველ შთაბეჭდილებას ახდენდა ყველაზე, ვისაც წილად ხედა ბედნიერება, ერთხელ მაინც სწევოდა მას. „კონსტანტინოპოლი საბერძნეთის სიამაყეა, – ამბობს ვედ დე დელი, – ყველას სმენია მისი სიმდიდრის ამბავი, მაგრამ ვისაც თავისი თვალთ უნახავს, უფრო მდიდრად უცენია იგი“. „ბაღდადის გარდა, – წერს ბენეამენ დე გუდელი, – მსოფლიოს ვერცერთი ქალაქი ვერ შეედრება მას“. რობერ დე კლარის მოწმობით, „მსოფლიო სიმდიდრის ორი მესამედი კონსტანტინოპოლშია, ერთი მესამედი კი მთელი დედამიწის ზურგზეა მიმოფანტული“. ბიზანტიის დედაქალაქი, ერთი მოსწრებული გამოთქმით, „შუა საუკუნეების პარიზი“ იყო. ვილარდუნენის მტკიცებით, ის იყო „მსოფლიოს ყველაზე მდიდარი ქალაქი“, „დანარჩენ ქალაქთა მეუფე და მბრძანებელი“. ო, ეს საშიში და სახიფათო კეთილდღეობა, რადგანაც აღტაცებასთან ერთად ის იწვევდა საყოველთაო შურისა და სისარბის გრძნობას, რაც ძვირად დაუჯდა იმპერიას, როგორც კი გამომეღვენდა მისი სისუსტე.

ბიზანტიის იმპერია XII საუკუნის დამლევს (1181-1204 წ.)

სანამ მანუელ კომნინი ცოცხალი იყო, მისი ჰკუა, ენერგია და სიმარჯვე უმრუნველყოფდა შინაგან წესრიგს და იმპერიის ფარგლებს გარეთაც განამტკიცებდა ბიზანტიის ავტორიტეტს. მაგრამ მანუელიც მოკვდა და იმპერიასაც წყალი შეუღვა. ისევე, როგორც იუსტინიანეს ეპოქაში, XII საუკუნის იმპერიული პოლიტიკაც უკიდურესად პატივმოყვარული გეგმების განხორციელებას ისახავდა მიზნად; ისევე, როგორც მამინ, პოლიტიკის შეცვლა ამჯერადაც საბედისწერო აღმოჩნდა. გამუდმებით რომ ერეოდა დასაუფლეთის საქმეებში და თავისი შლეგური ოცნებით მსოფლიო ბატონობას მიეღგოდა, რაც ასე აშფოთებდა ლათინებს, მანუელი, იმადროულად, ვერ ამჩნევდა საფრთხეს, აღმოსაუფლეთიდან რომ ემუქრებოდა იმპერიას და სწორედ ამიტომ უფსკრულის პირას მიიყვანა სახელმწიფო. როგორც კი ძალაუფლება უფრო სუსტ ხელში აღმოჩნდა, დაუყოვნებლივ იჩინა თავი მის მიერ მთელ მსოფლიოში დათესილი შურის, სიძულვილისა თუ შურისგების გრძნობის ყველა საეალალო შედეგმა.

მანუელს მცირეწლოვანი მემკვიდრე – ალექსი II დარჩა; უფლისწულის დედა, რეგენტი მარიამ ანტიოქიელი, წარმოშობით ლათინი იყო და ლათინებსვე ეყრდნობოდა, რის გამოც ხალხს არ უყვარდა იგი. ანდრონიკე კომნინმა საყოველთაო უკმაყოფილება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და თვითონ გახდა იმპერატორი (1183-1185 წ.). კომნინთა ამ უკანასკნელ წარმომადგენელს შეეძლო დიდი მბრძანებელი ყოფილიყო. ის მიხვდა, რომ ფეოდალთა ძლიერება საშიში იყო იმპერიისთვის და დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა მათ; 1185 წელს იმპერატორმა სისხლში ჩაახშო ისააკ ანგელოსის ამბოხება ბეთანიაში. მანვე გარდაქმნა ადმინისტრაცია, შეამცირა ხარჯები და შეამსუბუქა გადასახადები, ასე რომ, პოპულარობის მოსახევეჭად სწორ გზას ადგა, მაგრამ

გარეშე მოვლენებმა – ნორმანებთან ომმა, რაც ამ უკანასკნელთა მიერ თესალონიკის ალებით დამთავრდა (1185 წ.) და უნგრელების წინააღმდეგ ბრძოლამ, რის შედეგადაც დაკარგულ იქნა დაღმაცია (1185 წ.), განაპირობა მისი დამხობა. ახალმა ამბოხებამ (1185 წ.) გახტმე აიყვანა ისააკ ანგელოსი და დააჩქარა იმპერიის გაპარტახება. ისააკს (1185-1195 წ.) არ გააჩნდა საიმისო ძალა, რომ თავიდან აეცილებინა კრიზისი, რომელიც იმპერიას ემუქრებოდა. ისააკზე უკეთესი არც მისი ძმა ალექსი III (1195-1203 წ.) იყო, რომელმაც გახტიდან ჩამოაგდო იგი. იმპერიას კოტასტროფა ელოდა.

ამბოხებებითა და გაუთავებელი შეთქმულებებით ძირძორყეული უზუნაესი ხელისუფლება მეგისმეტად სუსტი იყო; დედაქალაქში მთავრობას ბრბო კარნახობდა კანონებს; პროვინციებში კვლავ აღზევებას ცდილობდა არისტოკრატია და იმპერია თანდათანობით იშლებოდა. ისააკ კომნინმა თავისი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა კიპროსზე (1184 წ.), გაბრასმა კი – გრაპიზონში. კანტაკუზენების, ვრანასების, სგუროსების დიდი ფეოდალური საგვარეულოები დაქუცმაცებულ იმპერიას განუკითხავად სტაყებდნენ და ითვისებდნენ მიწა-წყალს. ყველგან უწესრიგობა და სილატაკე სუფევდა. გადასახადები წელში გამწყვეტი იყო, ხაზინა – ცარიელი, ვაჭრობა – ჩამკედარი. ყველგან ფესვი გაედგა დემორალიზაციას, თვით ეკლესიის წიაღშიც კი. ბერები, რომლებიც მონასტრებს გოვებდნენ, კიდევ უფრო ამძაფრებდნენ უწესრიგობას. სამონასტრო რეფორმა უფრო აუცილებელი ჩანდა, ვიდრე ოდესმე. უწინარეს ყოვლისა, სუსტდებოდა ელინური გრადიციები, სულს ღაფაედა პაგრიოტული გრძნობა.

საფრთხე, რომელიც გარედან ემუქრებოდა იმპერიას, კიდევ უფრო სერიოზული იყო. ბალკანეთში სლავები ცდილობდნენ ქედიდან გადაეგდოთ იმპერიის უღელი. სერბიაში სტეფანე ნემანიამ თავისი ძალაუფლება გააფრცულა პერსოგოვინაზე, ჩერნოგორიასა თუ დუნაისპირა სერბიაზე და ეეებერთელა სახელმ-

წიფო დააარსა. პეტრე და იოანე ასენების მეთაურობით აჯანყდნენ ბულგარელები და ვალახები (1185 წ.). კუმანების მხარდაჭერითა და სტეფანე ნემანიას თანადგომით აჯანყებულებმა სწრაფად წაიწიეს წინ. ისააკმა მარცხი იწვნია ბერეასა (1190 წ.) და არკადი-პოლთან (1194 წ.). ასე შეიქმნა ვალახო-ბულგარული სახელმწიფო, რომელმაც თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია იოანიცეს, ანუ კალოიანის (1197-1207 წ.) მმართველობისას. 1201 წლის ხელშეკრულებით ალექსი III იძულებული შეიქნა ეცნო ბულგარელთა ომების ყველა შედეგი – ბელგრადიდან შუა ზღვასა და ვარდარამდე. მალე ბულგარეთის მბრძანებელმა მიაღწია იმას, რომ ინოკენტი III-საგან მეფის გიგული და დამოუკიდებელი ეკლესიის დაფუძნების უფლება მიეღო (1204 წ.).

დასაქვლეთით ჰორიზონტზე კიდევ უფრო პირქუში ღრუბლები იგრაგნებოდა. 1182 წლის ამბოხებისას, რომელმაც გახგზე აიყვანა ანდრონიკე კომნინი, კონსტანტინოპოლში მცხოვრები ლათინების ხოცვა-ჟლეტამ ნორმანებთან ომი გამოიწვია. თუმცა სიცილიის მეფის მიერ თესალონიკის ალებას შემდგომი წარმატება აღარ მოჰყოლია და ისააკმა შესძლო მომხდურთა მოგერიება (1186 წ.). მაგრამ ამის შემდეგ ძველისძველი მტრობა ბიზანტიასა და დასავლეთს შორის კიდევ უფრო მეტად გამწვავდა. ამას ხელი შეუწყო პოლიტიკურმა შეცდომებმაც, რომლებიც ფრიდრიხ ბარბაროსასთან ურთიერთობისას იქნა დაშვებული მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს (1189 წ.). ერთხანს გერმანიის იმპერატორი სერბებსა და ბულგარელებთან ერთად კონსტანტინოპოლის ალებასაც კი აპირებდა, და ჯვაროსნები ისეთი გააფთრებით დაიძრნენ იმპერიის წინააღმდეგ, თითქოს მისი მოსისხლე მტრები ყოფილიყვნენ. ბარბაროსას ვაჟი ჰენრი VI კიდევ უფრო საშიში მეტოქე გამოდგა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ნორმანთა მეფეების სამფლობელოებთან ერთად მათი პატივმოყვარული გვგმებიც შემკვიდრეობით მიიღო. ის ცდილობდა ხელთ ეგდო აღმოსავლეთი და ნორმანთა მიერ ოლესდაც დაპყრობილი მთელი

გერიგორიების დაბრუნებას მოითხოვდა ალექსისაგან (1196 წ.). მანამდე კი აიძულა იმპერატორი ხარკი ეძლია მისთვის.

მაგრამ განსაკუთრებულ შემოთვებას იწვევდა ვენეცია, რომელსაც სურდა შური ეძია 1182 წლის ხოცვა-ჟლეტის სანაცვლოდ; მის დასამოქმინებლად ისააკი იძულებული შეიქნა მთელი ბარალი აენაზღაურებინა და მნიშვნელოვანი პრივილეგიები მიენიჭებინა ბიზანტიის ყოფილი მოკავშირისთვის (1187 წ.). ალექსი III-მ კიდევ უფრო გაზარდა ეს პრივილეგიები (1198 წ.), თუმცა მათი ქმედითობის შესამცირებლად ასეთივე უფლებები მიანიჭა გენუელებსა და პიზელებს. მიუხედავად ამისა, ვენეციელები გრძნობდნენ, რომ ბერძნების მძაფრი სიძულელი სასიკეთოს არას უქადდა მათ ეაჭრობას და უსაფრთხოებას; ამიგომ როცა ვენეციის ღოგი გახდა ენრიკო დანდოლო (1193 წ.), მოქალაქეებმა გადაწყვიტეს, რომ კრიზისის თავიდან ასაცილებლად, ლათინების გულში ჩაგუბებული მძულეარების გასაქარებლად და აღმოსავლეთში ვენეციელთა ინგერესების დასაცავად ყველაზე უკეთესი საშუალება იქნებოდა ბიზანტიის იმპერიის დაპყრობა. პაპის მგრობა, ვენეციელების პაგიემოყვარეობა, მთელი ლათინური სამყაროს გაბოროტება – ყოველივე ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ მეოთხე ჯეაროსნული ლაშქრობა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ იქნა მიმართული. გაპარგახებულმა, გამოფიგულმა და აღმოსავლეთ ეეროპაში სლაეური სახელმწიფოების გაძლიერების შედეგად დაძაბუნებულმა ბიზანტიამ ვერ შესძლო წინ აღდგომოდა ჯეაროსანთა იერიშს.

მეოთხე ჯეაროსნული ლაშქრობა. – 1195 წელს, როცა ალექსი III-მ დაამხო და თვალეები დასთხარა თავის ძმას ისააკ ანგელოსს, გახგიდან ჩამოგდებულ იმპერატორთან ერთად მისი ვაჟი – ჭაბუკი ალექსიცი დილეგში ჩააგდო. 1201 წელს ახალგაზრდა უფლისწულმა დასავლეთში გაქეევა მოახერხა და უზურპატორის წინააღმდეგ დახმარება ითხოვა. სწორედ ამ დროს ჯეაროსანთა

მეოთხე ლაშქრობის მონაწილენი ვენეციაში იყრიდნენ თავს. ვენეციელები დაუყოვნებლივ ჩაებლაუჭნენ მათთვის ესოდენ სასურველ საბაბს, მოულოდნელად რომ ჩაუეარდათ ხელში, რათა ბიზანტიის საშინაო საქმეებში ჩარეულიყვნენ, ხოლო ურიცხვმა ალთქმა-დაპირებამ, უშურველად რომ იძლეოდა ალექსი, ადვილად ჩაახშო ჯვაროსანთა სინიდისის ქენჯნა. ამრიგად, დოე დანდოლოს მოქნილმა პოლიტიკამ კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ მიაქცია ის ლაშქრობა, რომელიც „წმიდა მიწის“ გასათავისუფლებლად მზადდებოდა. 1203 წლის დამდეგს ბიზანტიის გახგის მაძიებელთან დადებულ იქნა საბოლოო ხელშეკრულება, ხოლო იმავე წლის 27 ივნისს ლათინთა ფლოგმა კონსტანტინოპოლის მახლობლად ჩაუშეა ღუბა. ქალაქი იერიშით აიღეს და ისააკ ანგელოსი თავის ვაჟთან ალექსი VI-სთან ერთად ხელახლა ავიდა გახგმე. მაგრამ ლათინებისა და ბიზანტიელების თანხმობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ახალმა იმპერატორებმა ვერ შესძლეს თავიანთი ალთქმის შესრულება. ჯვაროსნები, უპირატესად კი ვენეციელები, სულ ახალ-ახალ მოთხოვნებს აყენებდნენ. 1204 წლის 25 იანერის სახალხო აჯანყებამ დაამხო დასავლეთის პროტექციები და ძალაუფლება ალექსი V მურზუფლეს ხელში გადავიდა. დაზაეება შეუძლებელი გახდა. ლათინებმა გადაწყვიტეს ბიზანტიის იმპერიის განადგურება. 1204 წლის 12 აპრილს კონსტანტინოპოლი კელაე იერიშით აიღეს და განუკითხაეად გაძარცვეს. მაშინ როდესაც ბიზანტიის არისტოკრატიისა და სამღვდლოების გადარჩენილი ნაწილი ნიკეას აფარებდა თავს, რათა შემდეგ იქიდან ეცადა იმპერიის აღდგენა, გამარჯუებულნი, გაყოფის თაობაზე დადებული ხელშეკრულების თანახმად, რომელსაც 1204 წლის მარგში მოაწერეს ხელი, ერთმანეთში ინაწილებდნენ ნადავლს. კომნინების გახგმე ბოლუენ ფლანდრიელი ავიდა (1204 წლის მაისი). ბონიფაციუს მონფერატელი თესალონიკის მბრძანებელი გახდა. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო გახგე ვენეციის პატრიარქმა დაიკაეა. დაპყრობილი იმპერიის მთელ გერიგორიაზე იქმ-

ნებოდა ფეოდალური სენიორიები. ენეიელები, გაქნილი საქმოსნები, განსაკუთრებული გულმოდგინებით ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ მთელს აღმოსაელეთში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტები, რომლებსაც მათი საეაჭრო და კოლონიალური ძლიერება უნდა უზრუნველყო. გეგონებოდათ, იმპერიას აღსასრულის დღემ უწიაო. და მართლაც, 1204 წლის მოვლენები ბიზანტიისათვის იყო გამანადგურებელი დარტყმა, რომლის შემდეგაც ის ელარასოდეს ელარ გაიმართა წელში.

თავი VII

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია

და ნიკეის ბერძნული იმპერია

(1204-1261)

I. ბიზანტიის იმპერიის დაშლა. — II. კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია. — III. ნიკეის ბერძნული იმპერია. — IV. კონსტანტინოპოლის დაბრუნება ბერძნების მიერ. — V. აქაიის სამთავრო.

I

ბიზანტიის იმპერიის დაშლა

ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებას, უწინარეს ყოვლისა, შედეგად მოჰყვა აღმოსავლეთ სამყაროს ძირეული შეცვლა.

ბიზანტიის იმპერიის ნანგრევებზე სოკოებივით იზრდებოდნენ ლათინთა ფეოდალური სენიორიები. კონსტანტინოპოლში შეიქმნა ლათინური იმპერია, რომლის მბრძანებლადაც ჯვაროსანმა ბარონებმა ფლანდრიის გრაფი ბოდუენი დასვეს. თესალონიკის სამეფო, რომელსაც მონფერაგის მარკიზი ბონიფაციუსი მართავდა, ნომინალურად იმპერატორს ექვემდებარებოდა. ქვეყანას მოეწოდებინა ნიკეისა და ფილიპოპოლის გიგულარული ჰერცოგები, დიდმოციკისა და ადრამიციონის სენიორიები. კონსტანტინოპოლის აღებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, რაინდთა ძლევა-მოსილი ლაშქრობის შედეგად, რომელსაც ათენსა და კორინთომდე წინ უძღოდა ბონიფაციუს მონფერაგელი, სხვა ლათინური სახელმწიფოებიც შეიქმნა: ბოლონიის სამარკიზო, ნეგროპონგის

სენიორია, ათენის საპერცოგო, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ბურგუნდიელ დელარომთა საგვარეულო, აქაიის, ანუ მორეის სამთაურო, რომელიც შამპანელებმა – ეოფრუა დე ვილარდუენმა და გიომ დე შამპლიგმა დაიპყრეს და რომელმაც ლათინურ აღმოსაელეთში ჯეაროსნების მიერ 1204 წელს დაარსებულ ყველა სახელმწიფოზე მეგხანს გაძლო. მეორეს მხრივ, ენეციამ დაუყოვნებლივ დაიკაფა დურაცო ეპიროსის სანაპიროზე, მოლონი და კორონი პელოპონესში, კრეგა და ევბეა, გალიპოლი, რიოდოსტო, პერაკლეა და კონსტანტინოპოლის ერეელი უბანი; ენეციელი პაგრიციები დაეუფლნენ არქიპელაგის კუნძულებს, სადაც დააარსეს ნაქსოსის საპერცოგო და ჩერიგოს სამარკიზო, ლემნოსის საერცპერცოგო და სანგორინოს სენიორია. ენეციის რესპუბლიკას, ამ განსაკვიფრებელი კოლონიური იმპერიის მფლობელს, უფლება ჰქონდა თავისი დოქისათვის სავსებით სამართლიანად ეწოდებინა „ბიზანტიის იმპერიის ერთი მეოთხედის მბრძანებელი“.

ბიზანტიის იმპერიის განადგურებამ განაპირობა არა ერთი და ორი ბერძნული სახელმწიფოს წარმოშობა. ტრაპიზონში კომნინთა დინასტიის ორმა წარმომადგენელმა – ალექსიმ და დავითმა – დააარსა იმპერია, რომელიც მალე შავი ზღვის სანაპიროზე, პერაკლეადან კაეკასიამდე გადაიჭიმა და XV საუკუნის მეორე ნახევრამდე (1461 წ.) იარსება. ეპირტოსში ანგელოსთა საგვარეულოს უკანონო შეიღმა – მიხეილ ანგელოს კომნინმა დააარსა სადესპოტო, რომელიც ნაეპაქტიდან დურაცომდე იყო გადაჭიმული. ნიკეაში ალექსი III ანგელოსის სიძემ თეოდორე ლასკარისმა თავის გარშემო შემოიკრიბა ბიზანტიური არისტოკრატიისა და სემლელელოების გადარჩენილი ნაწილი და 1206 წელს დიდი ზარ-შეიშით ეკურთხა „რომაელთა იმპერატორად“. პატივმოყვარე ფეოდალებმა: გაბალამ – როდოსზე, მანკაჟამ – ფილადელფიაში, ლეონ სგეროსმა – არგოსსა და კორინთოში დაქუცმაცებული იმპერიის გერიგორიები მიიგაყეს და თავიანთი

სენიორიები შექმნეს. კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ ეს იყო ბი-
ზანტიის აღსასრული.

მაგრამ ამ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც ეს-ესაა
იბადებოდნენ პოლიტიკური ცხოვრებისათვის, ძალიან დიდი
განსხვავება იყო. ლათინურმა იმპერიამ, მისი ახალი მბრძანე-
ბლების უღაო ღირსებების მიუხედავად, ნახევარი საუკუნე ძლივს
გაძლო (1204-1261 წ.). მისი დასაბამიერი სისუსტე გარდუეაღს
ხდიდა მის ეფემერულობას. ბერძნებს შორის კი, პირიქით,
უცხოელების გამარჯვებამ პაგრიოგული გრძნობისა და ნაციონ-
ალური თვითშეგნების გაღვივება გამოიწვია. ბელადები,
რომელთა ირგვლივაც თავს იყრიდა ბერძნული სამყაროს ყველა
სიცოცხლისუნარიანი ძალა, მხოლოდ ერთ რამეს მიეღვგოდნენ:
საძულველი ლათინებისთვის წაერთმიათ კონსტანტინოპოლი.
გასარკვევი მხოლოდ ის იყო, ორი ურთიერთმოქიშპე იმპერიიდან
მანს რომელი შესძლებდა ამ მიზნის მიღწევას: ნიკეისა თუ ეპი-
როსის იმპერია.

II

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია.

იმისათვის, რომ მეოთხე ჯეაროსნული ლაშქრობის შედეგად
აღმოცენებული ახალი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი მეგ-
ნაკლებად მყარი გამომდგარიყო, იმპერიას აუცილებლად
სჭირდებოდა ბლიერი ხელისუფლება და მტკიცედ ცენტრალიზე-
ბული აპარატი, მაგრამ ლათინთა მიერ შექმნილ ტიპურად ფეო-
დალურ სახელმწიფოში იმპერატორი მხოლოდ და მხოლოდ პირ-
ველი ბარონი იყო. მისი ძალაუფლება, რომელიც ვეებერთელა
გერიგორიაზე ვრცელდებოდა, პოლიტიკური თვალსაზრისით
თითქმის ნულს უდრიდა. ბოდუენი ტახტზე ასელისთანავე იძულე-
ბული შეიქნა ომი გამოეცხადებინა თავისი ურჩი ვასალის – თე-

სალონიკის მეფისათვის, და თუმცა ბოლოს როგორც იქნა შეარიგეს ისინი, მაგრამ მათ შორის არასოდეს არსებულა მეტნაკლებად მყარი თანხმობა. ბოლუენის მეშვეობით პენრიხ ფლანდრიელი იმავე სიძულეების წინაშე აღმოჩნდა; და თუმცა თავისი ენერჯისა და გერგილიანობის წყალობით მაინც შესძლო საკუთარი ძალაუფლებისთვის დაემორჩილებინა თესალონიკის სამეფო (1209 წ.) და ეიძულებინა ბიზანტიელი ფეოდალები, რაენიკეში გამართულ სხდომაზე მისი სუვერენიტეტი ეცნოთ (1210 წ.), მაგრამ ათენის პერსოგებმა და აქაიის მთავრებმა ძალე მთლიანად აიყარეს გული იმპერიამზე და თითქმის დამოუკიდებელნი გახდნენ. ლათინურ იმპერიას არ შეიძლებოდა ვენეციის დიდი იმედი ჰქონოდა, რადგანაც ამ უკანასკნელს საკუთარი ინტერესების მეტი არაფერი ახსოვდა და თავგამოდებით იცაედა თავის პრივილეგიებს. დამარცხებულ ბერძნებთან შეთანხმებაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. ზოგიერთი ლათინი მბრძანებლის — თესალონიკეში მონფერაგის, აქაიაში ვილარდუენებისა და სხვათა ძალისხმევის მიუხედავად, რომლებიც ცდილობდნენ დაეძლიათ მოსახლეობის სიძულვილი და როგორმე დაევიწყებინათ მათთვის თავიანთი სისასტიკის ხსოვნა, — ბერძნები მაინც მტრულად იყენენ განწყობილნი უცხოელების მიმართ და მოუთმენლად მოელოდნენ მხსნელს, საიდანაც არ უნდა მოეღწეოდათ იგი: ნიკეიდან თუ ეპიროსიდან. და ბოლოს, უეჭველ საფრთხეს, რაც ბერძნების მხრივ ემუქრებოდა იმპერიას, ზედ დაერთო შესაძლო საფრთხეც ბულგარელების მხრიდან. ლათინებმა შეცდომა დაუშვეს, როცა უარყვეს კაეშირი, რასაც მათ სთავაზობდა მეფე იოანიცე (1197-1207 წ.), და ამრიგად, ნაცულად იმისა, რომ ბიზანტიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში ბულგარელთა მხარდაჭერის იმედი ჰქონოდათ, მოსისხლე მტრებად მოიკიდეს ისინი. ამის შემდეგ ბულგარელები ნიკეის ბერძენ მბრძანებლებს დაუკავშირდნენ ლათინური იმპერიის წინააღმდეგ და მათთან ერთად თავდაუზოგავად ცდილობდნენ მის განადგურებას.

და მაინც, საყოველთაო დათრგუნეილობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, რაც კონსტანტინოპოლის ალუბამ გამოიწვია, ერთხანს ისე ჩანდა, თითქოს ლათინები ყველგან გამარჯვებას ზეიმობდნენ. თესალია, შუა საბერძნეთი და პელოპონესი, რომლებმაც სერიოზული წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს მომხდურთ, რამდენიმე კვირაში აიღეს. მცირე აზიაში პენრიხ ფლანდრიელმა პომპაქენონთან დაამარცხა ბერძნები და ჭაბუკი თეოდორე ლასკარისი, რომელმაც ბრუსის მეტი ვერაფერი შეინარჩუნა, თითქოს უკვე დასალუქად იყო განწირული, მაგრამ ის თრაკიაში ბულგარელების შემოჭრამ იხსნა. მეფე იოანიკე თავს დაესხა ლათინურ იმპერიას და ამბოხებული ბიზანტიელები ერთსულოვანი ალტაყებით შეეგებნენ მის გამოჩენას. იმპერატორმა ბოლუენმა და ღოქმა დანდოლომ ერთობლივად გაილაშქრეს მგრის წინააღმდეგ, მაგრამ ანდრინოპოლის ხეობაში ლათინთა ლაშქარმა გამანადგურებელი მარცხი იწვინა (1205 წ.), თვით ბოლუენი კი უგზო-უკელოდ დაიკარგა. ბულგარელთა მბრძანებელი ორი წლის განმავლობაში არბედა მაკედონიას, უნდოდა სასტიკად ეძია შური იმ უბედურების სანაცულოდ, რაც მის ხალხს თავს დააგება ბასილი II-მ, და ამ უკანასკნელის მეგსახელის – „ბულგართმელეგის“ საპირისპიროდ „რომაელიმელეტი“ („რომაიოქტონოს“) დაირქვა. ლათინთა საბედნიეროდ, იოანიკე დაღაგით მოკლეს თესალონიკის გარემოცვისას (1207 წ.).

თეოდორე ლასკარისმა დაუყოვნებლივ ისარგებლა მისი სიკედილით, რათა აღედგინა და განემტკიეებინა თავისი ძალაუფლება. თუმცა პენრიხ ფლანდრიელის (1205-1216 წ.), ბოლუენის ძმისა და მემკეიდრის მმართველობისას, ვისი ბადალი მბრძანებელიც საერთოდ არ ღირსებია კონსტანტინოპოლის ლათინურ იმპერიას, კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ ჯუაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოშობილი სახელმწიფო სიცოცხლიუნარიანი უნდა ყოფილიყო. იოანიკეს სიკედილის შემდეგ პენრიხ ფლანდრიელი დაუზაედა ბულგარეთს და, ამრიგად, იმპერიას სე-

რიოზული საფრთხე ააცილა თავიდან. იმპერატორმა რის ვაივა-გლახით შესძლო ერთიანობა აღედგინა ლათინებს შორის და თავისი ძალაუფლებისათვის დაემორჩილებინა ყველაზე ძლიერი ვასალები. მან ისიც კი მოახერხა, რომ თავის ბერძენ ქვეშეურდომთა სიმკათია დაემსახურებინა და ამ გზით მოეპოვებინა მათი მორჩილება. იმაედროულად, გრაპიზონელ კომნინთა მხარდაჭერით, იმპერატორმა მცირე აზიაზე გაილაშქრა. პირველი ექსპედიციის შედეგად მის ხელში აღმოჩნდა ბეთანიის ნაწილი (1206 წ.). 1212 წელს ის კიდევ უფრო ენერგიულად მოქმედებდა. ლუპარკოსთან დაამარცხა თეოდორე ლასკარისი და აიძულა ნიკეის მბრძანებელი, მიზიისა და ბეთანიის ნაწილი დაეთმო მისთვის. მაგრამ პენრიხი ძალიან ადრე გარდაიცვალა (1216 წ.), ასე რომ, იმპერიის დაფუძნება ვერ შესძლო. მისი სიკედილის შემდეგ ბერძნებსა და ბულგარელებს ხელები გაეხსნათ; ჯეაროსნების მიერ დაარსებული სახელმწიფო, თავისი უნიათო მბრძანებლების წინამძღოლობით, უფსკრულისაკენ მიექანებოდა.

III

ნიკეის ბერძნული იმპერია

თეოდორე ლასკარისი (1206-1222 წ.) თანდათანობით მთელი ბიზანტიური აზიის მფლობელი გახდა. მან ჯერ გრაპიზონის მბრძანებლები დაამარცხა, რომლებიც შურით უყურებდნენ მის წარმატებებს, შემდეგ კი – თურქ-სელჯუკები (1211 წ.) და ანაგოლიის სანაპიროს მნიშვნელოვანი ნაწილი წაართვა მათ. პენრიხ ფლანდრიელის სიკედილის შემდეგ მან სულის მოთქმაც აღარ აცალა ლათინებს. თეოდორემ (გარდ. 1222 წ.) გახტი თავის სიძეს იოანე ვაგაკეს (1222-1254 წ.) დაუტოვა. ბეთანიის უმნიშვნელო ნაწილის გამოკლებით, რომელსაც ჯერ ისევ ლათინები ფლობდნენ, ახალი იმპერატორის ძალაუფლება მცირე აზიის მთელ დასავლეთ ნაწილზე ვრცელდებოდა, ხოლო მისი საბრძანებლის

საზღვრები სანგარიოსისა და მეანდროსის გემო ღინებას უწევდა. ეატაკუს, ნიჭიერ მხედართმთავარსა და მარჯვე აღმინისტრატორს, ამიერიდან უნდა განეგრძო ლასკარისის საქმე და ბერძნული მცირე აზიისათვის უკანასკნელად დაებრუნებინა კეთილდღეობა.

და მაინც, შეიძლებოდა გვეკითხა, ხომ არ დარჩებოდა ნიკეის იმპერიის მომავალი და მისი პატივმოყვარული გეგმები ძველი იმპერიის აზიური პროვინციებით შემოფარგლული? და მართლაც, ეპიროსის დესპოტმა თეოდორე დუკა ანგელოსმა, თავისი ძმის მისიელის მეშვეობით (1214-1230 წ.), მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამფლობელო, როგორც ლათინების, ისე ბულგარელების ხარჯზე. მან ვენეციელებს წაართვა დურაცო და კორფუ, აიღო ოქრიდა და პელაგონია, 1222 წელს კი ხელთ იგდო თესალონიკე, რომელსაც ჭაბუკი დიმიტრი, ბონიფაციუს მონფერატელის ძე განაგებდა, და ლათინებისათვის წართმეულ ქალაქში დიდი ბარზეიმით დაიდგა თავზე იმპერატორის გვირგვინი, რასაც აღფრთოვანებით მიესალმნენ ბიზანტიელები, რომლებიც მას ელინიზმის აღმდგენად სახაედნენ. შემდგომ ამისა, ახლად ნაკურთხმა იმპერატორმა, ბულგარელების ხარჯზე, ანდრინოპოლსა, ფილიპოპოლსა და ქრისტოპოლამდე განავრცო თავისი ძალაუფლება. შეიძლებოდა გეფიქრათ, რომ ის მალე მოუღებდა ბოლოს ლათინურ იმპერიასაც. 1224 წელს სერესთან გამართულ ბრძოლაში მან დაამარცხა უნიათო მბრძანებელი რობერ დე კურტენე (1221-1228 წ.), რომელიც განაგებდა კონსტანტინოპოლის დაკნინებულსა და დაქუცმაცებულ იმპერიას.

მაგრამ ევროპაში ბიზანტიის იმპერიის წარმატებებს მოულოდნელად დაესვა წერტილი. 1218 წელს ბულგარეთის სამეფო გახტმე ავიდა ჭკვიანი და ენერგიული მბრძანებელი იოანე ასენი (1218-1241 წ.). იოანიცესი არ იყოს, ისიც ნებაყოფლობით მიემხრო ლათინებს ბერძნების წინააღმდეგ, და 1228 წელს, როცა იმპერატორი რობერ დე კურტენე გარდაიცვალა, იოანემ დააპირა,

ბოლქუნ II-ის (1228-1261 წ.) მცირეწლოვანებისას, ლათინური იმპერიის რეგენტი გამხდარიყო. ლათინური სამღვდელმთავროების სიბერე და სიკერპის გამო მართლმადიდებელ მბრძანებელს მამაკი, მაგრამ პოლიტიკურად უმწიფარი და უნდელი რაინდი ეან დე ბრიენი (1229-1237 წ.) არჩიეს. ასე გაუშვა იმპერიამ ხელიდან ხსნის უკანასკნელი შანსი. ბულგარელთა შეურაცხყოფილი მბრძანებელი, ნიკეელ ბერძენთა სასიკეთოდ და სასიხარულოდ, ლათინური იმპერიის დაუძინებელ მტრად იქცა. თავდაპირველად მან დიდი სამსახური გაუწია ნიკეელებს: ევროპაში დაამარცხა მათი მეტოქე – თესალონიკის ბერძენი იმპერატორი, ვისი პატივმოყვარული მრახებებიც ბულგარელთა შემოერთებას იწვევდა. 1220 წელს კლოკონიასთან დამარცხებული და ტყვედ ჩავარდნილი თეოდორე იძულებული შეიქნა გახტიდან გადამდგარიყო, ხოლო მის მიერ დაარსებული და აწ უკვე ძალზე დაკნინებული სახელმწიფო (თესალონიკის გარდა ის მოიცავდა მხოლოდ თესალიას) მისი ძმის მანუელის ხელში გადავიდა. ეატაკეს მისი დასაველი მეტოქე რომ ჩამოაშორა, ასენმა, იმავდროულად, განამტკიცა ნიკეის იმპერატორის ძლიერება და მოკავშირეობაც შესთავაზა მას (1234 წ.). ეს ლათინური იმპერიის დაქცევას მოასწავებდა.

ოცწლიანი მმართველობის მანძილზე ნიკეის იმპერატორმა დიდად განაერყო თავისი საბრძანებელი. 1224 წელს პოიმამენონთან დაამარცხა ლათინები, უკანასკნელი სიმაგრეები წაართვა მათ, რომლებსაც ისინი ანატოლიაში ფლობდნენ და მცირე აზიასთან მღებარე დიდი კუნძულები – სამოსი, ქიოსი, ლესბოსი და კოსი დაიპყრო, როდოსის ბერძენი მმართველი კი ვასალად გაიხადა. შემდეგ ის თრაკიისაკენ დაიძრა თავისი ლაშქრით და სწრაფად აიღო ანდრინოპოლი, სადაც თესალონიკის ბერძენ იმპერატორს შეეჯახა. ბოლოს კი ვენეციელებს შეუგია კრეტამზე. ბულგარელებთან კავშირმა კიდევ უფრო განამტკიცა მისი ძლიერება. 1236 წელს მოკავშირეებმა ძალების ზღვრული დაძაბვით კონსტანტინოპოლის აღება სცადეს; დედაქალაქის დამ-

ცველებმა დიდი გაჭირვებით მოიგერიეს მათი შეგევა. დასავლეთში დროულად მიხედნენ, რომ საჭირო იყო კონსტანტინოპოლის შენარჩუნება: იგალიის ზღვისპირა ქალაქებმა და აქაიის სამთაერომ სასწრაფოდ აფრინეს მამუელი. იმპერიის დედაქალაქი გადარჩა და იოანე ასენის სიკვდილის შემდეგ (1241 წ.) ბერძენბულგართა კავშირის დაშლის წყალობით, სვედაესილმა ლათინურმა სახელმწიფომ ოცდახუთ წელიწადს კიდევ იარსება. ამ მეოთხედი საუკუნის მანძილზე ბოდუენ II ყველას დახმარებას სთხოვდა, მაგრამ ვერავისგან იღებდა მას; ფულის საშოვნელად იძულებული იყო კონსტანტინოპოლის ყველაზე ძვირფასი რელიქვიები გაეყიდა, რომლებიც წმიდა ლუიმ შეიძინა. ბოლოს, მისი გაჭირვება იმ ზომამდის მივიდა, რომ გყვიის მონეტებს ჭრიდა და გამთრობით საიმპერატორო სასახლეთა ხის სამკაულებს უკეთებდა ბუხრებს.

ამ ხნის მანძილზე ვაგაცემ საბოლოოდ აღადგინა ბიზანტიელთა ერთობა და უცხოელების წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმა ისინი; ანატოლიაში თავიანთი უკანასკნელი სამფლობელოებიდან განდევნა ლათინები; 1224 წელს ცოლად შეირთო იმპერატორ ფრიდრიხ II ჰოჰენშტაუფენის ასული და სიმამრის სახით ძლევამოსილი მოკავშირე ჰოჰენ; ლათინთა მფარველი პაპისადმი სიძულვილის გამო იმპერატორმა ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე ბერძენებს მიანება კონსტანტინოპოლი. შემდეგ ვაგაცემ ფრანკების მხარდაჭერაზე უარი ათქმევინა იკონიის სულთანს (1244 წ.) და დაუყოვნებლივ ისარგებლა მცირე აზიაში მონღოლების შემოჭრით, რათა თურქების ხარჯზე განეერცო თავისი საბრძანებელი. განსაკუთრებით ენერგიულად მოქმედებდა ის ევროპაში. ეპიროსის სადესპოტოში სრული ანარქია სუფევდა. ვაგაცემ თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ეს გარემოება, აიძულა იოანე ანგელოსი, თეოდორეს ძე, უარი ეთქვა იმპერატორის გიგულზე და ნიკეის ვასალად ელიარებინა თავი (1242 წ.). ოთხი წლის შემდეგ (1246 წ.) ის თესალონიკესაც დაეუფლა და დესპოტი ღიმიტრი განდევნა

იქიდან. მერე ბულგარელებს გამოსტაცა მაკედონიის დიდი ნაწილი, სერე, მელნიკი და სტენიმაქო, ლათინებს კი – ეიზია და ცურულონი (1247 წ.). და ბოლოს, იარაღის ძალით თავისი სუვერენიტეტი თავს მოახვია უკანასკნელ ბერძენ მბრძანებელს, რომელიც ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას, – ეპიროსის დესპოგს მიხეილ II-ს (1254 წ.). ამ უკანასკნელი ლაშქრობიდან მობრუნებული ვაგაცე გარდაიცვალა. ნიკეის ბერძნული იმპერია, მდიდარი, ლალი, ძლევამოსილი, ყოველი მხრიდან გარს ერტყა ლათინური იმპერიის უბადრუკ ნაშთს. ახლა კონსტანტინოპოლის ალებალა იყო საჭირო.

IV

კონსტანტინოპოლის დაბრუნება ბერძნების მიერ

თავისი ხანმოკლე მმართველობის მანძილზე თეოდორე II ლასკარისი (1254-1258 წ.) მამამისის პოლიტიკას აგრძელებდა. რუპელის გასასულელში მან გამანადგურებელი დარტყმა ატემა ბულგარელებს (1255 წ.), რომლებსაც სურდათ რევანში აეღოთ ვაგაცესთან დამარცხების სანაცულოდ, და აიძულა ისინი, მავს დასთანხმებოდნენ (1256 წ.). მართალია, თეოდორე ძალიან ადრე გარდაიცვალა და ვერ მოასწრო ეპიროსის ვერაგი და პატიემოყვარე დესპოგის მისეილ II-ის ამბოხება ჩაეხშო, სამაგიეროდ მისმა შემცუელელმა ნიკეის ბერძნული იმპერიის გახტმე მიხეილ პალეოლოგმა (1258-1261 წ.) თავისი უზურპაცია და გახტმე ასული: სას ჩადენილი ბოროტება, რისი წყალობითაც დაამხო კანონიერი დინასტია და ხელთ იგდო ძალაუფლება, – თავისი გამარჯუებებით გამოისყიდა. ეპიროსის დესპოგმა მიხეილ II-მ კავშირი შეკრა მანფრედთან, სიცილიის მეფესთან, და აქაიის მთავართან გიიომ დე ვილარდუენთან, შემდეგ ალბანელები და სერბიელებიც მიიმხრო და თესალონიკეს დაემუქრა. მაშინ პალეოლოგი შეტევაზე გადავიდა; იერიშით აიღო მაკედონია, ალბანეთში შეიჭრა და დეს-

პოგსა და მის მოკავშირეებს პელაგონიის ხეობაში სასტიკი მარცხი აგება (1259 წ.). ამრიგად, ნიკეის იმპერიის წარმატებებმა განაპირობა ეპიროსის სადესპოტოს განადგურება. რამდენიმე ხნის შემდეგ პალეოლოგმა კონსტანტინოპოლის ალბით დაასრულა თავისი საქმე.

1261 წელს მან პელესპონგი გადასერა და ქალაქგარეთ მდებარე სამფლობელოები წაართვა ლათინებს. ვენეციელების წინააღმდეგ, რომლებიც გვიან, მაგრამ მაინც მიხედნენ, რომ აუცილებელი იყო კონსტანტინოპოლის დასაბრუნება, იმპერატორმა მოხერხებულად მიიმხრო მათი მოქიშპე გენუელები, რომლებსაც ნიმფეონში დადებული ხელშეკრულებით (1261 წ.) ისეთივე პრივილეგიები აღუთქვა აღმოსაელეთში, როგორითაც მათი მეგობრები სარგებლობდნენ. ამის შემდეგ საკმარისი იყო ხელსაყრელ შემთხვევას დალოდებოდნენ, რომ დედაქალაქი ბიზანტიელების ხელში გადასულიყო. 1261 წლის 25 მაისს პალეოლოგის ერთ-ერთმა მხედართმთავარმა ისარგებლა იმით, რომ ვენეციელების ფლოტმა დროებით დატოვა „ოქროს რქა“ და გააფთრებული იერიშით აიღო ქალაქი. ბოლუენ II-მ გაქცევით უშველა თავს; მას თან მიჰყვნენ ლათინთა პატრიარქი და ვენეციელი კოლონისტები. 1261 წლის 15 აგვისტოს მიხეილ პალეოლოგი დიდი ბარ-ბეიმით შევიდა კონსტანტინოპოლში და წმიდა სოფიოს გაძარში იმპერატორის გეირგვინი დაიდგა თავს. შეიძლებოდა ვეფიქრათ, რომ ბიზანტიის იმპერია კელაე აღსდგა პალეოლოგთა ნაციონალური დინასტიის მეთაურობით, რომელსაც თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე უნდა ემართა სახელმწიფო.

V

აქაიის სამთავრო

მეთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოსობილსხვა ლათინურ სახელმწიფოებს კონსტანტინოპოლის იმპერიას-

თან ერთად როდი შეუწყვეტიათ არსებობა. ვენეციამზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, რომელმაც საკმაოდ დიდხანს შეინარჩუნა თავისი კოლონიური იმპერია და მისი მოქალაქეების მიერ კუნძულებზე დაარსებული სენიორიები, ათენის საპერეოგომ, დელაროშთა საგვარეულოს მეთაურობით 1311 წლამდე იარსება, და თუმცა კეფისთან გამანადგურებელი მარცხის შემდეგ კატალონიელების (1311-1333 წ.), მათ მერე კი ფლორენციელი პერეოგების – აჩაიოლების ხელში გადავიდა (1333-1456 წ.), – ის მაინც აღარასოდეს დაქვემდებარებია ბიზანტიას. აქაიის სამთავრომ სამი ვილარდუნის – დინასტიის დამაარსებლის ჟოფრუა I-ისა და მისი ვაჟების – ჟოფრუა II-ისა და გიომის (1209-1278 წ.) თაოსნობით, ამ დროისათვის კიდევ უფრო მეტ კეთილდღეობას მიაღწია. პირწმინდად ფეოდალური ორგანიზაციისა და ფრანგი ჯეაროსნების მიერ დაარსებული თორმეტი დიდი საბარონოს მიუხედავად, აქაიის სამთავრო მთელი XIII საუკუნის განმავლობაში ლათინური აღმოსავლეთის ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანა იყო, თავისი მტკიცე ფინანსური მდგომარეობით, „მთელს ევროპაში საუკეთესოდ მიჩნეული მხედრობით“, სრული სიმშვიდითა და ბერძენ ქვეშევრდომებთან შესაშური თანხმობით თუ ერთსულოვნებით. ანდრაუიდის სასახლე, ერთი ქრონისტიკის სიგყვიით, „თვით უდიდეს მეფეთა სასახლეებზედაც უმდიდრესი და უბრწყინვალესი იყო“. სამთავროს ცხოვრების ყველა მხარეს მოიცავდა ფრანგული კულტურის გაელენა: „ფრანგულად აქ ისევე კარგად ლაპარაკობდნენ, როგორც პარიზში“. დიდად საინტერესო წიგნში „მორეის ქრონიკა“ უჩვეულო ცხოველმყოფელობითაა დახატული ეს პირწმინდად რაინდული და ფრანგული საზოგადოება. მთელს პელოპონესში, აკროკორინთოსა თუ კლემუციში, კარიგენესა თუ მისტრაში, კალამაგასა თუ მაინაში დღესაც შეხედებით ფრანგი ფეოდალების მიერ ოდესღაც აგებულ ციხე-სიმაგრეთა დიდებულ ნანგრევებს. ვჭვს გარეშეა, რომ ზეგაელენა, რასაც შორეული საფრანგეთი ახდენდა იარაღით დაპყრობილსა და ესოდენ სწრა-

ჟად ასიმილირებულ ამ ბერძნულ ქვეყანაში, ბიზანტიის ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო მოვლენად რჩება.

პელაგონიასთან დამარცხებას, სადაც გიომ დე ვილარდუენი გყვედ ჩაუვარდა მიხეილ პალეოლოგს, აქაიის სამთავროსათვის სავეალალო შედეგი მოჰყვა. თავისუფლება რომ დაებრუნებინა, ფრანგი მბრძანებელი იძულებული შეიქნა 1262 წლის ხელშეკრულებით ბერძნებისათვის დაეთმო მონემეასია, მაინა და მისგრა. ამრიგად, ბიზანტიელებმა ხელახლა დაადგეს ფეხი პელოპონესის მიწას. ვილარდუენის სიკედილის შემდეგ (1278 წ.), ქალეზისა და უცხოელების – ანეუელი თუ ნავარელი მბრძანებლების მმართველობისას, ბიზანტიელებმა, ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერით, სწრაფად მოიკიდეს ფეხი აქაიაში, სადაც XIV საუკუნეში მორეის სადესპოტო – იმპერიის დაცემის ხანაში ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო სახელმწიფო დააარსეს. და მაინც, აღმოსავლეთში მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოქმნილი მრავალი ლათინური დასახლება რჩებოდა. კონსტანტინოპოლის დაბრუნებისა და ეპიროსსა თუ აქაიაში მიხეილ პალეოლოგის წარმატებების მიუხედავად, ეს გარემოება პალეოლოგთა მიერ აღდგენილი იმპერიის მუდმივი ზრუნვის საგანი და მისი აშკარა სისუსტის ერთ-ერთი მიზეზი იყო.

თავი VIII

ბიზანტიის იმპერია პალეოლოგების დროს

(1261-1453)

I. ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს. – II. მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართველობა (1261-1282 წ.). – III. ბიზანტიის იმპერია უკანასკნელი პალეოლოგების დროს (1282-1453 წ.). – IV. ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა ეპოქაში.

I

ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს

პალეოლოგთა ახალი დინასტიის მიერ აღდგენილი იმპერია სრულიად არ ჰგავდა იმ მონარქიას, რომელსაც ადრე განაგებდნენ კომნინები. ამიაში გრაპიზონის იმპერია შავი ზღვის პირას მდებარე პროვინციების უდიდეს ნაწილს ფლობდა და დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, რომელიც სულ უფრო მეტად მიეღწეოდა განცალკევებას და XIV საუკუნის მეორე ნახევრამდე ბიზანტიის იმპერიის პარალელურად არსებობდა. ევროპაში ეპიროსის სადესპოტო ალბანეთის სამხრეთსა და ეგოლიის გარკვეულ ნაწილს მოიცავდა. ნეოპატრასის საჰერცოგოს, ანუ დიდი ვალახიის შემადგენლობაში შედიოდა თესალია, ლოკრიდა და ფთიოტიდა. ამ ბერძნული სახელმწიფოების გარდა ცენტრალურ საბერძნეთში არსებობდა ათენის ლათინური საჰერცოგო, ხოლო პელოპონესში – მორეის ლათინური სამთავრო. ვენეციელები კელაფინდებურად ფლობდნენ არქიპელაგის კუნძულების უმეტეს ნაწილს. გენუელების ხელში იყო ქიოსი და ანაგო-

ლიის სანაპიროსა თუ შავი ზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი კოლონიები. ბიზანტიის აღდგენილი იმპერია მხოლოდ გერიტორიების სამ ჯგუფსა ფლობდა: აზიაში – ყოფილი ნიკეის იმპერიის სამფლობელოებს; ევროპაში – კონსტანტინოპოლს, თრაკიასა და მაკედონიის ნაწილთან ერთად, რომლის მთავარი ქალაქი იყო თესალონიკე; და ბოლოს, რამდენიმე კუნძულს – როდოსს, ლესბოსს, სამოთრაკიასა და იმბროსს. გერიტორიულად დაკნინებული და სამხედრო თუ ფინანსიური თვალსაზრისით დაუძლურებული იმპერიის გვერდით კი მხრებს შლიდნენ ძლევამოსილი და თავიანთ ძლიერებაში დარწმუნებული ახალგაზრდა სახელმწიფოები, რომლებიც ცდილობდნენ ბიზანტიისათვის წაერთმიათ მისი ოდინდელი ჰეგემონია. XIII სუკუნეში ამნაირი სახელმწიფო იყო ბულგარეთის მეორე იმპერია ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, XIV საუკუნეში კი სტეფან დუშანის დიდი სერბია. მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, ეს ითქმის აზიელ თურქებზე, რომლებიც სულ უფრო და უფრო მრისხანედ ემუქრებოდნენ იმპერიას. წავიდა ის დრო, როცა კონსტანტინოპოლი აღმოსავლური სამყაროსა და აღმოსავლური კულტურის ცენტრი იყო.

II

მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართველობა (1261-1282 წ.)

ბიზანტიის იმპერიის ოდინდელი მთლიანობისა და სიდიადის აღდგენა მხოლოდ სასწაულს შეეძლო. მიხეილ VIII-მ (1261-1282 წ.) სცადა ამ სასწაულის მოხდენა, და თუმცა ვერ მოახერხა მთლიანად განუხორციელებინა სინამდვილეში თავისი გრანდიოზული გეგმები, პრაქტიკული ნიჭისა და გამჭრიახობის წყალობით ის მაინც შეიძლება ბიზანტიის უკანასკნელ დიდ იმპერატორად იქნეს მიჩნეული.

მიხეილ VIII-ის ტახტზე ასვლისთანავე ცხადი შეიქნა მისი განზრახვა: როგორც ბერძნების, ისე ლათინებისთვისაც გამოეგლიჯა ყველა პროვინცია, რომლებიც მათი იმპერიას წაართვეს. ის შეიჭრა ფრანკულ მორეაში (1261 წლის დამლევეს); იანინა წარსტაცა ეპიროსს (1265 წ.), მაკედონიის ნაწილი – ბულგარეთს (1264 წ.) და არქიპელაგის კუნძულების უმეტესობა – ვენეციელებს; იმპერატორმა ლაგამი ამოსდო გენუელთა თაეგასულობას, და ბოლოს, ბიზანტიის პატრიარქის ძალაუფლება აღადგინა ბულგარეთისა და სერბიის ეკლესიებში. მაგრამ სულ მალე ის მტრულად განწყობილ დასავლეთს შეეჯახა. და მართლაც, არც პაპსა და არც ვენეციელებს არასოდეს აუღიათ ხელი ლათინური იმპერიის აღდგენაზე; ორივე სიცილიის ახალ მბრძანებელს შარლ ანჟუელს, ვიტიერბოში 1267 წელს დადებული ხელშეკრულების თანახმად, – იმპერატორ ბოლდუენ II-ის უფლებათა მემკვიდრეს და ვილარდუენის ასულზე თავისი ეაჟის ქორწინების წყალობით – აქაიის სამთაეროს სუმერენს, კიდევ უფრო პატივმოყვარული გეგმები ჰქონდა აღმოსავლეთის მიმართ. მან დაიპყრო კორფუ (1267 წ.), ხელთ იგდო დურაკო და ეპიროსის სანაპირო (1272 წ.), ალბანეთის მეფის ტიტული მიიღო და კაეშირი შეჰკრა იმპერიის ყველა მტერთან – ბულგარელებთან, სერბიელებთან და დიდი ვალახიის მთავართან.

ამ კრიტიკულ მომენტში მხოლოდ მიხეილ პალეოლოგის განსაკვიფრებელმა სიმარჯვემ და გამჭრიახობამ შეუძალა ხელი იმას, რომ მთელი დასავლეთი გაერთიანებულიყო ბიზანტიის წინააღმდეგ საბრძოლველად. იმპერატორმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ის გარემოება, რომ პაპი შემოთავაზებული იყო შარლ ანჟუელის გაძლიერებით, დააიმედა იგი, რომ შესაძლებელი იყო რომაულ მღვდელმთავართა სანუკეარი ოცნების განხორციელება, ესე იგი, ბერძნულ ეკლესიაზე რომის ძალაუფლების გაერყელება, და ლიონის საეკლესიო კრებაზე (1274 წ.) გრიგორლ X-სთან დადებული ხელშეკრულების თანახმად, აღმოსავლური ეკლესია კვლავ

დაექვემდებარა პაპს. ამის სანაცულოდ მიხეილ VIII-ს აღუთქვეს, რომ არაეინ შეეცილებოდა კონსტანტინოპოლს, ხოლო აღმოსაქ-
ლეთში თაქისუფალი მოქმედების საშუალებას და ლათინთა წი-
ნააღმდეგ ბრძოლის ნებასაც კი მისცემდნენ. და მართლაც, 1274
წელს იმპერატორმა ეპიროსში შეუტია ანუქელთა დინასტიის
ლაშქარს, შემდეგ თესალიაში შეიჭრა, სადაც ალყა შემოარტყა
ნეოპატრასს (1275 წ.). ებეკაზე დაამარცხა ევნეციელები და აქაიაში
გადაიგანა საომარი მოქმედება, სადაც გიომ ვილარდუენის
სიქელიმა (1278 წ.) საგრძობლად დაასუსტა ფრანკთა სამთაერო.

საუბედროდ, ბიზანტიისა და რომის გამუდმებულმა მტრო-
ბამ წერტილი დაუსვა მის ქმედითობას. მიხეილ VIII-მ ბიზანტიის
სამღვდულოებას ძალით მოახვია თავზე რომთან კავშირი და პა-
ტრიარქ იოანე ბეკოსთან ერთად ძალითვე სურდა მისი რეალ-
იზება (1275 წ.). მაგრამ იმპერატორის ძალისხმევას შედეგად
მხოლოდ ის მოჰყვა, რომ მართლმადიდებლური ეკლესიის წიაღში
განხეთქილებამ იჩინა თავი, ხოლო ორი სამყაროს ანტაგონიზმი,
რომლის შერბილების იმედით ქონდა, კიდევ უფრო მწეავე და
საშიში გახდა.

მეორეს მხრივ, შარლ ანუქელს, რომელიც ძალზე უკმაყო-
ფილო იყო მოვლენების ამნაირი განვითარებით, იარალი არ
დაუყრია. მან გარდაქმნა ეპიროსში თავისი მმართველობის
ფორმა (1278 წ.), ხელახლა მიიმხრო პაპი (1281 წ.) და ლათინური
იმპერიის აღდგენის მიზნით რომსა და ევნეციასთან ერთად
დააარსა ლიგა, რომელსაც მიხეილ VIII-სადმი სიძულვილის გამო
სერბიელები, ბულგარელები და, ასე განსაჯეთ, თვით თესალიელი
და ეპიროსელი ბერძნებიც კი მიემხრნენ. ბიზანტიის იმპერია
მტრებით იყო გარშემორტყმული. მიხეილ VIII-მ ბერატთან
დაამარცხა შარლ ანუქელის ლაშქარი და მისი ითაცასულობის
ასალაგმეად 1282 წლის მარტში მოიწვია ე.წ. „სიცილიური სე-
რობა“. ამრიგად, იმპერატორმა იმძლავრა დასაულებთზე. მაგრამ
გადაჭარბებულ ყურადღებას რომ უთმობდა ლათინებს, ის მიუტე-

ეებელ დაუდევრობას იჩენდა თურქული საფრთხის მიმართ, სულ უფრო და უფრო მრისხანე რომ ხდებოდა მცირე აზიაში, ხოლო ევროპაში – ასევე საშიში განსაცდელისადმი, რასაც სერბიელები უმზადებდნენ ბიზანტიას. რელიგიური მღელვარება, რამაც თავი იჩინა იმპერიაში, მისი სისუსტის კიდევ ერთი მიზეზი გახლდათ. მიხეილ VIII-ის მმართველობა, ერთის შეხედვით, იმპერიის აღორძინების მომასწავებელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მას სწრაფი და გარდუეალი დეკადანსი მოჰყვა.

III

ბიზანტიის იმპერია უკანასკნელი კალეოლოგეაის დროს (1282-1453 წ.)

ამ დეკადანსს ჩვენ თვალნათლივ ეხედავთ მიხეილ VIII-ის მეგკვიდრეთა მმართველობისას: ესენი არიან მიხეილის ეაჟი ანდრონიკე II (1282-1328 წ.), განათლებული, მჭეერმეგყეელი, მწერლობის მფარველი და დიდი ღეთისმოსაჟი, მაგრამ პოლიტიკურად ბეჟი და სახელმწიფო საქმეებში სრულიად გამოუცდელი მბრძანებელი, მიხეილის შვილიშვილი ანდრონიკე III (1328-1341 წ.), ჭკვიანი, მაგრამ, ცოგა არ იყოს, ქარაფშუგა და განცხრომის დიდი გრფიალი; იგივე დეკადანსი გრძელდება იოანე V-ის (1341-1391 წ.) ხანგრძლივი მმართველობის მანძილმეც, მიუხედავად ისეთი შესანიშნაჟი მბრძანებლის ენერგიული პოლიტიკისა, როგორიც გამოღგა იოანე VI კანგაკუმენი (1341-1355 წ.), და მისი მომდევნო იმპერატორის – იოანე V-ის ეაჟის მანველ II-ის (1391-1425 წ.) ეჭვშეუეალი ღირსებებისა; ამ უკანასკნელმე საესებით სამართლიანად ამბობდნენ, რომ „უკეთეს ხანაში ის ალბათ გადაარჩენდა იმპერიას, მისი გადარჩენა შესაძლებელი რომ ყოფილიყო“. მაგრამ იმპერიის ხსნა აღარ შეიძლებოდა. იოანე VIII-მ (1425-1448 წ.) და კონსტანტინე დრაგასემ (1448-1453 წ.) ვერც იმპერიის დაემა

შეაჩერეს და ვერც მისი დალუპვა აიცილეს თავიდან. ამ უკანასკნელმა მხოლოდ ის შესძლო, რომ გმირულად დაცემულიყო თავისი საგახგო ქალაქის გალაყანთან, რომელიც უსჯულოებმა იერიშით აიღეს. იმპერია ვერც იმან გადაარჩინა, რომ უკანასკნელი საუკუნენახევრის განმავლობაში მის საჭესთან რამდენიმე ღირსეული იმპერატორი იდგა: მოუღენები გაცილებით უფრო მძლავრი იყო, ვიდრე მათი ნება. აღარაფერს შეეძლო იმპერიის დალუპვის შინაგან თუ გარეგან მიზეზთა გაქარწყლება.

დასაჯის შინაგანი მიზეზები. სამოქალაქო ომები. — გარეშე საფრახის წინაშე, რომელიც იმპერიას ემუქრებოდა, აუცილებელი იყო, რომ მას შეენარჩუნებინა ერთიანობა, სიმშვიდე და ძლიერება. პალეოლოგების ეპოქა კი, პირიქით, ამბოხებებითა და შინააშლილობებით იყო საესე. ანდრონიკე II-ს აქვალა მისი შეილიშეილი, მომავალი ანდრონიკე III, რომელსაც მსცოვანი იმპერატორი გახგის მექკეიდრის კანონიერი უფლებების წართმევას უპირებდა. რამდენიმე წლის განმავლობაში (1321-1328 წ.) ომმა, რომელსაც დროდადრო დაზაევა წყეეგდა, მთლიანად გააპარგახა იმპერია და ბოლოს იმით დამთაერდა, რომ ამბოხებულებმა ხელთ იგდეს კონსტანტინოპოლი და ანდრონიკე II გახგიდან ჩამოაგდეს. ანა საეოიელის რეგენტობისა და იოანე V-ის მცირეწლოვანებისას, იოანე კანგაკუზენმა იმპერატორად გამოაცხადა თავი (1341 წ.), და ექესი წლის განმავლობაში (1341-1347 წ.) მთელი ბიზანგია ორად გაიყო: არისგოკრაგია უზურპატორს უჭერდა მხარს, ხალხი კი — კანონიერ დინასგიას, ვიდრე დედაქალაქი, გამცემლობის წყალობით, ერთ მშვენიერ დღეს გახგის მაძიებლის ხელში არ აღმოჩნდა. იოანე კანგაკუზენის მთელი მმართველობის მანძილზე (1347-1355 წ.) იოანე V პალეოლოგის ინტრიგები, ვისაც ახალმა იმპერატორმა თანამოსაყდრის უფლებები შეენარჩუნა, გამუღმებით ამღერედა და ამგუგებდა მონარქიას, სანამ ახალი ამბოხება არ გამოიწვია, რის შედეგადაც იოანე

კანგაკუმენი დამხობილ იქნა. შემდგომ ამისა, იოანე V-ს აეშაღ-
ნენ მისი შვილი ანდრონიკე (1376 წ.) და შვილიშვილი იოანე (1391
წ.), რომლებმაც ერთხანს გახტიყ კი დაატოვებინეს მსკოვან იმ-
პერატორს. ძალზე საგულისხმოა ის გარემოება, რომ მთელი ამ
ბრძოლის მანძილზე მეტოქენი სინილისის ყოველგვარი ქენჯნის
გარეშე დასასმარებლად უხმობდნენ იმპერიის მტრებს – ბულგა-
რელებს, სერბიელებსა თუ თურქებს, რომლებსაც მხარდაჭერი-
სათვის არა მარტო უხეად უხდიდნენ ფულს, არამედ მიწა-წყალსაც
კი ურიგებდნენ და, ამრიგად, კარს უღებდნენ იმათ, ვისაც იმ-
პერიის დანგრევა ოცნებად ჰქონდათ ქცეული. ყოველგვარი პა-
ტრიოტული გრძნობა და ავიით ყოველგვარი წარმოდგენა პოლი-
ტიკურ ამოცანებსა თუ ინტერესებზე უკვალოდ გაქრა პატივმოყ-
ვარულ ზრახვათა ამ გაშმაგებულ ჭიდილში.

სოციალური და რელიგიური მანხაშქილუბანი. – სოციალური და
რელიგიური ანგაგონიზმი კიდეე უფრო ამწვაებდა სამოქალაქო
უწესრიგობით გამოწვეულ უბედურებას. XV საუკუნის შუა
წლებში იმპერიას სოციალური რევოლუციების გრიგალმა
გადაუქროლა: დაბალი კლასები აღდგნენ გეაროვნული და ქონე-
ბრივი არისტოკრატის წინააღმდეგ. შვიდი წლის მანძილზე (1342-
1349 წ.) მელიტების მოძრაობა გამუდმებულ ამბოხებებს, სისხ-
ლისღერასა და ხოცვა-ჟლეტას იწვევდა თესალონიკეში, თავის
მნიშვნელობით იმპერიის მეორე ქალაქში, რომელიც სრულიად
დამოუკიდებელ რესპუბლიკად იქცა და მისი გახმაურებული ის-
ტორია ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ეპიზოდია XIV საუკუნის
იმპერიის ცხოვრებაში. იოანე კანგაკუმენმა რის ვაივაგლახით
შესძლო წესრიგი და მშვიდობიანობა აღედგინა მის წინააღმდეგ
ამბოხებულ ქალაქში.

რელიგიურმა ბრძოლამ, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, ბი-
ზანტიელებსა და ლათინებს შორის საუკუნოვანი მტრობით იყო
გამოწვეული, კიდეე უფრო გაამწვაეა მდგომარეობა. მიხეილ VIII,

პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, გონივრულ ნაბიჯად თვლიდა რომთან დაახლოებას და საეკლესიო ერთიანობის აღდგენას. მაგრამ ამან ისეთი საშინელი უკმაყოფილება გამოიწვია, რომ მიხეილის მემკვიდრის ანდრონიკე II-ის უპირველესი ამოცანა შეიქნა პაპთან დადებულ ხელშეკრულებაზე უარი ეთქვა, რათა ამ გზით მაინც შემოერიგებინა მართლმადიდებლური სამღვდელთაობა. რა თქმა უნდა, ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გააძვირა ანგაგონიზმი ბერძნებსა და ლათინებს შორის, რამაც თავისი გამოხატულება პპოვა თვით იმპერიის შიგნითაც – საეკლესიო ერთიანობის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა კონფლიქტში. მძაფრი პოლემიკა კიდევ უფრო აღვივებდა ამ შულს და ლათინური იდეებისადმი ყოველგვარი სიმპათიის გამოვლენას სამშობლოს ღალატის სახელს არქმევდა. ამნაირ ვითარებაში ნებისმიერი საბაბიც კი საკმარისი იყო საიმისოდ, რომ ბერძნული ნაციონალიზმი დასაუღეთის წინააღმდეგ აღეძრა. სწორედ ამან დაუდო დასაბამი ერთის შეხედვით პირწმინდად თეოლოგიურ მიმდინარეობას, რომელიც პესიხასტების მოძრაობის სახელითაა ცნობილი და რომელიც ათი წლის მანძილზე (1341-1351 წ.) აშფოთებდა და თიშაუდა მთელ იმპერიას. ამ მოძრაობაში, რომელიც სხვა არა იყო რა, თუ არა რამდენიმე ათონელი ბერის უცნაურ მზანებათა ნაყოფი, არსებითად, ერთმანეთს დაუპირისპირდა ბერძნული სული და ლათინური სული: აღმოსავლური მისტიციზმი, რომელსაც განასახიერებდნენ პესიხასტები და მათი დამსუკეული გრიგოლ პალამა, და ლათინური რაციონალიზმი, რომლის წარმომადგენლებიც იყვნენ ეინზე ეარლაამი და აკინდინოსი, თომა აქვინელის თხზულებებზე აღზრდილნი და სქოლასტიკურ დიალექტიკაში გაწაფულნი. მას შემდეგ, რაც იოანე კანგაკუზენმა ათონელთა მსარე დაიჭირა, ხოლო ანა საეოიელმა – ეარლაამისა, ბრძოლამ პოლიტიკური ხასიათი მიიღო.

ასეთი იყო საქმის ვითარება, როცა იოანე V (1369 წ.) და უფრო გვიან მანუელ II (1471 წ.) პოლიტიკური მოსაზრებებით

იძულებულნი შეიქნენ რომთან მოლაპარაკება განეახლებინათ, ხოლო სასოწარკვეთილმა იოანე VIII-მ თურქული საფრთხის თავიდან ასაცილებლად კიდევ უფრო თამამი ნაბიჯი გადადგა: იმპერატორი თვითონ ჩაეიდა იგალიაში (1437 წ.) და ფლორენციის საეკლესიო კრებაზე ევგენი IV-სთან ერთად ხელი მოაწერა უნიას, რომელიც ბოლოს უღებდა ეკლესიების გათიშვას (1439 წ.). მიხეილ VIII-ისა არ იყოს, ისიც მართლმადიდებლური სამღვდელთა და ხალხის გააფთრებულ წინააღმდეგობას წააწყდა, რომლებიც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ლათინები, ყოველგვარი აღთქმისა თუ დაპირების მიუხედავად, მხოლოდ ერთ მიზანს მიუღგვოდნენ: „მოესპოთ ბერძნების ქალაქი, მათი ჯიში, სახელი და სახსენებელი“. იოანე VIII და მისი მემკვიდრე კონსტანტინე XI ამაოდ ცდილობდნენ, იმპერიისათვის ძალით მოეხვიათ თავი უნია. აღშფოთებული ხალხი თვით წმიდა სოფიოს ტაძრის თაღებქვეშაც კი ბობოქრობდა. მაშინ, როდესაც კონსტანტინოპოლის დაღუპვა კარზე იყო მომდგარი, ქალაქის ქუჩებში არ ცხრებოდა გააფთრებული დაეა უნიის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის. ზოგიერთი იმასაც კი ამტკიცებდა, „გვიჩვენია თურქული ჩალმა ბაგონობდეს ბიზანგიაში, ვიდრე პაპის მიტრაო“.

შინანსური და საზღვარი კრიზისი. — ყოველივე ამას ზედ ერთვოდა ფინანსების სავალალო მდგომარეობა. სახაზინო გირანის მიუხედავად, ომებით გაჩანაგებულ ქვეყანაში საადგილმამულო გადასახადი ზერს ვერაფერს კმაგებდა ხაზინას. მას შემდეგ, რაც იმპერიის ეაჭრობა ვენეციელებმა და გენუელებმა ჩაიგდეს ხელში, საბაჟო ბეგარიდან მიღებული შემოსავალი სულ უფრო და უფრო სწრაფად მცირდებოდა. მთავრობა იძულებული იყო ყალბი მონეტები მოეჭრა, იმპერატორი ფულს სესხულობდა და გვირგვინის პაგიოსან თელეებს აგირაევებდა. ყოველგვარი სახსარი ამოიწურა, ხაზინა ცარიელი იყო. კატასტროფულად ქვეითდებოდა

ქვეყნის სამხედრო ძლიერება: მცირერიცხოვან, დემორგანიზებულ, ურჩსა და უმართავ არმიას სულ უფრო ნაკლებად შესწევდა იმისი ძალი, რომ ქვეყანა დაეცვა. ბიზანტიის მიერ დაქირაებული ჯარისკაცები აჯანყებებს აწყობდნენ მის წინააღმდეგ. ანდრონიკე II-ის მმართველობისას, კატალონიელთა „დიდმა კომპანიამ“ აიღო გალიპოლი, ორი წლის მანძილზე (1305-1307 წ.) ბლოკადაში მოაქცია კონსტანტინოპოლი და ძლევით დალაშქრა მაკედონია და საბერძნეთი (1307-1311 წ.). XIV საუკუნის შუა წლებში სერბიელმა და თურქმა დაქირაებულმა ჯარისკაცებმა უწყალოდ გაძარცვეს და დაარბიეს იმპერია. მდგომარეობა არც ზღვაზე იყო უკეთ. მიხეილ VIII-მ სცადა ბიზანტიის ფლოგის აღდგენა, მაგრამ მისმა მემკვიდრეებმა უსარგებლოდ მიიჩნიეს ეს ხარჯები და აღმოსავლეთის ზღვებზე ბატონობა იგაღიის რესპუბლიკათა ესკადრებს გადაულოცეს. იმპერია, რომელსაც აღარ შეეძლო წინ აღდგომოდა საფრთხეს, გარედან რომ ემუქრებოდა მის არსებობას, თავის აღსასრულს უახლოვდებოდა.

დაჰამის საბარო აოლიტიკური მიზანმიმართული და სარეპლიკატივიზმი. — იოანე ასენის სიკედილის შემდეგ (1241 წ.) ეალახობულგარეთის იმპერია, რომელიც ასე საშიში იყო XII საუკუნის ბიზანტიისათვის, საგრძნობლად დაასუსტა გამუდმებულმა შინააშლილობებმა. სასტიკმა მარცხმა, სერბიელებმა ველბუჯთან რომ მიაყენეს ბულგარეთის მეფეს მიხეილს (1330 წ.), საბოლოოდ გამოუთხარა ძირი მის ძლიერებას. მიუხედავად ამისა, ბულგარელები იმპერიისათვის მაინც საშიში შემოზღობები იყვნენ: ისინი გამუდმებით ერეოდნენ იმპერიის საქმეებში და ღიდ სარგებელსაც იღებდნენ იმის წყალობით, რომ ხან ანდრონიკე II-ს უჭერდნენ მხარს, ხან — ანა საეოიელს, რის სანაცვლოდაც მიწა-წყალს შოითხოვდნენ ბიზანტიისგან. მაგრამ იმპერიისათვის განსაკუთრებით მრისხანე მოწინააღმდეგენი გამოდგნენ სერბიელები. სტეფანე ნემანიას მემკვიდრეების — უროშ I-ის (1243-1276 წ.), დრა-

გუგინის (1276-1282 წ.) და მილუგინის (1282-1321 წ.) მმართველობისას სერბიამ ისეთნაირად გააფართოვა თავისი გერიტორია ბულგარეთისა და ბიზანტიის ხარჯზე, რომ ბალკანეთის ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა. ურომ I-მა დაიპყრო ეარდარის ზემო ხეობა (1272 წ.); მილუგინმა ეპიროსელთა და ანქუელითა მხარდაჭერით აიღო უსკუბი (1282 წ.), სერეს ოლქი და ქრისტოპოლი, რამაც არქიპელაგისაკენ გაუხსნა გზა (1283 წ.); შემდეგ ოქრიდას, პრესპასა და მთელ დასავლეთ მაკედონიას შეუგია, ჩრდილო ალბანეთში შეიჭრა (1296 წ.) და აიძულა ანდრონიკე II, ელიარებიანა მისი დამპყრობლური ომების ყველა შედეგი (1298 წ.). ბულგარელებისა არ იყოს, სერბიელებიც გამუდმებით ერეოდნენ ბიზანტიის საშინაო საქმეებში, რაც კიდევ უფრო ამძაფრებდა შინააშლილობებს.

სტეფანე ღუშანის (1331-1355 წ.) ტახტზე ასვლისას სერბია, ერთის მხრივ, საეიდან და ღუნაიდან სტრუმციასა და პრილეპამდე, ხოლო მეორეს მხრივ, ბოსნიიდან რილოდაგსა და სტრუმამდე იყო გადაჭიმული; აი, ამ საზღვრებს შორის იყო მოქცეული იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე და დასავლეთიდან აღმოსავლეთამდე. მაგრამ ღუშანს ესეც ეყოფაებოდა: მას სურდა თავისი ძალაუფლების ქვეშ გაეერთიანებინა მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული და კონსტანტინოპოლში ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინი დაედგა თავზე. ეს იყო მოქნილი დიპლომატი, დიდი მხედართმთავარი, ჭკვიანი, გამჭრიახი, მტკიცე ნებისყოფის პატრონი და შეუპოვარი კაცი. თავდაპირველად მან დასავლეთ მაკედონია დაიპყრო (1334 წ.); შემდეგ ანქუელებს წაართვა ალბანეთი ღურაყოსა და ეალონამდე, ხოლო ბერძნებს – ეპიროსი იანინამდე (1340 წ.); ბოლოს კი მაკედონიაში განაგრძო შეტევა, სადაც ბიზანტიელებმა მხოლოდ თესალონიკე და ქალკიდიკა შეინარჩუნეს, და სერბიის საზღვარმა აღმოსავლეთით მარიცამდე გადაინაცვლა (1345 წ.). 1346 წელს უსკუბის კათედრალურ ტაძარში ღუშანი დიდი მარ-გვიმით ეკურთხა „სერბიელებისა და რომაელე-

ბის იმპერატორად და აეგოკრატორად“. ამიერიდან სერბიის იმპერია ღუნაიდან ეგეოსის ზღეასა და აღრიატიკამდე იყო გადაჭიმული. მის სტრუქტურას, ღუმანის ნება-სურვილით, ბიზანტიური მოღელი ელო საუფქელად. იმპერატორმა კანონთა კოდექსი უბოდა თაეის ქვეყანას (1349 წ.) და იპექსი კონსტანტინოპოლისაგან დამოუკიდებელი საპატრიარქო დააარსა. მას შემდეგ, რაც ბერძნებს სძლია (1351 წელს გარს ადგა თესალონიკეს) და ანქელები, შემდეგ კი ბოსნიისა და უნგრეთის მეფეებიც დაამარცხა, ღუმანი ყველაზე ძლევაშოსილი მბრძანებელი გახდა მთელ ბალკანეთის ნახეუარკუნძულზე, და პაპმა „თურქების წინააღმდეგ ბრძოლის ბელადად“ გამოაცხადა იგი. ღუმანს ისღა დარჩენოდა, კონსტანტინოპოლი აეღო; 1355 წელს სცადა კიდეც მისი აღება, ხელი იგლო ანდრიხოპოლი და თრაკია, მაგრამ ქრისტიანული სამყაროს საეაღალოდ, მოულოდნელად გარდაიცვალა კონსტანტინოპოლის გალაქანთან, რომელიც ოცნებაში თაეის საგახგო ქალაქად ესახებოდა. ღუმანის სიკედილის შემდეგ მისი იმპერია მალე დაიშალა. მაგრამ ბიზანტია კიდეც უფრო დასუსტებული გამოვიდა ამ ოქწლიანი ომიდან.

თურქული. – მაშინ როდესაც ეუროპაში ბიზანტიის იმპერიის გერიგორია თანდათანობით მკირდებოდა სლაეური სახელმწიფოების მძლაერობის შედეგად, აზიაში დაეინებით მოიწკედნენ თურქ-ოსმალეები, სამი დიდი მხედართმთაერის – ერთოღრულის, ოსმანისა (1289-1326 წ.) და ურხანის (1326-1359 წ.) წინამძლოლობით. ანდრონიკე II-მ რამდენჯერმე წარმატებით სცადა მათი შეჩერება, მაგრამ 1326 წელს ბრუსა მაინც ოსმალეების ხელში აღმოჩნდა, რომლებმაც თაეიანთ საგახგო ქალაქად გაიხადეს იგი. ამის შემდეგ მალე დაეცა სიკეა (1329 წ.), უფრო გვიან კი – ნიკომედიაც (1337 წ.). 1338 წელს თურქებმა ბოსფორს მიაღწიეს და მალე მის გაღმა ნაპირზედაც გადასხდნენ თეით ბიზანტიელებისავე მიწვევით, რომლებიც თაეიანთი შინააშლილობებისას დაეინებით

მიეღვეოდნენ მათთან კავშირს. იოანე კანგაკუზენსა, რომელმაც 1346 წელს თავისი ასული ცოლად მისცა ოსმალთა სულთანს, 1353 წელს, გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ, დარდანელის ევროპულ ნაპირას აღმართული ციხე-სიმაგრე დაუთმო სიძეს. მომდევნო – 1354 წელს თურქები გალიპოლიში დამკვიდრდნენ: ხელი იგდეს დიდმოტიკე და ცურულონი (1357 წ.). ბალკანეთის ნახევარკუნძულის გზა გახსნილი აღმოჩნდა მათთვის.

ამით ისარგებლა მურად I-მა (1359-1389 წ.) და თრაკია დაიპყრო (1361 წ.). იოანე V პალეოლოგი იძულებული იყო შერიგებოდა ამ დანაკარგს (1363 წ.). შემდეგ სულთანმა აიღო ფილიპოპოლი და მალე ხელთ იგდო ანდრიანოპოლიც, რომელიც თავის საგახგო ქალაქად აქცია (1365 წ.). ალყაშემორტყმული, იზოლირებული, დანარჩენ მხარეებს მოწყვეტილი და თავის გალავანში შეყუებული კონსტანტინოპოლი სასიკვდილო დარტყმას ელოდა, რაც გარდუვალი ჩანდა. ამასობაში ოსმალებმა დაასრულეს ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დაპყრობა. მარიცაში დაამარცხეს სამხრეთ სერბიელებისა და ბულგარელების ლაშქარი (1371 წ.), თავიანთი კოლონიები დააარსეს მაკედონიაში და თესალონიკეს დაემუქრნენ (1374 წ.). 1386 წელს ისინი შეიჭრნენ ალბანეთში, შემუსრეს სერბიელთა იმპერია და კოსოვოს ველზე გამარჯვების შემდეგ თურქთა საფაშოდ აქციეს ბულგარეთი (1393 წ.). იოანე V პალეოლოგი იძულებული შეიქნა სულთანის ვასალად ელიარუბინა თავი, ხარკი ეძლია მისთვის და თავისი ლაშქრით მიშველებოდა ფილადელფიის აღებაში (1391 წ.), რომელიც ბიზანტიის უკანასკნელი საყრდენი იყო მცირე აზიაში.

ბაიაზეთი (1391-1395 წ.) უფრო ენერგიულად მოქმედებდა იმპერიის წინააღმდეგ. მან ყოველი მხრიდან ბლოკადაში მოაქცია ბიზანტიის დედაქალაქი (1391-1395 წ.), ხოლო როცა დასაუღესის სერიოზული ცდა, რიგორმე გადაერჩინა ბიზანტია, ნიკოპოლთან გამართულ ბრძოლაში მარცხით დასრულდა (1396 წ.), ბაიაზეთმა სცადა იერიშით აეღო კონსტანტინოპოლი (1397 წ.) და,

იმადროულად, მორეაშიე შეიჭრა. ბიზანტიელთა საბელნიეროდ, მონღოლების შემოსევამ და გამანადგურებელმა მარცხმა, თემურ-ლენგმა ანგორასთან რომ აგემა თურქებს (1402 წ.), იმპერეიას ოცი წლით მანის მისცა სულის მოთქმის საშუალება. მაგრამ 1421 წელს მურად II-მ (1421-1451 წ.) კელაე განაახლა შეტევა. მან იერიში მიიტანა კონსტანტინოპოლზე, რომელიც ენერგიულად იცადა თავს და შეტევა მოიგერია. მურადმა აიღო თესალონიკე (1430 წ.), რომელიც ვენეციამ 1423 წელს იყიდა ბიზანტიისგან; მისი ერთი-ერთი სარდალი მორეაში შეიჭრა (1423 წ.); თვითონ მურადმა ძღვევით დალაშქრა ბოსნია და ალბანეთი და აიძულა ვალახიის მეფე ხარკი ეძლია მისთვის. უკიდურესად შევიწროებული ბიზანტიის იმპერია, კონსტანტინოპოლსა და მის მომიჯნავე ოლქს გარდა, რომელიც ღერკონსა და სელიმბრიაძლე ვრცელდებოდა, ასლა მხოლოდ სანაპიროზე მიმოფანტულ ცალკეულ მხარეებს ფლობდა: ანქიალოსს, მესემბრიას, ათონსა და პელოპონესს, რომელიც მას შემდეგ, რაც მთლიანად გამოსტაცეს ლათინებს, ბერძნული ნაციონალობის თავისებურ ცენტრად იქცა. მიუხედავად იან პუნიადის გმირული ძალისხმევისა, რომელმაც 1433 წელს ილოვაცთან დაამარცხა თურქები, და ალბანეთში სკანდერბეგის წინააღმდეგობისა, ოსმალები კელაე ჯიუტად მიიწევდნენ თავიანთი მიზნისაკენ. 1444 წელს ეარნასთან გამართულ ბრძოლაში კრახით დასრულდა აღმოსაეღელ ქრისტიანთა უკანასკნელი დიდი ძალისხმევა; ათენის საპერტოგო თურქებს დაემორჩილა; მორეის სამთაერო, რომელიც 1446 წელს დაარბიეს უსჯულოებმა, იძულებული შეიქნა მათ მოხარკედ ეღიარებინა თავი; კოსოვოს ველზე ხელმეორედ გამართულ ბრძოლაში (1448 წ.) იან პუნიადმა მარცხი იწვრია. აუღებელი რჩებოდა მხოლოდ კონსტანტინოპოლი, ეს მიუდგომელი ციგადელი, რომელიც ახლა ერთადერთი განასახიერებდა მთელს იმპერიას. მაგრამ კონსტანტინოპოლის აღსასრულიც ახლოვდებოდა. მუჰამედ II-ს, რომელიც 1451 წელს აეიდა გახტმე, მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი მისი აღება.

ბიზანტია და ლათინები. — ნაცულად იმისა, რომ იმპერიას მიმ-
ველებოდნენ, აღმოსავლეთში დამკვიდრებულმა ლათინებმა —
ვენეციელებმა და გენუელებმა — თავიანთი სასარგებლოდ გამოიყ-
ენეს ბიზანტიის უბედურება და დააჩქარეს მისი დაღუპვა.

მიხეილ პალეოლოგის მმართველობისას გალაგამი, ზედ
კონსტანტინოპოლითან (1267 წ.), ისევე როგორც მცირე აზიის
სანაპიროსა თუ შავი ზღვის პირას დამკვიდრებულმა გენუელებმა,
ერთი ბერძენი ისტორიკოსის სიტყვით, „საზღვაო ვაჭრობის ყველა
გზა გადაუკეტეს ბიზანტიელებს“. მართალია, ანდრონიკე III-ის
მმართველობისას ბერძნებმა მცირე ხნით კელაე დაიბრუნეს მათი-
გან ქიოსი (1329 წ.), ლესბოსი (1336 წ.) და ფოკიდა (1340 წ.), მაგრამ
ამ დროებითმა წარმატებამ ვერც უცხოელ ვაჭართა თვითნებობის
აღაგმვა შესძლო და ვერც მათი სისარბის დაეხრომა. არანაკლებ
საშიშნი იყვნენ არქიპელაგის კუნძულებზე გაბატონებული ვენე-
ციელები, რომლებმაც მალე შეაღწიეს კონსტანტინოპოლსა და
თესალონიკეში. ორივე რესპუბლიკა ისე იქცეოდა იმპერიაში,
როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში, არაერთარ პატივს არ სცემდა
ბიზანტიელ მბრძანებლებს, რომლებსაც თავის ნებას ახევედა
თავს, შფოთს თესაუდა და ხოცვა-ჟლეტის ასპარეზად აქცეულა
დედაქალაქს, თავისი ესკადრებით იჭრებოდა თვით „ოქროს
რქაში“, ამბოხებებს აწყობდა კონსტანტინოპოლში (1375 წ.),
მუქარით აღწევდა პრივილეგიებისა თუ მიწა-წყლის გამოძალეას,
საზღვაო ბაზებს აარსებდა ბოსფორის პირას, როგორც მოიქცნენ
გენუელები 1348 წელს, ძარცვაედა იმპერიის ქვეშევრდომთ და
იერიში მიჰქონდა თვით დედაქალაქზე, როგორც მოიქცნენ ვენე-
ციელები 1305 წელს და გენუელები 1348 წელს, როცა მათ იმპერა-
ტორისგან შეურაცხყოფილად იგრძნეს თავი. აღშფოთებული ბი-
ზანტიელები იბულებულნი იყვნენ შერიგებოდნენ ამ თავხედობას,
რადგანაც არ შეეძლოთ წინააღმდეგობა გაეწიათ მათთვის. ვენე-
ციელებიცა და გენუელებიც მოხერხებულად სარგებლობდნენ ამ
ვითარებით და უღმობლად ყვლეფდნენ ბიზანტიას. ვენეციამ

მთელი კოლონიური იმპერია შექმნა ლეევანგის ზღეებში. გენუამ 1347 წელს დაიკრობილ ქიოსზე მძლავრი საუაჭრო სამოგადოება „მაპონი“ დააარსა. ერთი ბერძენი ისტორიკოსის სიგყეით, ლათინებმა „ხელთ იგდეს ბიზანგიის მთელი სიმღიდრე და საზღვაო ეაჭრობის თითქმის მთელი შემოსაყალი“, რითაც დაასრულეს იმპერიის ეკონომიკის დაქცევა.

დასაეღეთის დანარჩენი სახელმწიფოები თითქმის არაერთარ ყურადღებას აღარ აქცეულენ ბიზანგიას. თუშყა აქ უნდა აღინიშნოს თურქებისათვის წინააღმღეგობის გაწყეის ცალკეული ცღები. 1343 წელს ჯეაროსანთა ლაშქრობის შედეგად თურქებს რამდენიმე წლით წართყეს სმირნა, ხოლო 1366 წელს – გალიპოლი; 1396 წელს ქრისტიანებმა სყადეს სერიოზული დარგყმა მიყყენებინათ თურქებისათვის, მაგრამ მათი ცღა მარცხით დასრულდა ნიკოპოლიან: 1344 წელს, კიღეე ერთი მცდელობისას, ქრისტიანებმა სასტიკი მარცხი იწენიეს ვარნასთან. ფრანგი მარშალი ბუსიკო ორი წლის განმავლობაში (1337-1339 წ.) გმირულად იყავდა კონსტანტინოპოლს თურქების შეგყევისაგან. მაგრამ დასაეღეთის, არსებთად, აღარ აინგერესებდა ბიზანგია, ან მხოლოდ იმაზე ფიქრობდა, თუ როგორ ესარგებლა მისი უბედურებით, რათა თაყისი რელიგიური თუ პოლიტიკური მბრძანებლობისათვის დაემორჩილებინა და ეკონომიურადაც ყყელიფა იგი. პაპები საეკლესიო ერთიანობის აღდგენაზე ოცნებობდენ და არაერთარ ანგარიშს არ უწყედენ ბიზანგიელთა სიძულელილს ამ პროექტის მიმართ. დასაეღეთის სახელმწიფოებს კი მხოლოდ ერთი საფიქრალი პქონდათ: როგორ გაეყოთ და გაენაწილებინათ იმპერია. ამაოდ ჩადიოდა იოანე V (1396 წ.), მანუელ II (1402 წ.) და იოანე VIII (1439 წ.) იგალიაში, საფრანგეთსა თუ ინგლისში დახმარების სათხოვნად: მათ მხოლოდ თავამიანად იღებდენ და ცარიელი დაპირებებით ისგემრებდენ უკან. და როცა მუჰამედ II-მ გადაწყყეგა, ბოლო მოეღო იმპერიისთვის, ბიზანგიას ისღა დარჩენოდა, რომ ლირსეულად მომკედარიყო.

კონსტანტინოპოლის ალბა თურქების მიერ — მუჰამედ II-მ ტახტზე ასელისთანავე გაამეღაენა თავისი ხეაშიადი. ბოსფორის პირას ციხე-სიმაგრე „რუმილი-პისარი“ ააგო, რომელმაც გადაჭრა კომუნიკაციები კონსტანტინოპოლსა და შაჟ მლევას შორის და იმავდროულად ლაშქარი წარგზავნა მორეას, რათა მისტრის ბერძენი დესპოტებისათვის საშუალება არ მიეცა კონსტანტინოპოლს მიშეუღებოდნენ. მალე სულთანმა კონსტანტინოპოლს შეუტია (1453 წლის 5 აპრილს). თურქების უზარმაზარი არმიის წინააღმდეგ, რომელიც თითქმის 160 ათას კაცს ითვლიდა, იმპერატორმა კონსტანტინე დრაგასმა რის ვაივაგლახით შესძლო 9 ათასი კაცის გამოყვანა, რომელთა ნახევარს მაინც უცხოელები შეადგენდნენ. ბიზანტიელები, რომლებიც მტრულად იყვნენ განწყობილნი საეკლესიო უნიის მიმართ, რასაც მხარს უჭერდა მათი იმპერატორი, საკმაოდ ცუდად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობებს. და მაინც, თურქული არგილერიის მრისხანე ძალისა და ინჟენერ ორბანის უზარმაზარი ზარბაზნის მიუხედავად, პირველი შეტევა მოგერიებულ იქნა (18 აპრილს). მუჰამედ II-მ მოახერხა „ოქროს რქაში“ შეეყვანა თავისი ფლოგი და ქალაქის გალაენის მეორე მონაკვეთს დაემუქრა. მაგრამ 7 მაისის იერიშიც მარცხით დასრულდა, თუმცა წმიდა რომანოზის კარიბჭესთან ჭურეებმა გალაენი შეგლიჯეს. 1453 წლის 28 მაისს ღამით დაიწყო უკანასკნელი შეტევა. თურქები ორჯერ უკუაგდეს. მაშინ მუჰამედმა იანიჩარები დასძრა საიერიშოდ. ამავე დროს, გენუელი ჯუსტინიანი, რომელიც იმპერატორთან ერთად თაედაცვის სული და გული იყო, მძიმედ დაიჭრა და იძულებული შეიქნა თავისი პოსტი მიეტოვებინა, რამაც დიდი არეულ-დარეულობა გამოიწვია ქალაქის დამცველთა რიგებში. იმპერატორი თაეგანწირვით იბრძოდა, მაგრამ მოწინააღმდეგემ ხელთ იგდო მიწისქვეშა გვირაბი, ეგრეთწოდებული „ქსილოპორგა“ და ქალაქის დამცველებს ზურგიდან დაესხა თაეს. კონსტანტინე დრაგასი გმირულად დაეცა ჭურვის მიერ შენგრეულ გალაენთან, და ამრიგად დიდების უკანასკნელი სხივით

განათა ბიზანტიის აღსასრული. თურქებმა ქალაქი აიღეს. დაიწყო კონსტანტინოპოლის ძარცვა და მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტა. 60 ათასზე მეტი კაცი გყვედ წაასხეს. 1453 წლის 30 მაისს, დილის რვა საათზე, მუჰამედ II დიდი ბარ-ბეიმით შევიდა კონსტანტინოპოლში და წმიდა სოფიოს ტაძარში მადლი შესწირა ისლამის ღმერთს.

IV

ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა ეპოქაში

საერთო დეკადანსის მიუხედავად, ბიზანტიური კულტურის ცხოველმყოფელობა იმპერიის არსებობის უკანასკნელ დღეებამდე იმდენად დიდი იყო, რომ თვით პალეოლოგების ეპოქაც კი განათიებულია ლიგურაგურული და მხატვრული აღორძინების მიმწუხრისას ჩამაეალი მზის აღმაცერი შუქით.

XIV-XV საუკუნეების კონსტანტინოპოლი კვლავინდებურად რჩებოდა მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე დიდებულ და მომხიბლავ ქალაქად, მართლმადიდებლობის აკენად, საითკენაც მოისწრაფოდნენ პილიგრიმები მთელი ბერძნული და სლავური აღმოსავლეთიდან, დიდ საეაჭრო ცენტრად, სადაც თავს იყრიდნენ მთელი დასავლეთის ეაჭრები, და ხელოვნებისა და მეცნიერების ცხოველმყოფელ კერად. ბიზანტიის დედაქალაქის სკოლები განათლების ყველაზე დიდ ცენტრებად ითვლებოდნენ და ყველაზე მეტად იზიდავდნენ მრავალრიცხოვან შეგირდებს, ხოლო უნივერსიტეტის სახელგანთქმული პროფესორები – პლანუდე, მოსხორულოსი, გრიკლინოსი XIV საუკუნეში, უფრო გვიან კი – ქრისოლორასი და არგიროპულოსი კვლავინდებურად განაგრძობდნენ ანტიკური მწერლობის კლასიკოსთა სწავლებას, ასე რომ, ამ მხრივ, შეიძლება აღორძინების ეპოქის ჰუმანისგთა ღირსეულ წინამორბედებად იქნენ მიჩნეულნი. მათთან ერთად, ისეთი ფილოსოფოსები, როგორც იყენენ გემისგე პლეთონი და ბესარიონი, კვლავ განაგრძობდნენ პლატონური მოძღვრების კვლევის

მრავალსაუკუნოვან გრადიციას და გზას უხსნიდნენ მის გაერ-
ცელებას დასაველეთში. აქვე უნდა დავასახელოთ თვითმყოფი და
განუმეორებელი გალანგების მთელი პლეადა: ისტორიკოსები –
იოანე კანტაკუზენი და ნიკიფორე გრიგორასი XIV საუკუნეში,
ფრანძესი, დეკა, ქალკონდილე და კრიგობულე XV -ში; თეოლო-
გები – გრიგოლ პალამა და ორივე კაეასილასი XIV საუკუნეში,
მარკომ ეეგენიკოსი და გრიგოლ სქოლარიოსი – XV-ში; ორა-
გორები – ნიკიფორე ხუმნოსი და დიმიტრი კიდონისი; ლიტერა-
ტორები – თეოდორე მეგობიგი და მიხეილ პალეოლოგი; პოეტები,
მაგალითად, მანუელ ფილესი; საგირიკოსები, როგორც მაგალი-
თად, „მაზარისის ჯოჯოხეთად ჩასელის“ ანონიმი აეგორი და
სხვანი და სხვანი. ისეთი მეცნიერებები, როგორცაა ასტრონომია,
მედიცინა თუ ბუნებისმეცყველება, არანაკლები პაგივისცემით
სარგებლობდნენ, ვიდრე მწერლობა, და იმდროინდელ ბიზანტიელ
სწაელულებზე საესებით სამართლიანად შეიძლებოდა გეეთქვა,
რომ მათ ისეთივე სამსახური გაუწიეს მეცნიერებას, როგორც,
ეთქვათ, როჯერ ბეკონმა დასაველეთში. მართალნი ვიქნებით, თუ
ვიტყვიით, რომ დალუკის წინა დღეს ბიზანტიამ შესძლო მოეკრიბა
მთელი თავისი სულიერი ძალა, რათა უკანასკნელად გაენათებინა
გარს შემოწოლილი წყვილიაღი.

ზუსტად ასევე, ბიზანტიურმა ხელოვნებამაც უკანასკნელი
განახლებისათვის გამოიღვიბა XIV საუკუნის დამდეგს. ეს ხე-
ლოვნება უბრუნდება თავის ძველ საწყისთ, კერძოდ, ალექსან-
დრიულ გრადიციებს, რომლებსაც ასე აუასებდნენ იმდროინდელი
ჰუმანისტები, თანდათანობით კარგავს თავის აბსტრაქტულობას,
უფრო ცოცხალი და ცხოველმყოფელი, დროთა ვითარებაში კი
უფრო გულისშემძერელი, დრამატული და მომწესხველი ხდება.
იკონოგრაფია ახლდება და მდიდრდება, სულ უფრო მეტ პათეტი-
კურობასა და გრძნობათა სიუხვეს იძენს. დიდი ხელოვნებით, პარ-
მონიულად შერჩეულ ფერებს თითქმის იმპრესიონისტული გე-
ქნიკით იყენებენ. იქმნება სხვადასხვა მიმდინარეობისა და სტილის

სკოლები: კონსტანტინოპოლის სკოლა, კაპრიე ჯამის დიდებული მოზაიკებით (XIV საუკუნის დასაწყისი); მაკედონური სკოლა, რომლის ოსტატებიც მაკედონიის, ძველი სერბიისა და ათონის უძველეს ეკლესიებს ამკობენ, – როგორც ჩანს, ამ სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო სახელგანთქმული მანუელ პანსელინოსი (XIV ს.); კრეგის სკოლა, რომლის შედეგებადაც მისგრის ფრესკები გვევლინებიან. ამრიგად, ერთის შეხედვით გამოუიგული ბიზანტია XIV საუკუნეში, ისევე როგორც ოდესღაც X-ში, ანტიკურ გრადიციებთან ზიარების შედეგად კელაე უჩვეულო ძალმოსილებას იძენს და ხელოვნების ამ მძლავრი აღმავლობის წყალობით, რომელიც შეიძლება XIV საუკუნის იტალიურ აღორძინებას შეეადაროთ, – თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს ხელოვნება აბსოლუტურად ორიგინალურია, – ბიზანტიის გაელენა კელაე ვრცელდება სერბიაზე, რუსეთზე, რუმინეთზე, ერთის სიგყვით, მთელს აღმოსავლურ სამყაროზე.

მისტრის საღმარობო. – ხელოვნებისა და მეცნიერების ამ ცეგრებს შორის საგანგებო აღნიშვნის ღირსია მისგრამ.

გაიომ დე ვილარდუნის მიერ იმ ხეობის გემოთ დაარსებული, სადაც უწინ მღებარეობდა სპარგა, და შემდეგ პელოპონესის ბერძენ დესპოტთა რეზიდენციად ქცეულ მისგრას, ფრესკებით უხვად შემკული ეკლესიებით, დიდებული გალავნებით, საცხოვრებელი სახლებითა თუ სრა-სასახლეებითურთ, საესებით სამართლიანად უწოდებდნენ ბიზანტიის პომპეის. 1262 წელს, როცა ქალაქი ბიზანტიელების ხელში გადავიდა, ანდრონიკე II მის შემკობას და გამშენიერებას შეუდგა და მრავალი ეკლესია ააგო იქ. უფრო გვიან იოანე კანგაკუმენი კიდევ უფრო დიდ ყურადღებას აქცევდა მას. იმპერატორმა თაფისი უმცროსი ვაჟის, შემდგომში „დესპოტად“ წოდებული მანუელის საუფლისწულო სამკვიდროდ აქცია მორეის პროვინცია, რომელიც თანდათანობით წაართვეს ფრანკებს, და როგორც მანუელის, ისე მისი მემკვიდრეების (1383

წლიდან) – პალეოლოგების დინასტიის უმრწემეს წარმომადგენელთა მმართველობისას, მისგრა, თავისი დიდებული სასახლის კარით, ბრწყინვალე ინტელექტუალური და სულიერი კულტურის ცენტრი, ელინიზმისა და ჰემანიზმის ნამდვილი კერა და სულთმობრძავე ბერძნული ნაციონალიზმის უკანასკნელი თავშესაფარი იყო.

ჭეშმარიტად საგანგებო ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ბიზანტიაში, რომელსაც დიდი ხნის მანძილზე საერთოდ აღარ აინტერესებდა ანტიკური საბერძნეთი, კატასტროფის წინა დღეს კელაე გაიღვიბა ელინურ საწყისთა ხსოვნამ. XIV საუკუნეში, სრულიად მოულოდნელად, ყველას პირზე აკერია დიდი სახელები: პერიკლე, თემისტოკლე, ლიკურგე, ეპამინონდა, და ბიზანტიელები სიამაყით იგონებენ, თუ ეინ იყვნენ და რანი იყვნენ ეს გმირები „სამოგადოებისა და სამშობლოსათვის“. იმ დროის ყველაზე სახელგანთქმული ადამიანები – გემისტე პლეთონი და ბესარიონი, ანტიკური გრადიციების გამოლეიძებას სასწაულთმოქმედ სამუალებად მიიჩნევენ, რომელიც იხსნის იმპერიას, და თავიანთ მბრძანებელს სთხოვენ, უარყოს „რომაელთა ბასილევსის“ დრომოჭმული ტიტული და მის ნაცულად „ბერძენთა მეფის“ ახალი და ცოცხალი სახელი დაირქვას, რომელსაც, მათი მტკიცებით, „თავისთავად ძალუძს დაიხსნას ბერძნები და მათი დამონებული ძმები“. ბესარიონი სამასი სპარტელის გმირობას შეახსენებს უკანასკნელ პალეოლოგს და გულმხურვალედ ევედრება, სათავეში ჩაუდგეს მათ შთამომავალთ, რათა თურქებისაგან გაათავისუფლოს ეეროპა და აზიაში უკანავე დაიბრუნოს წინაპართა მემკვიდრეობა. საბოლოო კატასტროფის წინა დღეს პლეთონი მანუელ II-ს სთავაზობს ულადის აღორძინებისათვის აუცილებელი რეფორმების პროექტს. ხომ ფუჭი და ამაო ჩანდა ამნაირი ილუზიები იმ მომენტში, როცა მუჰამედ II კონსტანტინოპოლის გალავანიდან იდგა, მაგრამ თავისთავად ნიშანდობლივია ელინიზმისაკენ მიბრუნების ეს ფაქტი, შორეული მომავლის ეს პროფე-

გული ხილება, როცა XV საუკუნის მწერლის ქალკონდილეს სიგყვით, „ინათებს დღე და ბერძენთა მბრძანებელი და მისი მემკვიდრენი კელაე ალაღგენენ სამეფოს, სადაც ელინთა ძენი თვითონეუ იქნებიან თავიანთი თავის ბაგონ-პაგრონნი და თავისუფალი ერის შვილებად იწოდებიან“.

ამ სასოებაზე ყველაზე სრული გამოხატულება ჰპოვა მისგრის სასახლის კარზე და იქაურ ეკლესიებში – მეგროპოლში (XIV საუკუნის დასაწყისი), პერიბლეპტოსსა (XIV საუკუნის შუა წლები) და პანგანასაში (XV საუკუნე), სადაც ბლომად გვხვდება იმდროინდელი აღორძინების მხატვრული შედეგები. აქ ჩვენ ვხედავთ დეკორატიული ოსტატობის, ფერწერული სინაგიფის, მოძრაობის, ექსპრესულობის, დახვეწილი გემოვნების, იშვიათი სიმსუბუქის, მომხიბვლელობის, ნაზი და, იმაედროულად, საოცრად მეტყველი ფერების დიდოსტატურ ურთიერთმერწყმას; ეს ჭეშმარიტად მაღალი და თავისუფალი ხელოვნებაა. იგივე თვისებებს გვივლენენ მაკედონიის ეკლესიის ფრესკები და ათონის მონასტერთა ძველი ხატები. ისინი მოწმობენ შემოქმედებითი ორიგინალობის მაღალ დონეს, რისი მიღწევაჲ ჯერ კიდევ შეუძლო ბიზანტიურ ხელოვნებას, და დიდების უკანასკნელ სხივსა ჰფენენ პალეოლოგების ეპოქას.

ბრაიონის ბრძანული იკაპრია. – იმავე დროს, ბიზანტიური სამყაროს საპირისპირო მხარეს, შავი ზღვის პირას, ბერძნული კულტურის მეორე ღირსშესანიშნავე ცენტრი იყო შორეული გრაპიზონის იმპერია.

XIII საუკუნის დამდეგს კომნინთა საგეარეულოს წარმომადგენელმა ალექსი I-მა (1204-1222 წ.), ნიკეის მბრძანებელია და თურქ-სელჯუკთა შეტევების მიუხედავად, დააარსა სახელმწიფო, რომელიც მთელ ძველ „კონგოს პოლემონიაკოსს“ მოიცავდა და აღმოსავლეთით ფასისამდე ვრცელდებოდა. მაგრამ სადაც შორს, აღმოსავლეთში გადაკარგული, თურქებითა და მონღოლებით გარშემორტყმული, თავისი მემბოხე ფეოდალების აჯანყე-

ბებითა და შინააშლილობებით გაწამებული, გენუელების მიერ ექსპლოატირებული და ბიზანტიის იმპერატორთა შურის საგნად ქცეული ახალი იმპერიის არსებობა არც თუ იშვიათად ბეწვზე ეკიდა. თუმცა მას თავისი ძლიერების დროც ახსოვს; ასეთი იყო ის, მაგალითად, ალექსი II-ისა (1297-1330 წ.) და ალექსი III-ის (1340-1390 წ.) მმართველობისას; ამ უკანასკნელმა გაძრებითა და ეკლესიებით შეამკო დედაქალაქი. ზღვის პირას, მდინარეებსა და მწვანედ მოხასხასე ველ-მინდერებს შორის მდებარე და შიდა აზიასთან გაცხოველებული ვაჭრობის წყალობით განსაკუთრებლად მდიდარი გრაპიზონი იმდროინდელი აღმოსავლეთის ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქი და მთელ მსოფლიოში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო ცენტრი იყო. ზღვის პირას, ბორცვებ ადმართული სასახლე სილიადისა და სინაგიფის ნამდვილ სასწაულს მოგაგონებდათ; ქალაქის მეგსახელი – „აზიის თავი და თეალი“ მთელს აღმოსავლეთში იყო ცნობილი. მართალია, XV საუკუნეში კომნიენების სასახლის კარზე იწყება აშკარა მნეობრივი ლეგრადაცია, იზრდება სისხლიანი ინტრიგებისა და გრაგიკულ მოვლენათა რიცხვი, მაგრამ შორს, შაეი ზღვის პირას მდებარე გრაპიზონის იმპერია კვლავინდებურად ინარჩუნებს ბიზანტიის ძველი დიდების ანარეკლს და ორნახევარი საუკუნის მანძილზე ბერძნული ნაციონალური სულის თავმესაფრად გვევლინება.

მორეის სადესპოტომ და გრაპიზონის იმპერიამ მხოლოდ რამდენიმე წელს იარსებეს კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ. ალბანელთა შეჭრამ პელოპონესში თურქების ყურადღება მიაპყრო მორეას, და დესპოტები – კონსტანტინე XI-ის ძმები, დასახმარებლად რომ მოუხმეს თურქებს, იძულებული შეიქნენ, სულთნის ვასალებად ელიარებიანათ თავი. მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა 1459 წელს, როცა დესპოტმა თომამ ხარკის მიცემა შეუწყვიტა თურქებს. მუჰამედ II თვითონ ჩავიდა მორეაში და ყოველგვარი წინააღმდეგობა ჩაახშო, თუმცა ჯერ კიდევ ვერ შესძლო მისგრის აღება. დესპოტებმა ერთხელ კიდევ მოიდრიკეს

ქელი, მაგრამ მალე ისევ აჯახყდნენ. მაშინ სულთანმა პირდაპირ მისტრას მიაშურა, ღესპოგი ღიმღრი ღაამხო ღა გყვეღ წაიყუანა; მეორე ბერძენი უღლისწული იბუღებული შეიქნა იგალიამი გაქეუღიყო, ღა მორუა თურქეთის პროვინციად იქუა (1460 წ.).

ღაღით კომნინი, გრაპიზონის უკანასკნელი იმპერაგორი 1461 წელს ღაემხო. ამოდ ცდიღობღა იგი, თაღისი ძმისწუღის ქმარს, თურქ მთაღარს უზუნ ჰასანს ღაყრღნობოღა. 1461 წელს მუჰამედ II ანაგოღიამი გამოჩნღა, ღაამარცხა ჰასანის ღაშქარი ღა გრაპიზონისაკენ ღაიძრა, რომელიც იბუღებული შეიქნა სულთანს ღანებებოღა. იმპერაგორის ოჯახის ცოცხლად ღარჩენიღი წვერები სულთანის ბრძანებით ღიღეგში ჩაყარეს მაკედონიამი, სერეს მახღობღად. ეს უკანასკნელი ბერძნული იმპერიის აღსასრული იყო.

ასე ღაიღუჰა ბიზანგიის იმპერია თაღისი სახეღოვანი ათასწღიანი არსებობის შემღეგ. საუკუნეღების მანძიღზე ის იყო ქრისტიანობის ღასაყრღენი ისღამის წინააღმღეგ, ბარბაროსობის წიღღში კულგურის ბურჯი, სღაუერი აღმოსავეღეთის აღმზრღელი, ღა მისი გაეღენა მოიყაეღა არა მარგო აღმოსავეღეთს, არამედ ღასავეღეთსაც. თოღთ მას შემღეგაც კი, რაც ბიზანგია ღაეუა ღა არსებობა შეწყეიგა როგორც იმპერიაღ, ის მაინც მძღავერ ზემოქმეღებას ახღენღა ღა კეღაეაც ახღენს მთელს აღმოსავეღურ სამყაროზე. საბერძნეთის სანაპიროღან შუა რუსეთამღე აღმოსავეღეთ ევროპის ხაღხებმა – თურქებმა, ბერძნებმა, სერბიეღებმა, ბულგარეღებმა, რუმინეღებმა ღა რუსებმა ღღემღე ცოცხლად შემოინახეს არყოფნის უფსკრულში ღანთქმული ბიზანგიის გრადიციეღბის ხსოვნა.

აი, რაგომაა, რომ ეს ძეღი ისგორია, ჩვენს ღროში საკმაოდ კუღად ცნობიღი ღა, ცოგა არ იყო, ღაღიწყებული, საყოვეღთაოდ გაერკეღებული შეხეღუღების საპირისპიროღ, არამც ღა არამც არ შეიძღება მიჩნეულ იქნეს მკეღარ ისგორიად. მისი გაეღენის კეღღი ღღესაც აგყვია იღეურ მიმღინარუღებესა თუ პოღიგიკურ

გეგმებს, და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც შემკვიდრებით მიიღეს იგი, თავის წიაღში კელაეაც ინახავს მომავლის დერიტას და თესლს. სწორედ ამიგომ, ბიზანტიური კულტურა ორმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ყურადღებას: ჩვენთვის თანაბრად საინტერესოა ისიც, რაც იყო ეს კულტურა თავისთავად, და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩვენი დროის ისტორიაში.

ღამაბეა I

ბიზანტიის იმპერატორთა ნუსხა

კონსტანტინუს ღინასტია

| | |
|--------------------------|----------|
| კონსტანტინე I დიდი | 306-337 |
| ერთპიროვნული მმართველობა | 323-337. |
| კონსტანტინე II | 337-361 |
| ერთპიროვნული მმართველობა | 353-361 |
| იულიანე | 361-363 |
| იოვიანე | 363-364 |
| ვალენტი | 364-378 |

თეოდოსის ღინასტია

| | |
|----------------|---------|
| თეოდოსი I დიდი | 379-395 |
| არკადიუსი | 395-408 |
| თეოდოსი II | 408-450 |
| მარკიანე | 450-457 |
| ლეონ I | 457-474 |
| ზენონი | 474-491 |
| ანასტასი | 491-518 |

იუსტინიანუს ღინასტია

| | |
|-------------------|---------|
| იუსტინე I | 518-527 |
| იუსტინიანე I | 527-565 |
| იუსტინე II | 565-578 |
| ტიბერიუსი | 578-582 |
| მავრიკიუსი | 582-602 |
| ფოკა (უმურკატორი) | 602-610 |

ირაკლის დინასტია

| | |
|--------------------------------|--------------|
| ირაკლი | 610-641 |
| კონსტანტინე II ირაკლიონი | } 641-642 |
| კონსტანტი II (კონსტანტინე III) | 642-668 |
| კონსტანტინე IV პოგონატი | 668-685 |
| იუსტინიანე II რინოგმეტი | 685-695 |
| ლეონტიუსი (უზურპატორი) | 695-698 |
| ტიბერიუსი (უზურპატორი) | 698-705 |
| იუსტინიანე II (მეორედ) | 705-711 |
| ფილიპიკე | 711-713 |
| ანასტასი II | 713-716 |
| თეოდოსი III | 716-717 |

ისაპრიული დინასტია

| | |
|-------------------------|---------|
| ლეონ III | 717-740 |
| კონსტანტინე V კოპრონიმი | 740-775 |
| ლეონ IV | 775-780 |
| კონსტანტინე VI | 780-797 |
| ირინე | 797-802 |
| ნიკიფორე I (უზურპატორი) | 802-811 |
| სტაერიკიოსი | 811 |
| მიხეილ I რანგავე | 811-813 |
| ლეონ V სომეხი | 813-820 |
| მიხეილ II ენაბლუ | 820-829 |
| თეოფილე | 829-842 |
| მიხეილ III ლოთი | 842-867 |

მაკედონური დინასტია

| | |
|----------------|---------|
| ბასილი I | 867-886 |
| ლეონ IV ბრძენი | 886-913 |

| | |
|---------------------------------|-----------|
| ალექსანდრე | 912-913 |
| კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი | 913-959 |
| რომანოზ I ლეკაპინე (უზურპატორი) | 919-944 |
| რომანოზ II | 959-963 |
| ნიკიფორე II ფოკა | 963-969 |
| იოანე I ციმისხიოსი | 969-976 |
| ბასილი II ბულგართმელეტი | 976-1025 |
| კონსტანტინე VIII | 1025-1028 |
| ზოია | 1028-1050 |
| რომანოზ II არგიროსი | 1028-1034 |
| მიხეილ IV პაულაგონიელი | 1034-1041 |
| მიხეილ V კალოფატი | 1041-1042 |
| კონსტანტინე IX | 1042-1054 |
| თეოდორა | 1054-1056 |
| მიხეილ VI სტრატიოტიკოსი | 1056-1057 |

ლუკებუსა და კომნენების დინასტია

| | |
|-------------------------------------|-----------|
| ისააკ I კომნინი | 1057-1059 |
| კონსტანტინე X დუკა | 1059-1067 |
| რომანოზ IV დიოგენი | 1067-1071 |
| მიხეილ VII დუკა | 1071-1078 |
| ნიკიფორე III ბოგანიატი (უზურპატორი) | 1078-1081 |
| ალექსი I კომნინი | 1081-1118 |
| იოანე II კომნინი | 1118-1143 |
| მანუელ I კომნინი | 1143-1180 |
| ალექსი II კომნინი | 1180-1183 |
| ანდრონიკე I კომნინი | 1183-1185 |

ანგელოუსთა დინასტია

| | |
|------------|-----------|
| ისააკ II | 1185-1195 |
| ალექსი III | 1195-1203 |

| | |
|----------------------------------|-----------|
| ისააკ II (მეორედ) } ალექსი IV | 1203-1204 |
| ალექსი V მურგუფლე (უზურპატორი) | 1204 |

კონსტანტინოპოლის ლათინი იმპერატორები

| | |
|---------------------|-----------|
| ბოდუენ I ფლანდრიელი | 1204-1205 |
| პენრიხ ფლანდრიელი | 1206-1216 |
| პიერ დე კურტენე | 1217 |
| იოლანტა | 1217-1219 |
| რობერ დე კურტენე | 1219-1228 |
| ბოდუენ II | 1228-1261 |
| იოანე დე ბრიენი } | 1229-1237 |

ნიკეის ბერძენი იმპერატორები

| | |
|------------------------------------|-----------|
| თეოდორე I ლასკარისი | 1204-1222 |
| იოანე II ეატაცე | 1222-1254 |
| თეოდორე II ლასკარისი | 1254-1258 |
| იოანე IV ლასკარისი | 1258-1259 |
| მიხეილ VIII პალეოლოგი (უზურპატორი) | 1259-1261 |

კალეოლოგთა დინასტია

| | |
|-------------------------------------|-----------|
| მიხეილ VIII | 1261-1282 |
| ანდრონიკე II } მიხეილ IX | 1282-1320 |
| ანდრონიკე III | 1328-1341 |
| იოანე V | 1341-1376 |
| იოანე VI კანტაკუზენი (უზურპატორი) } | 1341-1355 |
| ანდრონიკე IV | 1376-1379 |
| იოანე V (მეორედ) | 1379-1391 |
| იოანე VII (უზურპატორი) } | 1390 |
| მანუელ II | 1391-1425 |

| | |
|-----------------------------------|-----------|
| იოანე VIII | 1425-1448 |
| კონსტანტინე XI დრაგასი | 1448-1453 |
| მისტრის ბერძენი ლესა(რბეზი | |
| მანუელ კანტაკუზენი | 1348-1380 |
| მათე კანტაკუზენი | 1380-1383 |
| თეოდორე I პალეოლოგი | 1383-1407 |
| თეოდორე II | 1407-1443 |
| კონსტანტინე დრაგასი | 1428-1448 |
| თომა | 1432-1460 |
| დიმიტრი | 1449-1460 |

ღამატიბა II

ბიზანტიის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა
ქრონოლოგიური ნუსხა

- 330 წლის 11 მაისი – კონსტანტინე დიდი „ახალ რომად“ აცხადებს კონსტანტინოპოლს.
- 343 – სარდის საეკლესიო კრება.
- 351 – ბრძოლა მურზასთან.
- 353 – კონსტანციუსი – ერთპიროვნული მბრძანებელი.
- 359 – რიმინის საეკლესიო კრება.
- 376 – ვესტგოთების დამკვიდრება მიზიაში.
- 378 – ბრძოლა ანდრინოპოლთან და იმპერატორ ვალენგის სიკედილი.
- 381 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 395 – თეოდოსის სიკედილი. იმპერიის გაყოფა მის ვაჟიშვილებს – არკადიუსსა და ჰონორიუსს შორის.
- 396 – ალარიხის შემოჭრა საბერძნეთში. სტილიხონის მიერ ვესტგოთების ალყაში მომწყვდევა ფოლოასთან.
- 399-400 – გაინის აჯანყება.
- 404 – წმიდა იოანე ოქროპირის დამხობა და გადასახლება.
- 410 – რომის აღება ალარიხის მიერ.
- 431 – ეფესის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 438 – თეოდოსის კოდექსის გამოქვეყნება.
- 439 – კონსტანტინოპოლის დიდი გალაენის აგება.
- 441 – აგილას შეჭრა პანონიაში.
- 447 – აგილას ახალი შემოსევა.
- 449 – „ეფესურ რბევად“ წოდებული საეკლესიო კრება.
- 451 – ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 476 – დასაუღეთ რომის იმპერიის დაცემა.
- 482 – ერთიანიობის ედიქტი, ანუ პენოტიკონი.

- 487 – ზენონი ისტგოთების მეფეს თეოდორიხს ავალებს იგალიის ალებას.
- 502 – ომის განახლება სპარსელებთან.
- 512 – ანასტასის გალაენის აგება.
- 514 – ეიგალიანეს აჯანყება.
- 519 – რომთან თანხმობის აღდგენა და აკაკისეული განხეთქილების (484-519 წ.) დასასრული.
- 527 – ომის განახლება სპარსელებთან.
- 529 – იუსტინიანეს კოდექსის გამოქვეყნება.
- 529 – ათენის სკოლის დახურვა.
- 532 – „საუკუნის ზაფის“ დადება სპარსელებთან.
- 532 – „ნიკად“ წოდებული აჯანყება.
- 533 – „დიგესტებისა“ და „ინსტიტუციების“ გამოქვეყნება.
- 533-534 – აფრიკის დაპყრობა ველისარიონის მიერ.
- 535 – იუსტინიანეს „უწყებანი“ იმპერიის ადმინისტრაციული რეორგანიზაციისათვის.
- 535 – ომი ოსტგოთების წინააღმდეგ.
- 536 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება.
- 537 – წმიდა სოფიოს გაძრის საზეიმო გახსნა.
- 537-538 – ველისარიონის მიერ დაკული რომის ალყა.
- 540 – რაეენის ალება ველისარიონის მიერ.
- 540 – ხოსროს შეჭრა სირიაში.
- 540 – ჰუნების შეჭრა ილირიაში.
- 543 – იუსტინიანეს ედიქტი „სამი თავისათვის“.
- 548 – თეოდორას სიკვდილი.
- 549 – რომის ალება გოგილას მიერ.
- 552 – ისტგოთების განადგურება გაგინასთან და ოსტგოთთა იმპერიის დასასრული.
- 553 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 554 – სამხრეთ-აღმოსავლეთ ესპანეთის დაპყრობა.
- 559 – ჰუნები კონსტანტინოპოლის გალაეანთან.

- 562 – ზაეის დაღება სპარსეთთან.
 568 – ლანგობარლების შემოსევა იგალიაში.
 572 – ომის განახლება სპარსეთთან.
 579 – ხოსრო დიდის სიკედილი.
 581 – სირმიუმის ალება ხუნძების მიერ.
 582 – აფრიკისა და რაეენის ეკმარქაგების შექმნა.
 591 – სპარსეთთან დაზავება.
 601 – პრისკუსის გამარჯვება ხუნძებზე.
 602 – ფოკას ამბოხება.
 608 – სპარსელები იღებენ სირიას და ქალკედონში იჭრებიან.
 610 – ირაკლის ამბოხება და ფოკას დამხობა.
 615 – იერუსალიმის ალება სპარსელების მიერ.
 617 – ეგვიპტის დაპყრობა სპარსელების მიერ.
 622 – ირაკლის გალაშქრება სპარსელების წინააღმდეგ.
 626 – ხუნძები და სპარსელები უტევენ კონსტანტინოპოლს.
 627 – ნინევიის ბრძოლა.
 629 – სპარსეთთან დაზავება.
 VII საუკუნის დასაწყისი – სერბებისა და ხორვატების დამკიდრება ილირიაში.
 634 – არაბების შეჭრა სირიაში.
 636 – იარმუკს ბრძოლა.
 637 – იერუსალიმის კაპიტულაცია.
 638 – ირაკლის მიერ „ეკთესისის“, ანუ „სარწმუნოების გადმოცემის“ გამოქვეყნება.
 640-642 – ეგვიპტის დაპყრობა არაბების მიერ.
 647 – არაბები ჩრდილო აფრიკაში.
 648 – კონსტანტი II აქეყნებს „ტიპოსს“.
 655 – ბიზანტიელთა ფლოტის განადგურება ლიკიასთან.
 VII საუკუნის შუა წლები – აზიური „თემების“ შექმნა.
 668 – არაბები ქალკედონში.
 673-678 – კონსტანტინოპოლს ალყაში აქეყვენ არაბები.

- 679 – ბულგარელების დამკვიდრება ღუნაის სამხრეთით.
- 680-681 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 692 – იუსტინიანე II-ის დამარცხება არაბების მიერ სევასტოპოლთან.
- 697-698 – კართაგენის აღება არაბების მიერ და აფრიკის დაკარგვა.
- 708 – იუსტინიანეს დამარცხება ბულგარელების მიერ.
- 710 – იგალიის აჯანყება.
- 712-717 – არაბების წინსვლა მცირე აზიაში.
- 717-718 – კონსტანტინოპოლს ალყაში აქცევენ არაბები.
- 726 – ედიქტი ხატოთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ.
- 727 – აჯანყება საბერძნეთსა და იგალიაში.
- 739 – აკროინოსის ბრძოლა.
- 740 – „ეკლოგის“ გამოქვეყნება.
- 751 – რაეენის აღება ლანგობარდების მიერ.
- 752 – არაბების დამარცხება.
- 753 – ხატომბრძოლთა საეკლესიო კრება ჰიერიაში.
- 754 – პიპინის საჩუქარი პაპისადმი. ბიზანტიური იგალიის დაკარგვა.
- 755 – ომი ბულგარელების წინააღმდეგ.
- 762 – ბულგარელების დამარცხება ანქიალოსთან.
- 765 – ხატოთაყვანისმცემელთა ღვენა.
- 787 – ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 797 – კონსტანტინე VI-ის დამხობა ირინეს მიერ.
- 800 – დასაუღეთ რომის იმპერიის აღდგენა.
- 809 – ბულგარელთა ხანის კრუმის შემოჭრა.
- 811 – იმპერატორ ნიკიფორეს დაღუპვა ბულგარელებთან ბრძოლაში.
- 813 – კრუმი კონსტანტინოპოლის გალაყვანთან.
- 815 – ხატოთაყვანისმცემელთა საეკლესიო კრება კონსტანტინოპოლში.

- 822 – თომას აჯანყება.
- 826 – კრეგის დაპყრობა არაბების მიერ.
- 827 – არაბები სიცილიაში.
- 832 – თეოფილეს ედიქტი ხაგების წინააღმდეგ.
- 838 – ამორიონის ალება არაბების მიერ.
- 842 – მესინის ალება არაბების მიერ.
- 843 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება და მართლმადიდებლობის აღდგენა.
- 858 – ეგნატეს დამხობა. ფოგიოსის არჩევა პატრიარქად.
- 863 – კირილესა და მეთოდეს მისია მორავიაში.
- 864 – ბულგარეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.
- 867 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება. რომთან განხეთქილება.
- 869 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 876 – ბარის ალება ბიზანტიელების მიერ.
- 878 – სირაკუზის ალება არაბების მიერ.
- 879 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება.
- 887-893 – „ბასილიკების“ გამოცემა.
- 893 – განხეთქილება ბიზანტიასა და ბულგარეთის მეფეს სიმეონს შორის.
- 902 – გაორმინის ალება არაბების მიერ. სიცილიის დაკარგვა.
- 904 – თესალონიკის ალება არაბების მიერ.
- 915 – კარილიანოს ბრძოლა.
- 917 – ბულგარელების გამარჯვება ანქიალოსთან.
- 919 – რომანოზ ლეკაპენეს უმურპაყია.
- 924 – სიმეონი კონსტანტინოპოლის გალაყანთან.
- 927 – სიმეონ მეფის სიკედილი.
- 934 – მელიტენეს ალება ბიზანტიელების მიერ.
- 944 – ნისიბინისა და ედესის ალება.
- 944 – რომანოზ ლეკაპენეს დამხობა.
- 961 – კრეგის დაბრუნება ნიკიფორე ფოკას მიერ.

- 963 – ნიკიფორე ფოკას უზურპაცია.
- 965 – სიცილიის დაპყრობა.
- 967 – ომის განახლება ბულგარელებთან.
- 968 – რუსები ბულგარეთში.
- 968 – ანტიოქიის აღება.
- 969 ნიკიფორე ფოკას მკვლელობა.
- 971 – ბარდა ფოკას ამბოხება.
- 971 – რუსების დამარცხება სილისგრიაში. ბულგარეთის ანექსია.
- 976 – ეიმისხიოსის ლაშქრობა სირიაში.
- 976-979 – ბარდა სკლიროსის ამბოხება.
- 977-986 – ბულგარელთა მეფის სამუელის წარმატება.
- 986 – ბერძნების დამარცხება „გრაიანეს ბჰის“ ხეობაში.
- 987-989 – ბარდა ფოკას ამბოხება.
- 989 – რუსეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.
- 995 – ბასილი II-ის ლაშქრობა სირიაში.
- 996 – ბულგარელების დამარცხება სპერქიოსზე.
- 998 – ლაშქრობა სირიაში.
- 1000-1014 – ბულგარელებთან ომი.
- 1010 – აჯანყება სამხრეთ იგალიაში.
- 1014 – ჩიმბალონგის ბრძოლა. სამუელ მეფის სიკვდილი.
- 1018 – ბულგარეთის დამორჩილება.
- 1018 – კანის ბრძოლა.
- 1021-1022 – სომხეთის ანექსია.
- 1032 – ელესის აღება ბერძნების მიერ.
- 1038 – გიორგი მანიაკის წარმატება სიცილიაში.
- 1040 – ბულგარეთის აჯანყება.
- 1042 – აჯანყება კონსტანტინოპოლში. მიხეილ V-ის დამსობა.
- 1043 – გიორგი მანიაკის ამბოხება.
- 1054 – პაგრიარქი კერულარიოსი კაეშირს წყევტს რომთან.
- 1057 – ისააკ კომნინის ამბოხება.
- 1064 – ანისის აღება თურქ-სელჯუკების მიერ.

- 1071 – მანციკერგის ბრძოლა.
- 1071 – ბარის ალება ნორმანების მიერ და იგალიის დაკარგვა.
- 1078 – ვრიენიოსისა და ბოგანიაგის ამბოხება.
- 1078 – ნიკეის ალება თურქების მიერ. ,
- 1081-1084 – რობერტ გეისკარის შეჭრა ეპიროსში.
- 1082 – ხელშეკრულების დადება ვენეციასთან.
- 1091 – პაჭანიკების განადგურება ლებურნიონზე.
- 1096 – ჯეაროსნები კონსტანტინოპოლში.
- 1097 – ნიკეის ალება ჯეაროსნების მიერ.
- 1107-1108 – ომი ბოემუნდის წინააღმდეგ.
- 1116 – ფილომელიონის ბრძოლა.
- 1122 – პაჭანიკების განადგურება.
- 1122-1126 – ომი ვენეციის წინააღმდეგ.
- 1124-1126 – უნგრეთში შეჭრა.
- 1137-1138 – იოანე კომნინის ლაშქრობა კილიკიასა და სირიაში.
- 1147 – მეორე ჯეაროსნული ლაშქრობა.
- 1147-1149 – ომი სიცილიის მეფესთან როჯერ II-სთან.
- 1151 – ბიზანტიელები ანკონაში.
- 1152-1154 – ომი უნგრეთის წინააღმდეგ.
- 1158 – მანუელ კომნინის ლაშქრობა სირიაში.
- 1168 – დაღმაცის ანექსია.
- 1171 – განხეთქილება ვენეციასთან.
- 1176 – მირიოკეფალონის ბრძოლა.
- 1182 – ანდრონიკე კომნინის ამბოხება.
- 1185 – თესალონიკის ალება ნორმანების მიერ.
- 1185 – ეალახო-ბულგარეთის იმპერიის დაარსება.
- 1189 – ფრიდრიხ ბარბაროსა აღმოსავლეთში.
- 1190 – ისააკ ანგელოსის დამარცხება ბულგარელების მიერ.
- 1197-1207 – ბულგარეთის მეფე იოანიცე.
- 1204 – კონსტანტინოპოლის ალება ჯეაროსნების მიერ. კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერიის დაარსება.

- 1205 – ლათინების დამარცხება ანდრიხოპოლთან.
- 1206 – თეოდორე ლასკარისის კურთხევა ნიკეის იმპერატორად.
- 1210 – რავენის სხდომა.
- 1222 – თესალონიკის დაბრუნება ეპიროსელი ბერძნების მიერ.
- 1230 – თესალონიკის ბერძნული იმპერიის განადგურება ბულგარელების მიერ.
- 1236 – ბერძნები და ბულგარელები კონსტანტინოპოლს უტევენ.
- 1244 – თესალონიკის სადესპოტო ნიკეის ვასალი ხდება.
- 1254 – ეპიროსის დესპოტის მიხეილის დამორჩილება.
- 1259 – ქელაგონის ბრძოლა.
- 1261 – ნიმფეონის ხელშეკრულება.
- 1261 – კონსტანტინოპოლის აღება ბერძნების მიერ.
- 1262 – ბიზანტიელები ხელახლა იკიდებენ ფეხს მორეაში.
- 1267-1272 – შარლ ანჟუელის წარმატება ეპიროსში.
- 1274 – ლიონის საეკლესიო კრება.
- 1281 – ბერაგი ამარცხებს ანჟუელთა ლაშქარს.
- 1302-1311 – „დიდი კატალონური კომპანია“ აღმოსავლეთში.
- 1311 – ბრძოლა კოპაის გბასთან.
- 1326 – ბრუსის აღება თურქების მიერ.
- 1325-1328 – ორი ანდრონიკეს ომი.
- 1330 – ბულგარელების დამარცხება ველბუჯთან სერბიელების მიერ.
- 1340 – სერბიელების წარმატება ეპიროსში, თურქებისა – აზიაში.
- 1341 – იოანე კანტაკუზენის ამბოხება.
- 1342-1349 – ზელოტების ჯანყი თესალონიკეში.
- 1341-1351 – ქესიხასტების მოძრაობა.
- 1345 – მაკედონიის დაპყრობა სტეფანე დუშანის მიერ.
- 1346 – სტეფანე დუშანის იმპერატორად კურთხევა უსკუბში.
- 1347 – კონსტანტინოპოლის აღება კანტაკუზენის მიერ.
- 1348 – მისტრის სადესპოტოს დაარსება.
- 1354 – თურქები გალიპოლიში.

- 1355 – სტეფანე ღუმანის სიკედილი.
- 1365 – თურქებს ანდრინოპოლში გადააქეთ თავიანთი საგახგო ქალაქი.
- 1371 – მარიცის ბრძოლა.
- 1373 – იოანე V პალეოლოგი სულთანის ვასალი ხდება.
- 1376 – ანდრონიკე IV-ის ამბოხება.
- 1389 – ბრძოლა კოსოვოს ველზე.
- 1390 – იოანე VII-ის ამბოხება.
- 1391 – ფილადელფიის აღება თურქების მიერ.
- 1396 – ჯვაროსნული ლაშქრობა ნიკოპოლში.
- 1397 – ბაიაზეთი კონსტანტინოპოლს უგეევს.
- 1402 – ანგორის ბრძოლა.
- 1422 – თურქები ალყას არგყამენ კონსტანტინოპოლს.
- 1423 – თესალონიკის მიყიდვა ვენეციისათვის.
- 1423 – თურქების ლაშქრობა მორეაში.
- 1430 – თესალონიკის აღება თურქების მიერ.
- 1439 – ფლორენციის საეკლესიო კრება.
- 1444 – ეარნის ბრძოლა.
- 1446 – თურქების შეჭრა მორეაში.
- 1451 – მუჰამედ II-ის გახგვე ასელა.
- 1453, 29 მაისი – კონსტანტინოპოლის აღება თურქების მიერ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

თ ა ვ ი I

იმპერიის საგახტო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და აღმოსაველეთ რომის იმპერიის დასაბამი (330–518)

3

I

იმპერიის საგახტო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და ახალი იმპერიის თავისებურება ბარბაროსთა შემოსევა

3

II

ბარბაროსთა შემოსევა

6

III

რელიგიური კრიზისი

9

IV

აღმოსაველეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა
და VI საუკუნის დამდეგს

13

თ ა ვ ი II

იუსტინიანეს მმართველობა და ბიზანტიის იმპერია
VI საუკუნეში (518—610)

17

I

იუსტინიანეს ღინასტიის დასაბამი

17

II

იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და გარემოცვა

19

III

იუსტინიანეს საგარეო პოლიტიკა.

22

IV

იუსტინიანეს შინა მმართველობა

30

V

ბიზანტიური ცივილიზაცია VI საუკუნეში

35

VI

იუსტინიანეს საქმის იაუარყოფა (565—610 წ.)

37

ირაკლის დინასტია, არაბთა შემოსევის საფრთხე
და იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში
(610-717)

41

I

იმპერიის აღდგენა ირაკლის მიერ

42

II

არაბთა შემოსევის საფრთხე

44

III

რელიგიური პოლიტიკა და დასავლეთი

46

IV

იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში

47

V

ირაკლის დინასტიის დასასრული და იმპერიის დეკადანსი
(685-717 წ.)

51

თავი IV

ისაერიელი იმპერატორები და ხატომბრძოლობა
(717–867)

54

I

იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისაერიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.)

54

II

ხატომბრძოლობა
(726–780 წ.)

58

III

ირინე და ხატოთაყენისმცემლობის აღდგენა
(780–802 წ.)

63

IV

ხატომბრძოლობის მეორე პერიოდი
(802–842 წ.)

66

V

საგარეო პოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა

68

თ ა ვ

იმპერიის აპოგეა მაკედონელთა დინასტიის დროს
(867-1081)

74

I

მაკედონური დინასტიის მბრძანებლები. დინასტიის განმტკიცება
(867-1025 წ.)

74

II

მაკედონელ იმპერატორთა საგარეო პოლიტიკა
(867-1025 წ.)

80

III

იმპერიის საშინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა
X საუკუნეში

91

IV

იმპერიის სისუსტის მიზეზები

102

V

იმპერიის დეკადანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.)

106

0130 VI

კომნინთა საუკუნე
(1081-1204)

113

I

კომნინთა დინასტიის იმპერატორები

113

II

კომნინების საგარეო პოლიტიკა (1081-1180 წ.)

116

III

კომნინების მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა
XII საუკუნეში

130

IV

ბიზანტიის იმპერია XII საუკუნის დამლევს (1181-1204 წ.)

134

0130 VII

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია
და ნიკეის ბერძნული იმპერია
(1204-1261)

140

I

ბიზანტიის იმპერიის დაშლა

140

II

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია

142

III

ნიკეის ბერძნული იმპერია

145

IV

კონსტანტინოპოლის დაბრუნება ბერძნების მიერ

149

V

აქაიის სამთავრო

150

თავი VIII

ბიზანტიის იმპერია პალეოლოგების დროს
(1261-1453)

153

I

ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს

153

II

მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართველობა (1261-1282 წ.)

154

III

ბიზანტიის იმპერია უკანასკნელი პალეოლოგების დროს
(1282-1453 წ.)

157

IV

ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა ეპოქაში

170

დამატება I

ბიზანტიის იმპერატორთა ნუსხა

178

დამატება II

ბიზანტიის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა
ქრონოლოგიური ნუსხა

183

**გამომცემლობა
„ნეკერი“**